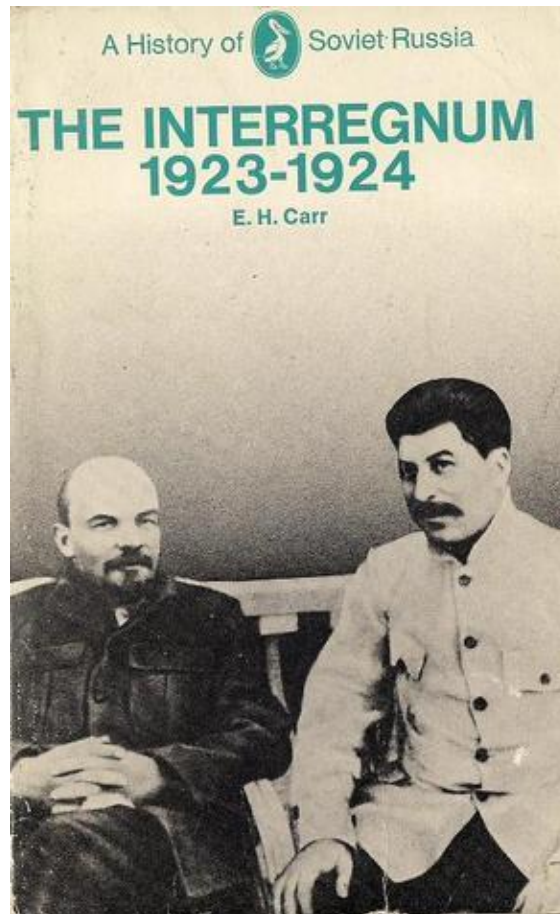

Edward H. Carr

Trojkan vid makten

Utdrag ur Edward Hallet Carr, *Mellan Lenin och Stalin* (1979).

Övers. Pierre Frühling (eng. originaltitel *The Interregnum 1923-1924*)

Här återges bokens kapitel 11-14. Även kapitlen 5-7 och 9, finns på marxistarkivet, se: [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#).

Se även Isaac Deutschers recension: [E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker](#) I [Den avväpnade profeten](#) (kapitel 2: *Anatemat*) redogör Deutscher själv för de händelser som Carr behandlar i föreliggande utdrag.

Marxistarkivets red. har nedan gjort vissa tillägg (främst i noterna). Dessa står inom []

Innehåll

11. Trojkan tar över.....	1
12. Spänningar och slitningar.....	22
13. Kampanjen mot Trotskij.....	31
14. Lenins död.....	50

11. Trojkan tar över

Den kris som skakade partiet medan Lenin låg döende under de sista månaderna av 1923 kan sägas datera sig från hans andra insjuknande i december 1922. Den 20 november 1922 hade han hållit sitt livs sista tal, inför Moskvavovjeten. Kort därefter hade han sitt sista samtal med Trotskij — ett samtal som denne vid en senare återblick fäste stor vikt vid, men om vilket den första vittnesbörden är en redogörelse han själv gav ungefär fem år senare. Lenin uttryckte då sin skräck och rädsla för byråkratins tillväxt inom den sovjetiska statsapparaten. Trotskij genmälde att man kunde finna byråkrati inte bara inom statsapparaten, utan också inom partiinstitutionerna; och Lenin föreslog halvt skämtsamt ”en front mot byråkrati i allmänhet och mot Orgbyrån* i synnerhet”.¹ I enlighet med läkarföreskrifter till följd av en förnyad försämring i sitt hälsotillstånd, drog sig Lenin den 12 december tillbaka till sin privata våning i Kreml, där han fyra dagar senare drabbades av ett andra slaganfall vilket förlamade hans högra sida. Mellan tiden för hans tillbakadragande och hans andra slaganfall skrev han åtskilliga noter som angrep förslaget om att släppa efter på det statliga monopolet över utrikeshandeln.² Även om han nödgades hålla sig i sin våning, bibehöll han under de tre följande månaderna alla sina själsförmögenheter och skrev artiklar och personliga anteckningar i parti- och regeringsfrågor. Så långt kan utrönas träffade han dock ingen av de andra ledarna, och kommunicerade med dem endast skriftligen eller genom meddelanden via Krupskaja.³ Det var vid denna tid som han för första gången klart insåg att hans dagar var räknade, och fylldes av oro inför framtiden. Den 25 december 1922, nio dagar efter det andra slaganfallet, dikterade han det dokument som i partihistorien är känt som ”testamentet”; ett dokument som oftare har citerats för att tjäna vissa syften än studerats i sin helhet:

. . . Vårt parti vilar på två klasser, och därför är en instabilitet möjlig; och om det inte skulle finnas samförstånd mellan dessa klasser så vore partiets sönderfall oundvikligt. I ett sådant fall skulle det vara gagnlöst att vidta några som helst åtgärder eller överhuvudtaget resonera om vår centralkommittés stabilitet. I ett sådant fall skulle inga åtgärder kunna förhindra en sprängning. Men jag hoppas att detta tillhör en alltför avlägsen framtid och är en alltför osannolik händelse för att man skall behöva tala om den.

Vad jag syftar på är en stabilitet som skulle utgöra garanti mot en sprängning inom den närmaste framtiden, och jag vill här lägga fram en rad synpunkter av rent personlig karaktär.

Ur denna synvinkel sett tror jag att den grundläggande faktorn vad gäller stabiliteten är sådana medlemmar i centralkommittén som Stalin och Trotskij. Det är förhållandet dem emellan som, enligt min mening, utgör den största delen av faran för den sprängning som kan undvikas, och till vars undvikande en utökning av centralkommitténs medlemsantal till 50 eller 100 personer enligt min mening skulle kunna bidra.

Efter att ha blivit generalsekreterare har kamrat Stalin koncentrerat en oerhörd makt i sina händer; och jag är inte säker på att han alltid vet att bruka denna makt med tillräcklig varsamhet. Kamrat Trotskij, å andra sidan, utmärker sig, som hans kamp mot central-

* Det ryska kommunistpartiets organisatoriska byrå.

¹ L. Trotskij, *The Real Situation in Russia* (u.å[1928]), sid. 304-05; denna redogörelse upprepas i L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, sid. 215-216. [Trotskijs självbiografi finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Mitt liv – försök till en självbiografi](#) – sidhänvisningar till denna ges dock inte i fortsättningen]

² Den första är en not riktad till Stalin, vilken i egenskap av generalsekreterare skulle underrätta politbyrån om dess innehåll. Denna not finns i Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 379-82. De andra är ställda till Trotskij, Frumkin och Stomonjakov och återges i L. Trotskij, *The Real Situation in Russia*, sid. 285-89. Den 21 december skrev Lenin åter till Trotskij, och gratulerade honom till det framgångsrika resultatet av överläggningarna inom partiets centralkommitté (Ibid., sid. 289-90). Om denna episod, se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 505-08.

³ Se kapitel 14 ("Lenins död") not 2 nedan.

kommittén i samband med frågor om Folkkommisariatet för kommunikationsväsendet visade, inte bara genom sin enastående begåvning — personligen är han utan tvekan den mest kompetente personen i den nuvarande centralkommittén — utan också genom sin alltför stora självsäkerhet och en benägenhet att lägga alltför stor vikt vid frågornas rent administrativa sida.

Dessa två karaktärsdrag hos de två mest kompetenta ledarna inom den nuvarande centralkommittén skulle, helt oavsiktligt, kunna leda till en sprängning. Och om partiet inte vidtar åtgärder för att förhindra detta, skulle en sprängning kunna inträffa helt oväntat.

Jag skall inte vidare karaktärisera de övriga medlemmarna inom centralkommittén vad gäller deras personliga egenskaper. Jag vill bara påminna er om att episoden i oktober med Zinovjev och Kamenev givetvis inte var en tillfällighet, men att den lika litet som Trotskijs icke-bolsjevism bör användas emot dem personligen.*

Beträffande de yngre medlemmarna inom centralkommittén vill jag säga några ord om Bucharin och Pjatakov. De är enligt min mening de dugligaste krafterna (bland de yngsta) och vad dem beträffar är det nödvändigt att hålla följande i minnet: Bucharin är inte bara partiets mest värderade och största teoretiker, utan kan också helt berättigat anses vara hela partiets favorit. Men hans teoretiska uppfattningar kan bara med den allra största tvekan anses som helt marxistiska, ty det finns något skolastiskt hos honom (han har aldrig studerat och, som jag tror, aldrig helt förstått dialektiken).

Vidare Pjatakov — en man som utan tvekan utmärker sig vad gäller vilja och begåvning, men han är alltför mycket fängslad av administrering och frågornas administrativa sida för att man skall kunna förlita sig på honom i en allvarlig politisk situation.

Bägge dessa påpekanden gör jag naturligtvis endast för innevarande tid, eller försåvitt dessa två kompetenta och hängivna funktionärer inte skulle få tillfälle att utöka sitt vetande och rätta till sin ensidighet.⁴

* ”Episoden i oktober”; På centralkommitténs möten den 10/23 och 16/29 oktober 1917 talade och röstade Zinovjev och Kamenev emot Lenins resolution om omedelbara förberedelser till väpnat uppror. Bägge gånger led deras ståndpunkt nederlag. Men två dagar efter det sista mötet framträdde Zinovjev och Kamenev i en icke-bolsjevisk tidning med ett uttalande om bolsjevikernas förberedelser till uppror, vilka de betecknade som äventyrspolitik. Därmed hade de för den borgerliga provisoriska regeringen avslöjat centralkommitténs opublicerade (hemliga) beslut. Lenins reaktion blev häftig. I Brev till bolsjevikpartiets medlemmar, skrivet samma dag, skriver han bl.a.: ”Jag säger rent ut, att jag inte längre betraktar dem som kamrater och att jag av alla krafter kommer att kämpa för bådas uteslutning ur partiet . . .”. De blev dock aldrig uteslutna och anslöt sig snart till Lenins linje. (Hela texten till *Brev till bolsjevikpartiets medlemmar* finns i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 2, sid. 388-90. [marxistarkivet: [Brev till kongressen m m](#)]

⁴ Det så kallade testamentet och dess efterskrift (se sid. 251 nedan) lästes den 22 maj 1924, strax före den trettonde partikongressen, upp inför ett möte med ledande partimedlemmar. (Se sid. 339 nedan.) Från och med denna tid var dess innehåll vida känt inom partiet, men själva texten publicerades aldrig. År 1926 beslöt centralkommittén att be nästa partikongress ”om tillstånd” för att ”trycka upp detta dokument” (Stalin, *Sotjinenija*, x, 176), men detta förefaller aldrig ha blivit gjort. En sammanfattning av dokumentet, med felaktigheter i vissa detaljer, publicerades för första gången i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 15 (85), 24 juli 1924, sid. 11-12. En ganska klumpig men korrekt, engelsk översättning (som Max Eastman hade lyckats få tag på), publicerades i *New York Times*, 18 oktober 1926, och i L. Trotskij, *The Real Situation in Russia*, sid. 320-23. Denna översättning har blivit den vedertagna versionen och är den som använts ovan. Saken komplicerades av det faktum att Trotskij 1925, under påtryckningar från sina kollegor inom politbyrån om att offentligt ta avstånd från Eastmans angrepp på partiet (Stalin, *Sotjinenija*, x, 174) publicerade en artikel i vilken han beskrev anklagelsen mot centralkommittén för att ”gömma undan” skrifter av Lenin — däribland ”det så kallade ’testamentet’ ” — som ”förtal”. Och Trotskij fortsatte: ”Under sken av att det skulle utgöra något ’testamente’ omnämns i emigranternas, utländsk borgerlig samt mensjevisk press ofta (i en form förvrängd till oigenkännlighet) ett av Vladimir Iljitjs brev som innehåller råd av organisatorisk karaktär”. (*Bolsjevik*, No. 16, 1 september 1925, sid. 68.) Detta vilseledande uttalande till trots har textens äkthet dock inte ifrågasatts. Avsnitt ur texten citerades senare av ledande bolsjeviker, och såväl efterskriften som andra avsnitt ur dokumentet citerades den 23 oktober 1927 av Stalin själv vid ett tal inför partiets centralkommitté. Detta tal återgavs i *Pravda*, 21 november 1927, och

Kanske med undantag för den förvirrade och motsägelsefulla bedömningen av Bucharin, och svagheten i det enda konkreta förslaget att utöka antalet medlemmar i centralkommittén — så visar testamentet inga tecken på avtagande krafter. Få av de ledande partimedlemmarna skulle vid denna tid ha varit tillräckligt klarsynta för att i Trotskij och Stalin se de två främsta rivalerna om makten, och därmed lämna både Zinovjev och Kamenev — ja, till och med Bucharin, åt sidan. Med lätthet satte Lenin fingret på Trotskijs personliga ärelystnad och Stalins ovarsamma maktutövning. Och fastslåendet av en grundläggande brist gemensam för både Trotskij och Pjatakov — en brist på politisk, i motsats till administrativ, förmåga — var ytterst skarpsinnig.⁵ Men även om testamentet innehöll en varning, pekade det dock inte på något sätt på en lösning. I detta avseende uppfyllde det inte vad partiet hade lärt att förvänta sig från sin ledare.

Även om Lenin i testamentet insåg sannolikheten av att man snart skulle kunna tvingas att välja hans efterträdare, så föreföll hans arbetsförmåga för tillfället att återvända efter det andra slaganfallet. Den 27 december dikterade han ett brev till politbyråns medlemmar som delvis instämde i, delvis ogillade, Trotskijs förslag om Gosplans uppgifter och befogenheter.⁶ Därefter koncentrerade Lenin sig — exakt under vilken ingivelse är fortfarande inte klart — på den georgiska frågan. Alltsedan mars 1921, då den Socialistiska Sovjetrepubliken Georgien hade bildats och Lenins förslag om en koalition med mensjevikerna lagts åt sidan,⁷ hade han visat tecken på oro i denna fråga. Georgien utmärkte sig som det land där upprättandet av en socialistisk republik och denna republiks införlivande i SSSR — via det mellanliggande stadiet med en Transkaukasisk Federation — hade förlöpt minst smidigt. Moskva hade där inte bara mött omfattande öppet motstånd från det lokala kommunistpartiet, utan hade också dragit på sig ett stort mått av internationellt vanrykte. När Lenin på sensommaren 1922 hade återhämtat sig efter sitt första slaganfall, väcktes åter hans oro av rapporterna från Dzerzinskij-kommissionens besök i Georgien och underrättelserna om att Mdivani och Macharadze hade avlägsnats. Detta till trots insisterade han dock så sent som i oktober 1922 bestämt på att det georgiska partiets centralkommitté skulle underkasta sig Moskvas beslut.⁸ Först efter det att man hade gått emot oppositionen i Georgien och den

i *Inprekorr*, No. 109, 8 november 1927, sid. 2366, samt omtrycktes i J.V. Stalin, *Ob Oppozitsii* (1928), 723. (Den version av talet som finns i Stalin, *Sotjinenija*, x, 175, utelämnar det direkta citatet.) [Mer om detta, se [Martin Fahlgren \(red\): Stalin och Lenins "testamente"](#)] (Den fullständiga testen till "Lenins testamente" (som egentligen bär rubriken "Brev till kongressen") finns på svenska i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 3, sid. 654-58 [och på marxistarkivet: [Brev till kongressen m m](#)]. Se här också Moshé Lewins intressanta bok [Lenins sista strid](#), Stockholm 1968. Ö. anm.)

⁵ Enligt ett senare uttalande av Molotov hade Lenin uttryckt denna uppfattning om Pjatakov redan vid den elfte partikongressen i mars 1922: "Kamrat Lenin, som försvarade kamrat Pjatakov och på alla sätt försökte hålla honom borta från arbetet i Donbass, sade vid den elfte partikongressen: 'Kamrat Pjatakov har överorganiserat och förvrängt partiets korrekta politik, har genomfört den på ett felaktigt sätt' ". (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 44.) Det officiella protokollet från Lenins tal innehåller en anspelning på en "grupp personer som har överorganiserat" arbetet, men nämner inga namn. (Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 252.) I ett tal inför den Allryska kongressen av sovjeterna några månader tidigare talade Lenin om "Donbass, där sådana kamrater som Pjatakov med sällsynt hängivenhet och framgång har arbetat inom den tunga industrins område" (ibid. sid. 133).

⁶ Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 424-25.

⁷ Se ibid., del 1. sid. 379-81.

⁸ Se ibid., sid. 431-32. Händelseutvecklingen verkar ha varit följande. Efter det att Dzerzjinskijns kommission hade återvänt till Moskva, åtföljd av Mdivani och Macharadze, behandlade det georgiska partiets centralkommitté den 15 september 1922 förslag som utarbetats av Stalin till vad som kallades sovjetrepublikernas "autonomisering". Vid detta möte antogs en resolution vilken förkastade förslaget om "ett sammanslutande i form av autonomisering" som varande "för tidigt" väckt; och man uppdrog åt Mdivani att "sondera uppfattningarna hos kamraterna i Moskva". (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 2 (48), 17 januari 1923, sid. 19.) Endast Jeljava röstade emot resolutionen, även om också åtskilliga närvarande icke-medlemmar var motståndare till den. Den 27 september 1922, strax innan han återkom till arbetet, spred Lenin till politbyrån ett långt brev med kommentarer till Stalins preliminära utkast för upprättandet av en sovjetrepublikernas union. Även om dessa kommentarer inte uttryckligen nämner den georgiska oppositionen, så visar en anmärkning i brevet om att han

Federala Transkaukasiska Socialistiska Sovjetrepubliken hade bildats för att underteckna unionsdokumentet, hände något som förändrade och skärpte Lenins inställning. Den 30 december 1922, fem dagar efter det att han skrivit testamentet och samma dag som delegaterna från RSFSR, den Ukrainska, den Vitryska och den Federala Transkaukasiska republiken – efter att ha lyssnat till ett högtidligt tal av Stalin – hade röstat för bildandet av SSSR och konstituerat sig själva som SSSR:s ”första kongress av sovjeterna”,⁹ dikterade Lenin första delen av ett brev eller memorandum om den nationella frågan. Följande dag avslutade han detta brev genom ytterligare två avsnitt. Lenin började med att säga att han ”allvarligt borde kritiserats inför de ryska arbetarna” för att han inte effektivt hade lyckats ingripa i denna fråga på ett tidigare stadium. ”Uppenbarligen var hela denna plan för 'autonomisering' i grunden felaktig och oläglig.” Vad kunde det vara för fördel med att upprätta en enda statsapparat när den befintliga ryska apparaten ”fortfarande var oss helt och hållet främmande och representerade den borgerliga tsaristiska apparaten”?

Jag tror [fortsatte Lenin] att en ödesdiger roll här har spelats av Stalins brådstörthet och administrativa impulsivitet, liksom av hans förbittring över den beryktade ”social-chauvinismen”; överhuvudtaget spelar förtrytelse och förbittring den allra värsta roll inom politiken.

Ordzjonikidze hade vid ett tillfälle gått så långt som att använda fysiskt våld och Dzerzjinskij hade alltför lätt haft överseende med detta. Ordzjonikidze skulle få ett ”straff som statuerade exempel” och Stalin och Dzerzjinskij skulle hållas 'politiskt ansvariga för denna i sanning storryskt nationalistiska kampanj'. Generellt sett var det nödvändigt att sammanföra de socialistiska republikerna och denna union skulle upprätthållas med tanke på krig och för diplomatins skull (av alla de sovjetiska statsapparaterna var Narkomindel den bästa, ty där

nästa dag skulle träffa Mdivani, att det främst var oppositionen han hade i åtanke. I kommentarerna insisterade han på att principen om ”sammanslutande” av formellt jämbördiga republiker skulle ligga till grund för unionen, snarare än att dess republiker skulle införlivas i RSFSR. Lenin föreslog att man skulle kunna ha två centrala exekutivkommittéer (fröet till den uppdelning av TsIK på två kamrar som senare ägde rum), och tillade den allmänna kommentaren att ”Stalin har en lätt tendens till att ha alltför bråttom”. I sitt svar motsatte sig Stalin förslaget om två exekutivkommittéer, och på anklagelsen om att ha alltför bråttom genmälde han beskt att i en del av sina förslag ”hade kamrat Lenin själv litet för bråttom”, samt att ”det råder knappast något tvivel om att denna 'brådstörthet' kommer att gjuta olja på elden för dem som förespråkar självständighet”. (Utdrag ur denna brevväxling finns i L. Trotskij, *The Real Situation in Russia*, sid. 293-96; den fullständiga texten har inte publicerats.) Lenin gav dock inte efter och skrev den 6 oktober i en personlig not: ”Jag förklarar krig på liv och död mot den storryska chauvinismen . . . Det är nödvändigt att insistera på att inom unionens TsIK skall den Ryska republiken, den Ukrainska, den Georgiska, etc., turas om att inneha ordförandeskapet”. (Lenin, *Sotjinenija*, (4:e uppl.), xxxiii, 335.) Denna gång gav Stalin med sig, och meningsskiljaktigheterna undanröjdes vid ett möte inom centralkommittén där såväl Lenin som Mdivani var närvarande. Resultatet verkar emellertid ha tillkännagivits i onödigt hårda ordalag. Den 15 oktober 1922 telegraferade Stalin centralkommitténs beslut till Tiflis om att ”utan några som helst förändringar” hålla fast vid förslaget om en federal Transkaukasisk republik, vilken tillsammans med RSFSR, den Ukrainska och den Vitryska republiken skulle sammanslutas till en ”union av socialistiska republiker”. Han tillade att Mdivani, inför detta enhälliga beslut, hade ”tvingats dra tillbaka den georgiska centralkommitténs förslag”. Detta följdes av ett ilsket möte inom det georgiska partiets centralkommitté i Tiflis, där Macharadze beskrev den Transkaukasiska federationen som ”ett lik” och fördömde den som endast innebärande ”skapandet av en byråkratisk apparat”. (Detta citeras i Ordzjonikidzes artikel i *Pravda*, den 19 april 1923.) Ett upprört protesttelegram sändes till Moskva, adresserat inte till Stalin eller till sekretariatet, utan till Bucharin, som var känd för att stödja den georgiska kommitténs åsikter (se sid. 266-67 nedan). Den 21 oktober sände Lenin som svar ett personligt telegram som visade prov på extrem irritation inför den georgiska omedgörligheten: ”Förvånad över den opassande tonen i den telegrafiska not undertecknad av Tsintsadze med flera, som av någon anledning överlämnats till mig av Bucharin och inte av någon av centralkommitténs sekreterare. Jag trodde problemen hade undanröjts genom det beslut från centralkommittén i vilket jag och Mdivani direkt deltog. Därför fördömer jag med eftertryck smädelseorna mot Ordzjonikidze, och insisterar på att er tvist på vederbörligt och lojalt sätt underställs beslut från centralkommitténs sekretariat.” Efter att ha mottagit detta telegram avgick hela den georgiska centralkommittén, och en ny och mer eftergiven kommitté bildades under Ordzjonikidzes uppsikt. (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 2 (48), 17 januari 1923, sid. 19.)

⁹ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 432-34.

hade inte en enda viktig person från den gamla tsaristiska byråkratin släppts in); men det måste finnas en vilja att överväga ett återupprättande av de övriga kommissariatens 'fullständiga självständighet'. Brist på samordning skulle här vara ett mindre ont än att genom 'ens den ringaste brutalitet eller orättvisa gentemot våra egna icke-ryssar' skada Sovjetmaktens auktoritet i hela Asien.¹⁰ Fyra dagar senare, den 4 januari 1923, framkallade den sjuke ledarens grubblande över dessa frågor ännu ett utbrott. Han dikterade en efterskrift till "testamentet":

Stalin är alltför grov och denna brist, fullt uthärdlig oss kommunister emellan, blir outhärdlig hos en generalsekreterare. Därför föreslår jag kamraterna att finna ett sätt att flytta Stalin från denna post och istället utse någon annan till den, en person som i alla avseenden skiljer sig till det bättre från Stalin nämligen mer tålmodig, mer lojal, mer hövlig, mer uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull, etc. Detta förhållande kan förefalla vara en obetydlig struntsak, men med utgångspunkt från att förhindra en splittring och utifrån det förhållande mellan Stalin och Trotskij som jag diskuterade ovan, så tror jag inte att det är en struntsak, eller också är det en sådan struntsak som kan komma att få avgörande betydelse.¹¹

Testamentet och dess efterskrift, tillsammans med memorandumet om den nationella frågan, förblev för tillfället bland Lenins papper och spreds inte till någon annan än hans fru och hans sekreterare.

I januari 1923 arbetade Lenin fortfarande oavbrutet. Av hans anteckningar under denna månad har två kortare artiklar (eller kanske alternativa utkast till en och samma artikel) om kooperativen överlevt, daterade den 4 och 6 januari, samt några anteckningar om Suchanovs memoarer om revolutionen som nyligen hade publicerats i Berlin. Allt detta trycktes några månader senare i *Pravda* efter Lenins sista slaganfall.¹² Därefter inriktade han sig på Folkkommisariatet för Arbetar- och Bondeinspektionen (Rabkrin), där Stalin hade varit ordförande från dess bildande 1920 fram till maj 1922.¹³ En artikel av Lenin om Rabkrin publicerades den 25 januari 1923 i *Pravda* under rubriken: "Hur skall Rabkrin omorganiseras: Ett förslag till den tolfte partikongressen." Artikeln började med att hänvisa till uppgiftens "enorma svårighet" och förklarade med eftertryck att denna "ännu inte hade lösts." Men eftersom detta följdes av ett förkastande av inställningen hos "de kamrater" som "förnekar värdet och nödvändigheten av Rabkrin" och av ett svepande fördömande av hela "vår statsapparat med undantag för Narkomindel", så undveks varje intryck av att just Stalins tidigare departement hade valts ut för angrepp. Artikeln avslutades med förslaget att stärka Rabkrin genom att slå samman det med partiets centrala kontrollkommission, något som senare antogs av den tolfte kongressen.¹⁴ Men tio dagar senare, fortfarande upptagen av samma fråga, skrev Lenin ännu en artikel, av en helt annan karaktär och tre gånger längre än den första. Denna artikel bar rubriken "Hellre färre men bättre"¹⁵ och var ett våldsamt och ohämmat angrepp på Rabkrins hela gångna verksamhet och organisering.¹⁶ Stalins namn

¹⁰ *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 23-24 (69-70), 17 december 1923, sid. 13-15.

¹¹ Om källorna till denna text och till Stalins citat av den, se not 4 ovan.

¹² Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 391-401.

¹³ I maj 1922 avgick Stalin som folkkommisarie för Arbetar- och Bondeinspektionen. (*Tsentral'nyi Gosudarstvennyi Archiv Oktjabr'skoi Revoljutsii i Sotsialistitjeskogo Stroitel'stva: Putevoditel'*, ed. V. Maksakov (1946), sid. 69.) Detta var förmodligen en följd av att han utnämndes till partiets generalsekreterare, men omnämns inte i biografierna om Stalin eller i de vanliga referensverken.

¹⁴ Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 402-05. Om Rabkrins historia och dess omorganisering under 1923, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 247-51.

¹⁵ Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 406-18; datumet finns nertecknat i L. Fotieva, *Poslednyi Period Zizni i Deyatel'nosti V. I. Lenina* (1947), sid. 21. (Lenins artikel finns på svenska i Lenin, *Valda Verk i tre band*, band 3, sid. 495-97. Ö. anm. [på marxistarkivet: [Hellre mindre men bättre](#)])

¹⁶ De avgörande avsnitten finns citerade i *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 250-51.

nämndes visserligen inte. Men i den inledande meningen, där Lenin rådde till att ”inte inrikta sig på kvantitet och inte ha alltför bråttom”, genljöd kritiken från hans memorandum av den 30 december 1922 om Stalins ”brådstörthet och administrativa impulsivitet”. Och den eftertryckliga anklagelsen, som upprepades två gånger, om ”byråkrati inte bara i våra Sovjetinstitutioner, utan också i våra partiinstitutioner” var otvetydigt riktad mot generalsekreterarposten.¹⁷

Även om uppkomsten av Lenins personliga ovilja mot Stalins ännu var okänd och oanad inom partiet, där Stalin räknades som en av Lenins mest trogna och nyttiga underordnade, så gick det inte att ta miste på angreppet mot Stalin i denna artikel. Att publicera den skulle innebära att inför partiet tillkännage att denne inte längre åtnjöt Lenins förtroende. Detta förklarar de extrema försök som gjordes för att förhindra dess publicering. Först försökte man med förhållningstaktik, men otåligen meddelanden från Lenin via Krupskaja tvingade politbyrå att fatta beslut. Enligt Trotskij var alla som var närvarande vid mötets början, med undantag för honom själv, emot publicering. Hall nämner Stalin, Molotov, Kujbysjev, Rykov, Kalinin och Bucharin. När problemet med att Lenin skulle komma att insistera togs upp, föreslog Kujbysjev (den tredje i rang av sekretariatets medlemmar efter Stalin och Molotov) att man skulle trycka ett falskt nummer av *Pravda* med Lenins artikel, att visas upp för denne. Detta förslag visade sig pinsamt för några av hans mindre härdade kollegor. Och när Kamenev, som kom för sent till mötet, tog Trotskij parti, svängde politbyrå och gav efter för publicering.¹⁸ Den 4 mars publicerades artikeln ”Hellre färre men bättre” i *Pravda*. Att den daterades den 2 mars var uppenbarligen ämnat att dölja politbyråns förhållning och tvekan.¹⁹

Vid början av mars försämrades åter Lenins hälsotillstånd, och han insåg att han skulle vara oförmögen att närvara vid den kommande partikongressen. Den 5 mars sände han sitt memorandum av den 30-31 december 1922 om den nationella frågan till Trotskij (och tydligen inte till någon annan medlem av politbyrå). Han förklarade att han inte litade på Stalins och Dzerzjinskijs ”opartiskhet” och bad Trotskij att ”åta sig att försvara” hans åsikter inför kongressen. Vidare informerade han Trotskij om att Kamenev om två dagar skulle ge sig av till Georgien. Följande dag gick Lenin längre än han gjort någonsin tidigare genom att skriva ett brev till Mdivani och Macharadze, i vilket han lovade dem sitt stöd, samt fördömde Ordzjonikidzes ”råhet” och Stalins och Dzerzjinskijs ”tysta medgivande”.²⁰ Detta fördömande av kollegor ur partiets centralkommitté (och, vad gällde Stalin, ur politbyrå) inför vanliga partimedlemmar, var utan tvekan ett brott mot de vanliga normerna för hur man uppträdde inom partiet, och vittnar om en hög grad av förbittring. Denna skall antagligen sättas i samband med en händelse som tydligen inträffade kvällen innan och som ledde Lenin till att på natten mellan den 5 och 6 mars 1923 skriva ett brev där han bröt sina ”kamratliga förbindelser” med

¹⁷ Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 412-13. Enligt Trotskij tog han upp frågan om faran med byråkratin i partiet under sitt sista samtal med Lenin, kort innan dennes andra slaganfall. (Se början av kapitlet ovan.)

¹⁸ Trotskij's brev av den 25 oktober 1923, återgivet i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 11-12. Frånvarande var Zinovjev och, naturligtvis, Lenin; den återstående medlemmen av politbyrå, Tomskij, nämns inte; Molotov, Kujbysjev, Rykov och Kalinin var ”kandidater” till medlemskap.

¹⁹ Detta datum togs bort när artikeln omtrycktes i första upplagan av Lenins samlade verk, vilken redigerades av Kamenev som visste att det var en bluff. (*Sotjinenija* (1:a uppl.), xviii, ii (1925), 129. I senare upplagor skrevs det åter in.)

²⁰ L. Trotskij, *The Real Situation in Russia*, sid. 298-99. [Detta brev har även publicerats i senaste upplagan av Lenins *Sojtinenija* och *Collected Works* (vol 45) – för en svensk översättning, se [Sista breven](#)] I sin självbiografi tillägger Trotskij de ytterligare detaljerna att Lenin i ett meddelande av den 5 mars hade varnat honom för att underrätta Kamenev om Lenins memorandum, därför att ”Kamenev kommer omedelbart att visa allting för Stalin och Stalin kommer att göra en ruten kompromiss och överlista oss”. Vidare att Lenin följande dag ändrade sig, och att Trotskij med Lenins samtycke visade Kamenev papperen och vann dennes förvirrade stöd mot Stalin; samt att Kamenev, då han hade nått Tiflis, fick ett telegram från Stalin som underrättade honom om Lenins tredje slaganfall varvid Kamenev åter bytte sida och ordnade den georgiska frågan på ett för Stalin fördelaktigt sätt. (L. Trotskij, *Moja Zjizn* (Berlin, 1930), ii, 222-25.) Till dessa uppgifter finns vare sig samtida bekräftelser eller dokument, och de måste därför behandlas med viss försiktighet.

Stalin. Den omedelbara anledningen till detta var, enligt all vittnesbörd, personlig och inte politisk. Stalin hade haft en häftig dispyt med Lenins fru och uppträtt på ett sätt Krupskaja ansåg förolämpande. Detta brev publicerades aldrig och sågs heller inte av någon utomstående. Dess existens var dock känd av Kamenev och genom honom också Trotskij.²¹ Händelsen skulle varit oviktig om det inte varit för det sammanhang av politisk misstro i vilket den inträffade. Brevet till Stalin och brevet till de georgiska kamraterna är så vitt känt de sista Lenin skrev.* Den 9 mars 1923 förlamade ett tredje slaganfall åter hans högra sida, berövade honom talförmågan och gjorde slut på hans deltagande i offentliga angelägenheter. Den första läkarbulletinen som utfärdades den 12 mars talade om ”en markerad försämring av hans hälsotillstånd” och ”en försvagning av rörelseförmågan i höger arm och ben”. Påföljande dag rapporterade en bulletin, publicerad i en extraupplaga av *Pravda*, ”förutom svaghet i höger arm och ben också en viss störning av hans tal”. Samma dag tillkännagav Rykov, i sin egenskap av ställföreträdande ordförande för Sovnarkom, att man hade konsulterat ”medicinsk expertis som kommit från Tyskland”. Tonen i meddelandet var allvarlig, men man betonade att ”det finns ingen fara för dödlig utgång” och att ”inom en tid är en återhämtning möjlig”.²² Under de följande veckorna publicerades regelbundet försiktigt lugnande hälsobulletiner av faktakaraktär i pressen, till en början dagligen och sedan med allt längre uppehåll. Det allmänna antagandet vid denna tid, och som förmodligen delades av Lenins närmaste kollegor, var att han liksom tidigare åtminstone delvis skulle återhämta sig från sitt senaste slaganfall.

Mitt under dessa händelser förberedde partiet firandet av 25-årsdagen av sitt grundande vilket hade ägt rum vid en kongress i Minsk den 1 till 13 mars 1898. Dokumentet *Till det Ryska Kommunistpartiets 25-årsjubileum*, vilket inför denna händelse gavs ut av centralkommittén, antog formen av en sammafattande partihistoria. I dokumentet nämndes ingen annan av partiledarna än Lenin, med undantag för ett enstaka avsnitt mot slutet där man erinrade om att under världskriget hade ”bolsjevikerna under Lenins och Zinovjevs ledning framträtt på internationell skala som organisatörer av vänstern inom den internationella socialismen”. Den opposition som strax före och omedelbart efter Oktoberrevolutionen hade letts av Zinovjev och Kamenev, förbigicks med tystnad. Däremot omnämndes de ”vänsterkommunister” som hade stått i opposition till Lenin vid tiden för Brest-Litovsk, samt de oppositionsgrupper som hade framträtt vid den tionde partikongressen i mars 1921.²³ Dokumentet var anmärkningsvärt både för den diskreta uppmärksamhet som riktades mot Zinovjev som partiets ledare tillsammans med Lenin under en kritisk period av dess utveckling, och för dess antydning om en viss misstro gentemot dem som i det förflutna hade opponerat sig mot Lenin.

I mars 1923 skulle det Ryska Kommunistpartiets tolfte årliga kongress hållas. Varje år alltsedan 1918 hade partikongresserna alltid hållits i mars. Lenins osäkra hälsotillstånd och förvirringen inom politbyrån gjorde att den tolfte kongressen uppsköts till den 17 april. Ett längre uppskjutande av en så viktig fråga som den årliga partikongressen kunde vid denna tid inte komma på fråga. Men den situation partiledarna stod inför var högst oroande. Man hade nu insett att Lenin skulle komma att vara frånvarande från scenen på obestämd tid. Någon anade kanske redan att det så skulle förbli för alltid, och även de mest optimistiska ryggade tillbaka inför frågan om huruvida och i vilken utsträckning Lenin en dag skulle återfå sina krafter. Själva existensen av testamentet och dess efterskrift var fortfarande okänd till och

²¹ L. Trotskij, *The Real Situation i Russia*, sid. 308; *Moja Zjizn*, ii, 223-25. Denna händelse omnämndes också av Zinovjev vid ett möte inom partiets centralkommitté, i en passage som citeras i L. Trotskij, *The Suppressed Testament of Lenin* (N.Y., 1935), sid. 31-32, hämtad ur det officiella mötesprotokollet.

* Såväl ”den georgiska frågan” som Stalins gräl med Krupskaja och dess följder behandlas utförligt (med originaltexter) i Moshé Lewins bok [Lenins sista strid](#).

²² *Trud*, 14 mars 1923; *Pravda* 22 mars 1923, innehåller namnen på fem tyska läkare som behandlade Lenin.

²³ Detta dokument publicerades i *Pravda* 25, 27, 28 februari, 1 mars 1923; och i översättning i *Inprekorr*, No. 45, 12 mars 1923, sid. 339-47.

med för den inre ledarkretsen. Men episoden med artikeln ”Hellre färre men bättre” hade varit minst sagt pinsam. Och memorandumet om den nationella frågan, som under mars 1923 cirkulerade bland politbyråns medlemmar och snart läckte ut till andra partimedlemmar, visade att Lenin fortfarande kunde utdela bitande och oväntade slag. Denna ovisshet hade ännu inte skingrats när tidpunkten för kongressen närmade sig.

Ett ytterligare problem var den otålighet som nu rådde inom partileden. Den lättnad och entusiasm som följt på införandet av NEP hade nu förbrukats, och den uppenbara bristen på ledning alltsedan Lenin hade dragit sig tillbaka fick molnen på himlen att se allt mörkare ut. Även om klagomålen och kraven från de två mer eller mindre organiserade oppositionsgrupperna — Arbetarnas Sanning och Arbetarnas Grupp²⁴ — i första hand var ekonomiska, så drogs de bägge oundvikligen in i kritik av partihierarkins sammansättning och upptråde. Särskilt Arbetarnas Grupp kombinerade sitt ekonomiska program med långtgående politiska krav. Man rentav uttryckte förakt för ”kampen för ettöringarna”, och ”allt predikande om strejker för att förbättra proletarietets materiella situation i de ledande kapitalistiska länderna” fördömdes som ”en skadlig illusion”.²⁵ I sitt manifest ägnade gruppen stort utrymme åt att angripa den enhetsfrontspolitik som kommittén förespråkade för de kapitalistiska länderna, en politik som baserades på övertygelser om att det var taktiskt fördelaktigt med begränsade krav. Ingen kompromiss med borgarklassen kunde tillåtas: ”proletarietets parti måste med all sin kraft och energi förespråka inbördeskrig i alla ledande kapitalistiska länder”.²⁶ Gruppen var misstänksam mot de intellektuellas framträdande roll inom partiet och fördömde partibyråkratin som behandlade arbetarnas ”gråa massa” som ”material ur vilket våra hjältar, de kommunistiska partifunktionärerna, skall bygga det kommunistiska paradiset”.²⁷ Man krävde eftertryckligt yttrandefrihet för arbetarna: ”må borgarna vara tysta, men vem vågar ifrågasätta rätten till yttrandefrihet för de proletärer som upprätthåller sin makt med sitt egna blod?”²⁸ Manifestet slutade med ett totalt angrepp på den befintliga partiledningen:

Det sociala skikt som innehar de ledande ställningarna är mycket litet, och även om posterna ofta byts ut, så förblir detta skikt hela tiden detsamma, eller ersätts med alltigenom icke-proletära element . . . Vi står inför faran av att den proletära makten övergår till en väl förskansad klick, som drivs på av en gemensam vilja att behålla den politiska och ekonomiska makten i sina händer — naturligtvis under täckmantel av de allra ädlaste syften: ”i proletarietets, i världsrevolutionens och i andra storslagna tankars intresse!”²⁹

I den ”appell” som gavs ut som förord till manifest efter den tolfte partikongressen i april 1923, klagade man vidare över att partiets ledande grupp ”inte tolererade någon kritik, eftersom den anser sig lika ofelbar som påven i Rom”.³⁰ I ett annat avsnitt i manifestet frågade man sig om inte proletariet än en gång kanske skulle ”tvingas att börja om kampen på nytt — kanske en blodig sådan — för att störta oligarkin”.³¹ Även om uttalandena från gruppen Arbetarnas Sanning inte kunde tävla med manifestet från Arbetarnas Grupp i ohämmad kraft, så gav denna grupp ändå uttryck för samma politiska missnöje. Den gamla gruppen ”demokratisk centralism”³² återuppstod inte som sådan, men Osinskij, dess mest framstående ledare,

²⁴ Se sid. 84-87 ovan. [Sidhänvisning till boken, ingår ej här.]

²⁵ V. Sorin, *Rabotjaja Gruppa* (1924), sid. 26-27. (För källorna till manifestet från Arbetarnas Grupp, se sid. 86, not 144 ovan.) [hänvisar till boksida, som ej ingår här]

²⁶ Ibid., sid. 20-21, 32-33; *Das Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei* (u. å. [1924]), sid. 10-15.

²⁷ Ibid., sid. 18; V. Sorin, a.a., 94.

²⁸ Ibid., sid. 74. Det fullständiga avsnittet ur manifestet har inte varit tillgängligt, och av citaten framgår inte klart om man krävde frihet inom själva partiet eller för alla arbetarpartier.

²⁹ *Das Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei*, sid. 21.

³⁰ Ibid., sid. 9.

³¹ V. Sorin, a.a., sid. 97.

³² Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 216-18.

var fortfarande en obotlig kritiker av partiets organisation. Alla dessa grupper attackerade, oavsett vilka deras utgångspunkter var, den växande maktkoncentrationen i partiledarnas händer och protesterade i demokratins eller arbetarnas namn mot missbruk av denna makt. Vid den tolfte kongressen cirkulerade en pamflett som, fastän det är osäkerhet varifrån den härstammade, uppmanade ”alla ärliga proletärer” — vare sig de fanns i eller utanför partiet, var knutna till ”gruppen för demokratisk centralism” gruppen Arbetarnas Sanning eller arbetaroppositionen — att förena sig på grundval av manifestet från Arbetarnas Grupp och ställa det uttryckliga kravet att Zinovjev, Kamenev och Stalin skulle avlägsnas ur partiets centralkommitté.³³

Oppositionen inom partiet skulle denna gång, liksom vid de två föregående partikongresserna, kunna besegras om partiets ledning förblev enad. Detta var det huvudsakliga problem som upptog de som arbetade med att organisera kongressen. Lenins tillbakadragande framhävde genast den potentiella rivaliteten mellan Trotskij och Zinovjev, de två mest självklara kandidaterna till att efterträda Lenin; och isolerade Trotskij inom Politbyrå, där han hade fått sin framträdande position delvis på grund av sin egen förmåga, men delvis också genom Lenins skydd och stöd. Den personliga fientligheten mellan Trotskij och Zinovjev tog sig också politiska uttryck. Trotskij hade blivit kritisk mot en del av NEP:s följder och var nu en kraftig förespråkare för planering och stöd till industrin. I dessa avseenden stod han nära de oppositionella grupper som gjorde anspråk på att försvara industriarbetarnas intressen under NEP. Han hindrades dock ifrån att söka stöd hos dessa grupper inte bara på grund av sin egen partiloyalitet, utan också av den förbittring han hade väckt hos dem (eller deras föregångare) under polemiken om fackföreningarna 1921. Zinovjev, som återopade NEP:s traditioner och den ”allians” mellan bönder och arbetare som Lenin så glödande hade predikat, kunde räkna med samarbete från de övriga främsta medlemmarna i politbyrå; Kamenev som var ledare för partiavdelningen i Moskva och Stalin, vars nyckelställning som ledare för hela partiapparaten man ännu knappast hade insett. Redan under de första månaderna av 1923 var det vanligt förekommande att man i partikretsar talade om en styrande trojka eller triumvirat, bestående av Zinovjev, Kamenev och Stalin.

Den dominerande faktorn i denna situation var att både Stalin och Trotskij vid denna tid ryggade tillbaka inför att driva frågan till sin spets. Stalins ställning hade försvagats, eller åtminstone hotats, genom Lenins personliga angrepp mot honom och Lenins uppenbara villighet att förlita sig på Trotskijs stöd mot honom. Stalin insåg långt klarare än den högmåttige och tröge Zinovjev faran med att i innevarande kritiska ögonblick bryta med Trotskij, och hade stort personligt intresse av att se till att så litet som möjligt av den smutsiga byken tvättades offentligt, inför kongressen. Trotskijs ställning var mer komplicerad. Han var medveten om sin isolering och hoppades trots allt på att Lenin skulle kunna komma tillbaka. Den förklaring till sin oförmåga att gå till attack som han efteråt gav i sin självbiografi är utan tvekan avgiven i god tro, men är inte fri från inslag av efterklokhet och självdräpfärdigande:

Det främsta hindret för detta var Lenins hälsotillstånd. Han väntades än en gång återhämta sig, som han hade gjort efter sitt första slaganfall, och delta i den tolfte kongressen på samma sätt som han hade deltagit i den elfte. Han hoppades själv på detta. Läkarna talade uppmuntrande, om än med minskande tillförsikt. Tanken på ett ”förbund mellan Lenin och Trotskij” mot apparatens män och byråkraterna var vid denna tid helt känd endast av Lenin och mig själv, även om de andra medlemmarna i politbyrå vagt kunde gissa sig till den. Lenins brev om den nationella frågan och hans testamente var okända för dem alla.

³³ Denna ”anonyma plattform” återopades och citerades flera gånger under kongressen, men alla som talade för oppositionen frånsade sig allt ansvar för den. (*Dvenadtsatyi S’ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 45, 122, 136, 145.) Trots Osinskijs förnekande hävdar dock J. Jaroslavskij, *Kratkie Ocherki po Istorn VKP(B)*, ii (1928), sid. 272 (en något tivelaktigt källa) kategoriskt att den anonyma plattformen var Osinskijs verk.

Handling från min sida skulle ha tolkats — eller för att tala mer exakt: skulle ha framställts — som om jag förde en personlig strid för att få Lenins plats inom partiet och staten. Blotta tanken på detta fick mig att rysa. Jag ansåg att det skulle ha medfört en demoralisering i våra led som även i händelse av seger skulle ha stått oss dyrt. I alla planer och uträkningar fanns en avgörande osäkerhetsfaktor kvar: Lenin och hans fysiska tillstånd. Skulle partiet förstå att det var en kamp som fördes av Lenin och Trotskij om revolutionens framtid, och inte en kamp av Trotskij för att överta platsen efter den sjuke Lenin?³⁴

Detta argument var giltigt så länge som man rimligen kunde hoppas på Lenins återkomst. Intrycket förblir dock starkt att Trotskijs passivitet delvis berodde på en brist på den politiska känsla och skarpsinne som Stalin ägde i sådant överflöd. Trotskij agerade inte därför att han, med Lenin ställd åt sidan, var medveten om sin egen hjälplöshet; och han hittade mer eller mindre rimliga skäl att anföra för denna sin inaktivitet. Med såväl Stalin som Trotskij, av olika skäl, beslutna att undvika varje splittring inom partiets ledning, påbörjades försiktigt förberedelserna för kongressen.

Det första steget var att besluta vem som skulle presentera centralkommitténs huvudrapport, något som vid varje kongress alltsedan 1918 hade gjorts av Lenin. Stalin föreslog genast att det denna gång skulle göras av Trotskij. Denne avböjde denna betänkliga ära, föreslog att man skulle reda sig utan en allmän rapport och tillade att det fanns ”meningsskiljaktigheter oss emellan i ekonomiska frågor”. Stödd av Kalinin förringade Stalin dessa meningsskiljaktigheter och fortsatte, dock utan framgång, att yrka på att rapporten skulle framläggas av Trotskij.³⁵ Problemet löstes när Zinovjev, som hade kommit tillbaka från tjänstledighet och tydligen kände Lenins mantel på sina axlar, frivilligt erbjöd sig att presentera rapporten. Det viktigaste Stalin uppnådde i dessa förberedande diskussioner mellan ledarna var en överenskommelse om att man inte skulle uttrycka någon oenighet. Zinovjev var nöjd med uppdraget att avlämna den allmänna rapporten — det viktigaste talet på kongressen. Stalin skulle framföra den kompletterande rapporten om partiorganisationen, och Trotskij tog hand om den särskilda rapporten om industrin, vilket skulle göra det möjligt för honom att utbreda sig kring det ämne som låg honom så varmt om hjärtat — industriell planering. I utbyte skulle Stalin, liksom vid den tionde kongressen, svara för den vid denna tidpunkt så känsliga rapporten i den nationella frågan. I enlighet med sedvanligt bruk antog partiets centralkommitté i förväg förslagen till de viktigaste resolutioner som skulle läggas fram tillsammans med rapporterna, och dessa resolutioner publicerades som vanligt i *Pravda* innan kongressen samlades.³⁶ Detta förfaringsätt medförde ett kollektivt ansvar bland ledarna för samtliga rapporter. Det underförstods att Trotskij skulle avhålla sig från att angripa trojkan, och att denna inte skulle angripa honom. Denna överenskommelse följdes troget vid kongressen, med undantag för Zinovjev som, utan att nämna Trotskijs namn, hängav sig åt en del förtäckt kritik av Trotskijs åsikter om planhushållningen.³⁷ Trotskij följde dock överenskommelsen så bokstavligt att han på kongressen inte talade i någon annan fråga än sin egen rapport om industrin. Att kunna säkra Trotskijs tystnad i frågan om nationaliteterna, trots den vädjan som Lenin hade riktat till honom i sitt brev av den 5-6 mars, var antagligen den mest anmärkningsvärda av Stalins framgångar vid detta tillfälle.³⁸

³⁴ L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 219-20: Påståendet att Lenins ”brev” om den nationella frågan var okända vid denna tid är felaktigt.

³⁵ Ibid., sid. 227; L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid. 366. Enligt den senare versionen bemötte Trotskij Stalins erbjudande genom att föreslå att Stalin själv som generalsekreterare skulle avge rapporten.

³⁶ Stalins teser om den nationella frågan publicerades i *Pravda* så tidigt som den 24 mars 1923 och Trotskijs teser om industrin den 11 april 1923. Bägge beskrevs som ”antagna av partiets centralkommitté.

³⁷ Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 425-28.

³⁸ I L. Trotsky, *Stalin* (sid. 362-63) finns, översatta till engelska, två opublicerade brev från Trotskij som daterar sig till strax före den tolfte partikongressen. Det ena är riktat ”till centralkommitténs medlemmar” och daterat 17 april 1923, och det andra är ställt till Stalin följande dag. Trotskij har uppenbarligen inte kommenterat dessa brev

Den tolfte partikongressen i april 1923 var den första sedan 1917 som inte dominerades av Lenins närvaro, och den sista som hölls under hans livstid. Den ledde inte till några sensationella resultat och var typisk för denna tid av avvaktan och manövrerande bland partiets ledare. Dess mest betydelsefulla drag gavs sannolikt föga uppmärksamhet vid denna tid, men förbådade vad som skulle komma. Lenins namn var på varje talares läppar, och några av dem som hade de allra starkaste anledningar att önska att hans senaste uttalanden skulle glömmas bort, omgav sig med de mest översvallande hyllningar av hans vishet. Kamenev angav på ett skickligt sätt tonen då han inledde kongressen: ”Vi känner endast till”, utropade han, ”ett motmedel mot varje kris, mot varje felaktigt beslut: Vladimir Iljitjs lära.” Men han tillade att Lenin ”kan inte känna till, och känner inte till, dagordningen för denna vår kongress, inte heller de resolutioner som har förberetts av centralkommittén”. På så sätt försökte han få det till att ingenting denne hade skrivit var relevant för de omedelbara frågor som kongressen skulle behandla.³⁹ Zinovjev inledde, naturligt nog, sitt huvudtal med att erinra om hur ofta detta tal vid föregående kongresser hade hållits av Lenin:

När vi reste till dess kongresser var vårt främsta mål att få höra detta tal, ty vi visste att vi i det skulle finna inte bara en utvärdering av erfarenheterna från den tid vi genomlevt, utan också fasta riktlinjer för framtiden. Vi minns med vilken törst vi alltid lyssnade till detta tal — med törsten som hos en man som en kvav sommardag finner en djup och klar källa och dricker sig otörstig.⁴⁰

I detta liksom i andra avseenden skiljde sig Stalin från sina kolleger genom en utstuderad och tilltalande hovsamhet. Under de tre första månaderna 1923 hade hans enda offentliga uttalande varit en lång didaktisk artikel i *Pravda*, baserad på föreläsningar han hållit inför en arbetarförening och Arbetarnas och Böndernas Kommunistiska Universitet (”Sverdlovuniversitetet”), vilket han beskrev som ”en komprimerad och systematisk framställning av kamrat Lenins grundläggande uppfattningar”.⁴¹ I bägge sina rapporter inför kongressen — om partiets organisation och om den nationella frågan — gick han direkt in på sitt ämne, hängav sig inte åt några retoriska lovtal över den sjuke ledaren, och citerade Lenin endast för att visa sig som försynt lärjunge och uttolkare.⁴² Det överläts till Kamenev att, vid ett högtidligt offentligt sammanträde, som hölls i Bolsjojteatern för att fira 25-årsdagen av partiets grundande, följa Zinovievs exempel och slå an en ton som senare skulle bli alltför välbekant:

Vid denna kongress har Vladimir Iljitj inte kunnat närvara. Men allt kongressen har gjort har visat att han, även om han inte funnits i salen där kongressen sammanträdde, i tanke

någonstans, och de omständigheter som gav upphov till dem får man sluta sig till genom deras innehåll. De hänför sig till en deklaration Stalin gjorde den 16 april 1923 inför centralkommittén, där han tydligen anklagade Trotskij för att otillbörligen vara i besittning av Lenins memorandum från den 30-31 december 1922 om den nationella frågan, och för att sprida dess innehåll utan Lenins godkännande. Lenins sekretariat bekräftade dock att Lenin inte hade givit några som helst föreskrifter om hur detta memorandum skulle användas. I sitt brev av den 17 april informerade Trotskij centralkommittén om hur Lenin hade skickat honom memorandumet, samt att han hade behållit en kopia och skickat tillbaka originalet till sekretariatet. Trotskij hade inte känt till om Lenin givit några ytterligare föreskrifter om hur det skulle användas eller inte. Brevet avslutades med att ”om någon anser att jag handlat felaktigt i denna fråga” så skulle han kräva en undersökning av partikongressens konfliktkommission eller någon annan särskild kommission. Under ett personligt samtal samma dag med Trotskij, tog Stalin tillbaka sin anklagelse om otillbörligt handlande, och utlovade en skriftlig deklaration med detta innehåll. Följande morgon skrev Trotskij, som ännu inte hade mottagit denna deklaration, till Stalin och sade att om han inte fick deklarationen under dagen, skulle han själv formellt kräva en undersökning. Brevet slutade: ”Du bör bättre än någon inse och förstå att det faktum att jag hittills inte har gjort det inte beror på att det på något sätt skulle skada mina intressen”. Eftersom inget mer hördes om denna fråga, får man anta att Stalin sände iväg deklarationen. Detta skulle också stämma med hans linje att undvika varje öppen brytning med Trotskij.

³⁹ *Dvenadtsati S"ezd Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 3.

⁴⁰ *Ibid.*, sid. 6.

⁴¹ Stalin, *Sotjinenija*, v, 160-80. En översättning av artikeln publicerades i *Inprekorr*, No. 55-56, 28 mars 1923, sid. 443-47.

⁴² Se avsnittet om Stalins tal nedan.

och gärning ändå varit kongressens ledare. Det är hans förskrifter vi har följt när vi fattat våra beslut. Det är hans lära som har varit vår provosten var gång vi har ställts inför det ena eller andra problemet, inför den ena eller andra svåra frågan. I sitt inre har var och en av oss frågat sig själv: Och hur skulle Vladimir Iljitj ha svarat på detta?⁴³

Fraser som dessa, som hördes vid den tolfte kongressen, lät som de inledande takterna till en symfoni, och pekade på vad som snart skulle utvecklas till ett av dess främsta temata.⁴⁴

Den begynnande kulten av Lenin användes för att i partienighetens namn stärka partiledningens auktoritet. Zinovjev målade upp mardrömmen om en ny utländsk intervention från de imperialistiska makterna, avpassad till att sammanfalla med Lenins frånvaro. Därefter förklarade han med hög röst att ”i denna tid får vi inte tillåta den allra minsta tvetydighet i frågan om partiets enighet, inga slingriga tolkningar”, och uppställde en grundsats vars knivsegg han en dag själv skulle få känna på:

Varje kritik av partilinjens, också så kallad ”vänster”-kritik, är hädanefter objektivt sett mensjevnikisk kritik.⁴⁵

Den plats som lämnats vakant av Lenin kunde endast fyllas genom ”kollektiv vilja, kollektivt tänkande, kollektiv ansträngning och kollektiv beslutsamhet”.⁴⁶ Lenins fördömande av Rabkrin och hans långtgående förslag till dess förändring hade, som en av delegaterna sade, slagit ner som ”något av en granat”.⁴⁷ Men i sitt tal om partiorganisationen avvärjde Stalin kritiken i förväg genom att upprepa och ansluta sig till Lenins anmärkningar om byråkratin. Tiden hade kommit, förklarade Stalin, för att träna upp ”en generation av framtida ledare”, och i detta syfte skulle man ”dra in nya och friska arbetare i centralkommitténs arbete, och under arbetets gång få dem upp i toppen; föra upp de dugligaste och mest självständiga av dem i toppen”.⁴⁸ Den resolution han förelade kongressen, och som blev enhälligt antagen, innebar ett genomförande av Lenins förslag om att slå samman Rabkrin med partiets centrala kontrollkommission; den sistnämnda skulle vidare kraftigt utöka sitt medlemsantal.⁴⁹ Eftersom detta var Lenins egna recept för att motverka byråkratins faror, så skulle varje påstående om att det var otillräckligt eller ineffektivt ha låtit som illojalitet gentemot den sjuke ledaren.

Dessa åtgärder tog dock inte helt udden av kritiken. För första gången blev partibyråkratins enväldiga härskare huvudmålet för angrepp från alla oppositionella grupper och från alla missnöjda överhuvudtaget. V. Kosior, som ledde attacken, hävdade att centralkommitténs organisatoriska linje gjorde partienighet omöjlig:

Enligt min åsikt är den grundläggande frågan att centralkommitténs härskande grupp i sin organisatoriska politik i stor utsträckning för en grupp-politik — en linje som enligt min mening ofta inte överensstämmer med partiets intressen. Denna linje visar sig först och

⁴³ *Dvenadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 479.

⁴⁴ Enligt B. Bazjanov, *Stalin* (tysk översättning från franskan, 1932, sid. 116-17), berättade Krasin i sitt tal inför kongressen en humoristisk anekdot för att visa att Lenin inte var ofelbar, särskilt inte när det handlade om att ta upp lån. Detta kolliderade dock i så hög grad mot de förhärskande normerna för takt och ton att anekdoten på centralkommitténs order utelämnades ur protokollet.

⁴⁵ *Dvenadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 46. Radek, som snart skulle ådra sig Zinovjevs fiendskap, skyndade sig att uttrycka sitt helhjärtade stöd för denna formel. (Ibid., 125-26.)

⁴⁶ Ibid., sid. 47.

⁴⁷ Ibid., sid. 96.

⁴⁸ Stalin, *Sotjinenija*, v, 206-08. I sitt senare tal förklarade Stalin litet grovt att med ”självständiga” menade han inte ”oberoende gentemot leninismen . . . inte oberoende gentemot vår partilinj . . . men självständiga personer fria från andras påverkan, fria från de vanor och den tradition av strid inom centralkommittén som har utvecklats bland oss”. (*Dvenadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 182; texten i Stalin *Sotjinenija*, v, 226, utelämnar orden ”inte oberoende gentemot vår partilinj”).

⁴⁹ Om denna resolution, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 251.

främst i det organisatoriska sätt på vilket vi genomför rekryteringen av ansvariga funktionärer för partiarbete och statligt arbete. Dussintals av våra kamrater förblir utanför detta arbete, inte för att de är dåliga organisatörer, inte för att de är dåliga kommunister, utan uteslutande för att de vid skilda tidpunkter och av olika skäl har varit medlemmar i en eller annan grupp, eller har deltagit i diskussionerna mot den officiella linje som följts av centralkommittén.

Som exempel anförde han den förflyttning i stor skala av partimedlemmar från Ural och Petrograd som Utjraspred⁵⁰ genomfört efter den elfte partikongressen. Han yrkade på upphävande av den resolution från den tionde partikongressen som förbjöd grupper inom partiet en nödåtgärd som hade framkallats av Kronstadtkrisen, men sedan hade ”upphöjts till system för partiets administrering”.⁵¹ Lutovinov gjorde gällande att det inte längre var partiet, utan politbyrå, som var ”den ofelbare påven”, och förkastade dess anspråk på ”att ha ensamrätt på ett rädda partiet utan deltagande av alla partiets medlemmar”.⁵² Krasin klagade över att ”de ledande posterna inom partiet bestäms fortfarande på samma sätt som för 20 år sedan”, och gjorde narr av förslaget att ”någon grupp på tre eller fem personer skulle ersätta Lenin och sedan skulle allt förbli som före”.⁵³ Preobrazjenskij betonade centraliseringens faror, uppehöll sig därefter vid ett klagomål som kom att bli en av partistridens nyckelfrågor, och påstod att ”30 procent av alla ordföranden i våra provinskommittéer är vad som kallas ordföranden som ’rekommenderats’ av centralkommittén”.⁵⁴ När man senare på kongressen diskuterade den nationella frågan, tog Rakovskij åter upp kritiken mot partibyråkratin.⁵⁵ Det intryck dessa angrepp gav, var att det fanns en utbredd men splittrad och ineffektiv opposition. En opposition utan sammanhållning, som inte var organiserad eller hade någon ledning och som, framförallt, saknade en linje eller taktisk plan. Kosior avslutade sitt tal med att lamt motsätta sig varje slags förändring av centralkommitténs sammansättning. Och kongressen i dess helhet utmärktes inte heller av någon kritisk anda. Nogin, före detta textilarbetare och medlem av centralkommittén, samt ansedd som en förnuftig karl, gratulerade sekretariatet för den oerhörda förbättringen av dess tekniska effektivitet jämfört med föregående kongress.⁵⁶ Få delegater gav sig sannolikt tid att reflektera över hur snabbt inte bara sekretariatets effektivitet, utan också dess makt, hade ökat sedan Stalins tillträde för endast ett år sedan. Sällan hade väl en partikongress samlats i en sådan atmosfär av ovisshet och missnöje. Och ändå hade varje resolution på kongressen blivit enhälligt antagen, och det med endast obetydliga förändringar av den text som hade godkänts av politbyrå och centralkommittén. Inte heller hade denna kongress, till skillnad från de två föregående, vare sig ledsagats eller följts av några uteslutningar, eller ens hot om uteslutning, ur partiet. Oavsett vilket missnöje enskilda individer fortfarande kunde hysa, så verkade man ha lärt sig vad partidisciplinen i

⁵⁰ Om denna institution, se *ibid.*, sid. 251-52. (Utjraspred höll räkning på partiets personalstyrka och övervakade dess fördelning, dvs hade hand om mobiliseringar, förflyttningar och utnämningar av partimedlemmar till olika poster och orter. *Ö. anm.*)

⁵¹ *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), 92-95.

⁵² *Ibid.*, sid. 105-06.

⁵³ *Ibid.*, sid. 114-15.

⁵⁴ *Ibid.*, sid. 133. Den elfte partikonferensen i december 1921 hade antagit en resolution som föreskrev att de provinsiella partikommittéernas ordförande skulle ha varit medlemmar i partiet sedan före Oktoberrevolutionen, att länskommittéernas ordföranden skulle varit medlemmar i minst tre år, samt att utnämningar till dessa poster skulle ”konfirmeras av partiets högsta instans”. Denna resolution antogs i vederbörlig ordning av den elfte partikongressen i april 1922. (*VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 412, 436.) Detta till synes oskyldiga beslut ägnades föga uppmärksamhet vid den aktuella tidpunkten. Men eftersom det tillkom under en tid då man i vida kretsar kände ett behov av att stärka partidisciplinen gentemot oppositionella grupper och strax innan Stalin utnämndes till generalsekreterare, visade det sig bli en viktig milstolpe i byråkratiseringen av partiapparaten. Orgbyråns eller sekretariatets rätt att konfirmera utnämningar till nyckelposter inom partiorganisationen kom i praktiken att bli liktydig med rätt till ”rekommendation” eller ”nominering”.

⁵⁵ *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Pann (Bolsjevikov)* (1923), sid. 532.

⁵⁶ *Ibid.*, sid. 63.

praktiken innebar. En partiledare som med så få yttre bevis på despotism kunde uppnå detta resultat, var helt klart en kraft att räkna med.

Kongressens två främsta debatter handlade emellertid inte om partiet, utan om Trotskijs rapport om industrin och Stalins om den nationella frågan. Ingen av dessa ledde till några anmärkningsvärda beslut eller några konkreta resultat överhuvudtaget, men var ändå utmärkande för styrkeförhållandena mellan partiledarna. Debatten om industrin visade Trotskijs isolerade ställning. Fången i sin egna högdragna läggning, i sitt förflutna och i sin beslutsamhet att inte bryta politbyråns enighet, kunde han inte göra gemensam sak vare sig med den så kallade arbetaroppositionen eller med industriledarna. När Kosior i sitt provokativa tal förklarade att man inte till fullo hade använt sig av Trotskijs tjänster, var denne av lojalitet gentemot sina kolleger tvingad att stämpla detta som ”helt irrelevant”; och Kosiors anmärkning ströks ur protokollet.⁵⁷ Tack vare uppgörelsen mellan ledarna kunde Trotskij utan öppna meningsskiljaktigheter inför kongressen presentera en övertygande genomgång av det ekonomiska läget och en överenskommen resolution som innehöll principerna för statlig planering och statligt stöd till industrin.⁵⁸ Men detta var blott en pappersseger så länge som Trotskij förblev formellt bunden till den officiella linjen. Hans iögonfallande vägran att nu, när Lenin hade dragit sig tillbaka från scenen, för egen del göra några anspråk på ledarskapet gjorde många förvånade — kanske främst dem som mest fruktade ett sådant drag från hans sida. Trotskijs självuppgivelse tolkades vanligen fortfarande endast som en taktisk manöver.⁵⁹ Men den besvikelse som orsakades av att han inte tog ledningen minskade hans anseende bland de oppositionella inom de vanliga medlemmarnas led, vilka skulle varit allra ivrigast att samla sig kring honom.

Kongressens överläggningar om den nationella frågan hade en sak gemensamt med rapporten och debatten om industrin. Samma formella tonvikt lades på allmänna principer som ingen ifrågasatte, medan de djupgående meningsskiljaktigheterna om tillämpningen av dessa principer så långt möjligt hölls utanför. Liksom i rapporten om partiorganisationen försökte Stalin avvärja oppositionen genom att reservationslöst godta all Lenins kritik och göra den till sin egen. På samma sätt som han hade presenterat och försvarat Lenins förslag om omorganisering av Rabkrin och därmed tagit udden av angreppen mot honom själv, så talade han nu med eftertryck för förslaget om att TsIK skulle få två kammare; ett förslag han hade motsatt sig när Lenin föregående höst första gången hade bringat det på tal. Stalin dristade sig också att förklara, att utan en andra kammare som skulle representera de olika nationaliteterna, så skulle det bli ”omöjligt att regera i detta land”.⁶⁰ Den resolution Stalin lade fram inför kongressen, och som blev enhälligt antagen, gick längre för att tillfredsställa nationaliteternas strävanden än något tidigare partiuttalande i denna fråga. I inledningen till sitt fientligt stämnda tal medgav också Macharadze att ”på det teoretiska planet ger den nationella frågan här absolut inte upphov till några invändningar”,⁶¹ och han lyckades aldrig riktigt utplåna det intryck som Stalin oförtrutet hade underblåst — nämligen att de georgiska klagomålen endast var en produkt av småsint lokal nationalism.

⁵⁷ Ibid., sid. 369. Denna anmärkning finns inte med i redogörelsen för Kosiors tal, ibid., sid. 92-95: Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik* (No. 15 (61), 1 september 1923, sid. 4), svarade Kamenev Kosior genom att lovprisa Trotskij vilken, förklarade han, hade avböjt ”denna allra högsta ära” som politbyrån hade erbjudit honom. Ingenting av detta finns med i protokollet.

⁵⁸ Om denna översikt och resolution, se [boken] sid. 29-34.

⁵⁹ Detta intryck ges i hög grad av en försenad men välinformerad översikt över kongressen i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 15 (51), 1 september 1923, sid. 13-15.

⁶⁰ Stalin, *Sotjinenija*, v, 258-59; se också *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 436-37.

⁶¹ *Dvenadtsaty S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 471. I en artikel som publicerades i *Pravda* medan kongressen ännu var samlad, uttryckte Macharadze sitt ogillande av den Transkaukasiska federationen, och protesterade mot de metoder som använts av Ordzjonikidze för att säkra dess godkännande. (*Pravda*, 19 april, 1923.)

Det mest betecknande draget i debatten var dock den behandling man gav Lenins memorandum (vanligen kallat ett "brev") från den 30-31 december. Kongressens presidium beslutade att det "med utgångspunkt från de instruktioner som V.I. själv gav" inte skulle publiceras. Men kopior hade cirkulerat vitt och brett och, som Zinovjev öppet sade, så hade alla delegater redan läst det.⁶² Även om överenskommelsen om att inte göra ordagranna citat iakttogs, så visade många delegaters inlägg en nära förtrogenhet med dess innehåll. Såväl Mdivani som Macharadze och krimtataren Said-Galiev upprepade meningar ur det, och Macharadze hänvisade också till den tidigare brevväxlingen mellan Lenin och Stalin av den 27 september 1922.⁶³ Bucharin var ensam bland partiledarna om att ansluta sig till oppositionens sak och fick därigenom den ironiska titeln "georgisk hedersmedborgare". Bucharin frågade träffande varför Lenin "med så ursinnig kraft hade slagit larm om den georgiska frågan" och varför han "i sitt brev inte sade ett enda ord om avvikarnas misstag, utan använde alla sina ord — ord fem meter långa — mot den politik som fördes mot avvikarna".⁶⁴ Av dem som försvarade den officiella linjen var det endast Jenukidze som öppet tog upp Lenins "brev". Hans försök att hävda att det inte hade skrivits "för att helt och hållet stödja avvikarna och deras politik", avbröts dock av en tvär kommentar från Bucharin ("Naturligtvis var det så"). Därefter retirerade han till det mer hållbara påståendet att Lenin, i brevets personliga delar, "hade varit offer för ensidig och oriktig information".⁶⁵

Men det var Stalins sätt att behandla frågan som blev avgörande, och det förtjänar att studeras som ett exempel på hans metod. Stalin visste att han själv var sårbar. Han hade känt hullingarna i varje ord som riktats mot honom, både i brevet från den 27 september och i memorandumet av den 30-31 december, och handlade på sitt egna sätt för att befria sig från dem. Han hade sårats av anklagelsen om att han skulle ha "förhastat sig", som framfördes i Lenins första brev, och hade anfört samma anklagelse mot Lenin i sitt svar.⁶⁶ I sitt memorandum av den 30-31 december hade Lenin upprepat samma anklagelse. Med den ihärdighet som utmärkte honom när han var sårad, försökte sig Stalin nu inför offentligheten på ett listigare svar. Han citerade Lenins ännu tidigare förslag från november 1921 om en transkaukasisk federation, och erinrade om att han vid detta tillfälle hade skrivit till Lenin och uppmanat honom "att inte jäkta på", och att Lenin hade samtyckt till ett uppskov på "två eller tre månader" med att genomföra beslutet.⁶⁷ Det var Lenin, inte Stalin, som hade visat överdriven brådska med den föreslagna federationen. I sitt huvudtal på kongressen återkom Stalin än en gång till detta hullingförsedda ord: "Det är ingen tillfällighet att kamrat Lenin var i sådan brådska och insisterade på att federationen skulle genomföras omedelbart".⁶⁸ I samma tal betonade han omsorgsfullt alla de punkter som Lenin i sitt brev från september och sitt memorandum från december hade anfört emot honom. Lenin hade avslutat med varningen att "om vi faller in i imperialistiska attityder gentemot förtryckta folk" så skulle möjligheten gå förlorad att mobilisera Asien mot "det internationella Väst som försvarar den kapitalistiska världen"; Stalin inledde nu sitt tal med samma påpekande. Lenin hade yrkat på, "jämlig grund för en förening av republikerna"; Stalin förklarade att "god vilja och rättslig jämlikhet" var unionens grunder. Lenin hade inte tagit upp faran av lokal nationalism, som Stalin hittills huvudsakligen hade uppehållit sig vid, och istället utförligt uppehållit sig vid den "typiska ryske byråkraterns storryska chauvinism". Stalin hävdade nu att "i samband med NEP växer den storryska chauvinismen bland oss dag för dag, timme för timme, och försöker sopa undan allt

⁶² *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), sid. 552, 556.

⁶³ *Ibid.*, sid. 455-56, 473-74, 522.

⁶⁴ *Ibid.*, sid. 563-64.

⁶⁵ *Ibid.*, sid. 540-41.

⁶⁶ Se not 8 ovan.

⁶⁷ Stalin, *Sotjinenija*, v, 228-29. Utdraget ur Lenins förslag av den 28 november 1921 finns i Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 94, stött på Stalins citat; dokumenterat i dess helhet är förmodligen inte bevarat.

⁶⁸ Stalin, *Sotjinenija*, v, 257.

som är icke-ryskt”, samt att detta var ”vår farligaste fiende som vi måste besegra, ty om vi besegrar den kommer vi att ha besekrat nio tiondelar av den nationalism som har överlevt och håller på att utvecklas inom de enskilda republikerna”.⁶⁹ Än så länge hade han inte gjort någon som helst uttrycklig syftning på Lenins opublicerade memorandum. Men när han gick i svaromål i debatten, under vilken nästan varje talare direkt eller indirekt hade anspelat på detta memorandum, tog han sig frågan an med sällsynt förslagenhet och på ett karaktäristiskt indirekt sätt. Han citerade nu avsnitt ur två artiklar av Lenin från 1914 och 1916, och inledde bägge med en listigt uträknad ursäkt:

Många har refererat till anteckningar och artiklar av Vladimir Iljitj. Jag skulle ha föredragit att inte citera min lärare, kamrat Lenin, eftersom han inte är här. Och jag är rädd att jag kanske refererar till honom på ett oriktigt eller mindre lämpligt sätt. Icke desto mindre är jag nu tvungen att citera ett axiomatiskt avsnitt som inte ger upphov till något missförstånd.

Och än en gång:

Tillåt mig att också här referera till kamrat Lenin. Jag skulle egentligen inte ha gjort det, men eftersom det här på kongressen finns många kamrater som citerar kamrat Lenin på en höft och förvränger honom, så tillåt mig att läsa några ord ur en välkänd artikel av kamrat Lenin.⁷⁰

Efter Stalins huvudtal, där han med sådan pedantisk noggrannhet hade gått i Lenins fotspår, var detta ett briljant drag. Stalins anspråk på att kalla Lenin sin lärare verkade lika oantastligt som måttfullt. Vilka kritiska anmärkningar Lenin från sin sjukbädd än kunde ha uttalat om smärre misstag hos en ståndaktig och hängiven lärjunge, så var de av underordnad betydelse och kunde kärleksfullt bortförklaras. Stalin hade med takt och heder tagit sig ut ur en svår position och byggt upp ett solitt anseende av måttfullhet och sunt förnuft. Trotskij höll sig helt och hållet borta från diskussionerna om den nationella frågan, och förklarade att han hade varit alltför upptagen med förändringarna av hans resolution om industrin.⁷¹ Än en gång hade han vägrat att gå in i striden.

Den tolfte kongressens karaktär och plats i partihistorien bestämdes helt och hållet av Lenins frånvaro under förhållanden som gjorde hans eventuella återkomst oviss: det var tronledighetens kongress. Dess verkliga beslut begränsades faktiskt till att omorganisera Rabkrin och utöka centralkommitténs medlemsantal till 40, med mellan 15 och 20 ”kandidater”.⁷² De huvudsakliga resolutionerna var till största delen platta redogörelser för redan överenskomna principer vilka dolde, eller i någon tillfällig ordvändning avslöjade, underliggande konflikter och rivalitet. Kongressens funktion var att bida tiden tills frågan om vem som skulle efterträda Lenin kunde klaras ut. Under tiden behövdes något slags interimistiskt styre för att fylla tomrummet. Zinovjev hade klart erbjudit sig själv till rollen som Lenins ställföreträdare i och med att han presenterade den inledande rapporten inför kongressen. Men Zinovjev vare sig kunde eller ville styra ensam, och nödvändigheten av en defensiv allians mot Trotskijns påstådda strävanden fanns alltid i minnet hos de ”gamla bolsjevikerna”. Det var Zinovjev som hade insisterat på nödvändigheten av att ersätta ”Vladimir Iljitjs auktoritativa ord” med ”kollektiv vilja, kollektivt tänkande, kollektiva ansträngningar och kollektiv beslutsamhet”. Trotskijns hotande diktatur — Trotskij som den ryske Bonaparte — måste mötas med partiets diktatur. I dessa planer kunde Zinovjev, som stöddes av sin avdelning i Petrograd, räkna med stöd från Kamenev, som ledde partiavdelningen i Moskva och alltid var tjänstvillig och inte personligt ärelysten, samt från Stalin. Denne var visserligen en mindre figur, men viktig för sin effektiva

⁶⁹ Ibid., 237, 242, 245, 262.

⁷⁰ Ibid., 266, 268.

⁷¹ *Dvenadtsatyi S'ezd Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov) 1923*, 577.

⁷² *VPK(B) v Rezoljutsijach (1941)*, i, 501.

ledning av partiets sekretariat. Bucharin var den ende övriga ledare av jämförbar rang och anseende, men var alltför mycket av teoretiker och alltför litet av politiker. Dessutom hade han vid denna tidpunkt ställt sig själv i opposition till Stalin i den nationella frågan. Denna provisoriska trojka, bestående av Zinovjev, Kamenev och Stalin — med namnen i denna rangordning — hade i själva verket bildats redan innan kongressen samlades. All opposition vid kongressen riktade sig, oavsett politisk färg, enskilt eller kollektivt mot trojkan. Den anonyma plattform som föreslog att Zinovjev, Kamenev och Stalin skulle uteslutas ur centralkommittén⁷³ representerade alla de Oppositionella gruppernas hemliga strävan.

Stalin var trojkans svagaste och mest sårbara medlem, delvis på grund av sin ställning som yngre medlem, delvis på grund av Lenins nyligen genomförda angrepp mot honom. Det var lätt att föreställa sig de omständigheter då Zinovjev skulle kunna frestas att stärka sin egen ställning genom att göra sig av med en impopulär bundsförvant. Det låg därför i Stalins intresse att framförallt bygga upp trojkans auktoritet och att kraftigare svetsa samman bandet mellan dess medlemmar. Det var också dessa uppgifter han obemärkt men oförtröttligen sysselsatte sig med före och under kongressen. Vid kongressen gavs Stalin ett gynnsamt tillfälle till detta genom ett elakt angrepp från Osinskij mot Zinovjev:

Kamrater, jag kan inte gå förbi det utbrott som kamrat Osinskij tillät sig — ett fult och otillbörligt utbrott — som han tillät sig göra mot kamrat Zinovjev. Han hyllade kamrat Stalin, han hyllade kamrat Kamenev men kastade sig över kamrat Zinovjev; efter att bestämt sig för att det för tillfället räckte med att bli av med en av dem och att turen sedan skulle komma till de andra. Hans linje var att bryta sönder den kärna som har bildats inom centralkommittén genom åratals arbete; att gradvis, steg för steg, bryta sönder allting. Om han allvarligt tänker försöka uppnå detta mål, om kamrat Osinskij verkligen funderar på att genomföra sådana angrepp mot den ene eller andre medlemmen ur centralkommitténs kärna — då måste jag varna honom att han kommer att slå mot en gedigen mur, en mur mot vilken jag är rädd att han kommer att slå sönder sitt huvud. Må kamrat Osinskij ta sig i akt.⁷⁴

Att detta uttalande i hög grad smickrade Zinovjevs fåfänga antyds av det faktum att denne ännu två och ett halvt år senare, när Stalin hade brutit med honom, fortfarande mindes och citerade det.⁷⁵ Zinovjev betalade därefter tillbaka skulden genom att, om än i långt kyligare ordalag, tala för Stalins resolution i den nationella frågan. Händelserna på kongressen beseglade solidariteten inom trojkan, en sammanhållning baserad på rädsla inför Trotskij och förstärkt genom oppositionens angrepp. De kom också att höja Stalins status, som arbetade både hårdare och klokare än bägge sina kolleger. Stalin fick nu status av jämbördig partner, och efter den tolfte kongressen i april 1923 var det inte längre möjligt att betrakta Stalin som en andrahandsfigur inom partihierarkin.

Sommaren som följde på den tolfte partikongressen var en tid av bedrägligt lugn vad gällde partiangelägenheter. Det var en tid av interregnum i verklig betydelse där det gamla styret hade upphört och karaktären av det styre som skulle komma ännu inte kunde förutses. Under denna tid framkallade med nödvändighet varje anspråk på att vilja inta en stol som formellt sett ännu inte var ledig, svartsjuk fientlighet från alla övriga potentiella pretender. Sådana anspråk betraktades också tvunget bland partiets vanliga medlemmar som en otillbörlig förmåtenhet. Inför Lenins förlängda frånvaro hade kongressen provisoriskt förlänat trojkan

⁷³ Se sid 9 ovan.

⁷⁴ *Dvenadtsati S'ezd Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1923), 183. Den version som finns i Stalin, *Sotjinenija* (v, 227), utelämnar frasen "ett fult och otillbörligt utbrott", samt den avslutande meningen. (Denna version utelämnar också rutinmässigt ordet "kamrat" före namnen på efterföljande syndare — något som i detta avsnitt ger det bisarra resultatet att Stalin här endast talar om sig själv, och inte om någon annan, som "kamrat".)

⁷⁵ *XIV S' Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoi Partii (B)* (1926), sid. 454.

ledarskapets roll. Trotskij, som fortfarande trots allt hoppades på att Lenin skulle återhämta sig, vägrade att utmana trojkan, och så länge som han höll sig tillbaka fanns ingen annan som var tillräckligt stark för att gå till handling. Under en yta av partidisciplin sjöd och frätte redan den strid som Lenin hade förutsett och fruktat i sitt testamente. Dess yttre uttryck dämpades dock av den svårt sjuke ledarens fysiska närvaro; och artigheten i polemiken mellan män som bekände sig till samma mål och samma yttersta lojalitet bibehölls, om än med en ständigt växande känsla av spänning. En anekdot från denna tid illustrerar både den konstanta irritation som låg under Trotskijs officiella självbehärskning och Stalins sorgfälliga vägran att göra den minsta provokation, eller att ens svara då han själv blev utsatt för någon sådan. Efter en bekymmersam diskussion godkände politbyrån ett svar på Curzons ultimatum, baserat på ett utkast från Trotskij och i stor utsträckning förändrat av hans kolleger. De två sekreterarna, som var Stalins underordnade, klåpade sig med den slutgiltiga texten. Trotskij tog tillfället i akt för att angripa inkompetensen hos Stalins sekretariat, vilket uppenbarligen slutade med en lång diskussion bland politbyråns medlemmar om handhavandet av hemliga dokument. Med all vederbörlig ödmjukhet avskedade då Stalin de två skyldiga sekreterarna och utsåg i deras ställe Bazjanov, vilken några år senare lämnade Sovjetunionen och återberättade händelsen i sina memoarer.⁷⁶

Det enda iögonfallande provet på Stalins växande makt under sommaren 1923 var ett slag han utdelade på det område som i särskilt hög grad var hans eget. Under revolutionens tidiga dagar hade en bolsjevikisk tatar och skollärare från Kazan vid namn Sultan-Galiev varit medlem av Narkomnats styrelse och chef för dess muslimska kommissariat. Han var vid denna tid uppenbarligen en av dessa ”förryskade icke-ryssar” vars internationella synsätt gjorde dem till de kraftfullaste anhängarna av en centraliseringspolitik.⁷⁷ Under alla oroligheter 1919-20 i de östra gränsregionerna förblev han en trogen tjänare åt Moskva och en svuren fiende till Validov och övriga nationella ledare som drev de muslimska folkens krav på självständighet alltför långt och drog på sig anklagelser för borgerlig nationalism. Sultan-Galiev verkar också ha haft samband med den rörelse, i strävan efter en större tolerans gentemot muslimska religiösa bruk och institutioner som inleddes 1920.⁷⁸ Först när den nya regimen i de östra gränsstaterna och i Centralasien hade konsoliderat sin ställning, och den storryska chauvinismen började visa sitt fula ansikte, ändrade Sultan-Galiev inställning. Han gjorde sig snabbt till förkämpe för de förtryckta muslimska folken och sökte få till stånd gemensam handling mellan deras ledare och talesmän inom partiet för att ge dem en större grad av självständighet. Detta gjorde honom snabbt misstänkt i Moskva, i synnerhet efter bråket med de georgiska bolsjevikerna under senare delen av 1922. På våren 1923 upp-
snappade GPU ett brev från Sultan-Galiev till partivänner i Ufa. I brevet klagade han över att ”Sovjetregeringens politik gentemot de icke-ryska folken skiljer sig knappast alls från de storryska chauvinisternas politik”, och att ”de löften som gavs 1917 har endast förblivit ord”. Han föreslog att man skulle samtala med ”kazakerna och turkmenerna” och ”gå till gemensam aktion med dessa vid partiets framtida kongresser och exekutivkommitténs möten”.⁷⁹ Sultan-Galiev sattes i arrest — den förste framstående partimedlem som drabbats av detta straff för en politisk försyndelse. Detta var ett viktigt och användbart prejudikat. Vittnesbörd finns om att Stalin först sökte och fick Zinovjevs och Kamenevs samtycke till denna åtgärd.⁸⁰

⁷⁶ B. Bazjanov, a.a., sid. 98-99.

⁷⁷ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 303-05.

⁷⁸ Se *ibid.*, sid. 350-56.

⁷⁹ Vad som uppgavs vara texten till detta brev publicerades i den turkiska tidskriften *Yana Milli Vol*, No. 10 (1931), sid. 13-15, ur den tatariska tidningen *Kzyl Tatarstan*; varken dess äkthet eller riktighet kan dock anses säker. Enligt Stalin (*Sotjinenija*, v, 302-03), skrev Sultan-Galiev två hemliga brev, av vilka det första kan ha varit det som citeras ovan. Det andra sägs ha innehållit ett förslag om att ta kontakt med Basmatji och Validov. Även denna version kan dock ifrågasättas.

⁸⁰ Detta medgavs av Kamenev under ett efterföljande samtal med Trotskij. (L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid.

Att tillkännage Sultan-Galievs fall och dra de passande lärdomarna och varningarna av detta, var huvudsyftet med den konferens inom partiets centralkommitté ”tillsammans med ansvariga funktionärer från de nationella republikerna och regionerna” som samlades tidigt i juni 1923.⁸¹ Som ordförande för den centrala kontrollkommissionen, vilken hade hand om disciplinfrågorna, avgav Kujbysjev huvudrapporten i fallet Sultan-Galiev. Också Stalin talade dock ingående i denna fråga; förutom att han även gav en allmän rapport i frågan om nationaliteterna. Med en lätt anstrykning av ironi erkände han sig skyldig till den anklagelse som riktats mot honom av ”vänstern” för att under det förgångna ha skyddat Sultan-Galiev, på samma sätt som han tidigare hade skyddat Validov. Dessa eftergifter för lokal nationalism, denna ”tålmodiga och varsamma” politik hade inspirerats av hoppet att nationalisterna ”skulle utvecklas till marxister”, och hade varit nödvändig för att hålla ihop de lokala partierna. Sultan-Galiev var naturligtvis inte själv närvarande för att försvara sig. Men Stalin fortsatte sitt angrepp genom att nämna de delegater som, även om de hade fördömt Sultan-Galievs handlingar, inte tillräckligt kraftfullt hade tagit avstånd från dennes åsikter. Stalin avslutade sitt tal med ett långt resonemang, byggt på det tema om medelvägen mellan höger och vänster som längre fram i hans bana kom att vara honom till så stor nytta. Högern i de nationella republikerna och regionerna riskerade, som fallet med Sultan-Galiev visade, att halka in i en kontrarevolutionär inställning; nationalismen var deras form av mensjevism. Vänstern protesterade mot nödvändiga och legitima eftergifter för borgerligt-demokratiska element som var lojala gentemot Sovjetregimen.

Medan hotet från högern ligger i att de genom sin underkastelse under nationalismen kan försvåra tillväxten av våra kommunistiska kadrer i gränsstaterna, så utgörs hotet från ”vänstern” av att de genom sin fixering vid en förenklad och övernitisk ”kommunism” kan avskära vårt parti från bönderna och breda skikt av den lokala befolkningen.

Stalin var noga med att rätta sig efter det rådande bruket inom partiledningen genom att knyta samman sin politik i frågan om nationaliteterna med blidkandet av bönderna och genom att fördöma sina motståndare som mensjeviker.⁸²

Konferensens resolution om ”fallet Sultan-Galiev” gav en än mer betecknande försmak än Stalins tal om vad som komma skulle. Anklagelserna mot Sultan-Galiev var att han inom partiet hade bildat ”en illegal organisation för att motsätta sig åtgärder som vidtagits av centrala partiorgan”; att denna organisations arbete hade avsett att åstadkomma ”ett sammanbrott av de tidigare förtryckta nationaliteternas förtroende för det revolutionära proletariet”; att han hade försökt utsträcka denna organisation utanför Sovjetunionens gränser genom att upprätta ”kontakter med sina anhängare i vissa östliga stater (Persien, Turkiet)”; och att ”det anti-parti och objektivt sett kontrarevolutionära värv som hade bedrivits av Sultan-Galiev och själva logiken i hans anti-partiarbete ledde Sultan-Galiev till att söka ett förbund med öppet kontrarevolutionära krafter” — bland vilka Basmatji och Validov uttryckligen nämndes. Resolutionen avslutades med: ”Sultan-Galievs kriminella verksamhet gentemot partiet och dess enighet, och även gentemot de sovjetiska republikerna, som bekräftats av hans egna fullständiga bekännelse, ställer honom utanför kommunistpartiets led”. Inget annat straff angavs, och resten av resolutionen ägnades försiktighetsåtgärder att vidtas inom partiet till

417.)

⁸¹ För att förringa den ovanliga karaktären av detta möte beskrevs det som det ”fjärde” mötet av detta slag. Dess föregångare skulle då vara de två muslimska kongresserna i november 1918 och november 1919 (se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 346-47) och en i övrigt inte omvittnad konferens mellan turktalande kommunister i januari 1921. Det stenografiska protokollet från konferensen i juni 1923 (*Tjetvertoe Sovesjtjanie TsK RKP s Otvetsvennyimi Rabotnikami Natsionai'nych Respubiik i Obiastei* (1923)), har inte varit tillgängligt, och konferensen verkar inte ha omskrivits i pressen. Viss information kan dock hämtas ur Stalins två större och två mindre tal (*Sotjinenija*, v, 301-41), samt ur de resolutioner som antogs av konferensen. *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 525-30.)

⁸² Stalin, *Sotjinenija*, v, 301-12.

skydd mot ett upprepande av denna händelse.⁸³ Man kan förmoda att disciplinära åtgärder också vidtogs gentemot Sultan-Galievs anhängare eller medbrottslingar. Vid denna tid antydde dock ingenting om de pan-turanska strävanden och den önskan om att skapa en väldig tatarisk-turkisk stat från Volga över Centralasien, som senare skulle komma att tillskrivas Sultan-Galiev.⁸⁴

Bland de punkter som behandlades i Stalins allmänna rapport och konferensens resolution, fanns de ännu inte stillade ukrainska klagomålen över SSSR:s federala konstitution.⁸⁵ Eftersom partikongressen hade givit klara direktiv till den kommission som var sysselsatt med att lägga sista handen vid grundlagen, så var konferensen helt klart inte behörig i denna fråga. Både Rakovskij och Skirpnik tog dock under diskussionen upp denna fråga, och besvarades med ett skarpt avslutande genmäle från Stalin.⁸⁶ Rakovskij var ordförande för Sovnarkom i det ukrainska SSR och den huvudsaklige talesmannen för de ukrainska yrkandena under hela grundlagsdiskussionen. Han hade också stött på Trotskijs motstånd i partiets centralkommitté mot återinförandet av vorkamonopolet.⁸⁷ I juli 1923, en månad efter konferensen om nationaliteterna och endast några dagar efter det att SSSR:s konstitution formellt hade trätt i kraft, tillkännagavs att Rakovskij hade utsetts att efterträda Krasin som sovjetiskt sändebud i London.⁸⁸ Det var en rimlig utnämning, ty bland de ledande bolsjevikerna fanns få som hade mer uppenbara kvalifikationer för en diplomatisk post i Västeuropa. Inte heller är det ovanligt att regeringar till utlandstjänstgöring väljer framstående personer vars uppfattningar eller personliga egenskaper skulle kunna leda till motsättningar på hemmaplan. Ingen hade ansett det vara underligt att Krestinskij, efter att vid den tionde partikongressen i mars 1921 ha blivit avskedad från partiets sekretariat,⁸⁹ skickades på uppdrag till Tyskland, och senare blev Sovjets sändebud där. Nu hade dock partiets medlemmar börjat inse omfattningen av den makt som hade koncentrerats i Stalins händer genom dennes ansvar för viktigare utnämningar, och ana den aldrig sviktande skicklighet och grundlighet med vilken denna makt skulle kunna komma att användas. Utnämningen av Rakovskij till posten i London var förmodligen den första utnämning som på denna grund orsakade utbredda kommentarer. Ungefär vid samma tidpunkt utsågs vidare Osinskij, som vid den tolfte partikongressen hade gjort sig bemärkt som kritiker av trojkan, till Sovjets handelsrepresentant i Sverige.

Sommaren 1923 präglades av en händelse som blev tämligen allmänt känd inom partiet och som, även om den inte fick några omedelbara följder, bådade illa inför framtiden. Trots den synbara harmonin inom trojkan hade Zinovjev inte varit helt blind för den ökade makt i Stalins händer som var en följd av dennes exklusiva kontroll över partisekretariatet och dominerande ställning inom Orgbyrån. Med Lenin ställd åt sidan blev sekretariatet något helt annat än det sekretariat som hade arbetat under hans vaksamma ledning. När Zinovjev väl hade insett faran, valde han dock det mest klumpiga sätt för att försöka motverka den. Medan de flesta av ledarna var på semester i Kaukasus i augusti eller september 1923, inbjöd han några framstående partifigurer till ett möte i en grotta nära Kislovodsk. De man, förutom Zinovjev, vet var närvarande var Bucharin, Jevdokimov, Lasjevitj och Vorosjilov. Här framlade Zinovjev en plan för att ”politisera” sekretariatet och ställa det under politbyråns kontroll; Stalin skulle förstärkas av två medhjälpare med samma ställning som han själv — en

⁸³ *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 525-26. Inga andra referenser till Sultan-Galievs påstådda bekännelse har påträffats. Han förefaller dock ha frigivits efter en kort tid i fängsligt förvar.

⁸⁴ Dessa anklagelser utgjorde kärnpunkten i åtalet mot honom under den rättegång 1929 där han dömdes till döden.

⁸⁵ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 435-37.

⁸⁶ Stalin, *Sotjinenija*, v, 340-41.

⁸⁷ M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925), sid. 110; om vorkamonopolet, se sid. 43, not 101 ovan.

⁸⁸ Rakovskijs nära förestående utnämning omnämndes först i *The Times*, 6 juli 1923. Den tillkännagavs officiellt i *ibid.*, 14 juli 1923.

⁸⁹ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 225-26.

av dessa skulle vara Trotskij, och den andre antingen Zinovjev, Kamenev eller Bucharin. Vad Zinovjevs gäster ansåg om förslaget framgår inte. Men några dagar efter mötet överlämnade Zinovjev ett brev till Ordzjonikidze, vilken reste till Moskva på väg till en tysk kurort, avsett för Stalin. I brevet skisserade Zinovjev sitt förslag.⁹⁰ Stalin, som var vida överlägsen en så oslipad diplomati, svarade med ett telegram klätt i vad Zinovjev kallade en ”rå men hjärtlig ton”, som antydde att det måste ha blivit ett missförstånd någonstans. Kort därefter anlände Stalin till Kislovodsk för att diskutera med Zinovjev och Bucharin. Man nådde snart en kompromiss. Stalin behöll oförändrat sitt grepp över sekretariatet. Men Zinovjev, Trotskij och Bucharin inbjöds att närvara vid Orgbyråns möten. Stalin var en mästare i att organisera saker och ting. Zinovjev närvarade vid ett eller två möten inom Orgbyrån utan att finna någonting att invända emot; därefter uteblev han. Trotskij och Bucharin ansåg aldrig att det var värt att närvara överhuvudtaget; till skillnad från Zinovjev insåg Trotskij knappast ens problemets allvar.⁹¹ Zinovjevs naiva plan för att tygla Stalins makt föll platt till marken, och ingenting mer hördes om den. Stalins självförtroende och förakt för de personliga egenskaperna hos hans kolleger i trojkan kan bara ha ökats av denna händelse. Men för tillfället fick den dock inga följder, ty genom det gemensamma intresset att bekämpa den potentiellt långt farligare Trotskij kom de tre att drivas allt närmare varandra.⁹²

⁹⁰ Vår information om denna episod är hämtad från de beskyllningar som framfördes om den vid den fjortonde partikongressen i december 1925. Enligt Zinovjev (*XIV S'ezd Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoi Partii(B)* (1926), sid. 455-56), var Frunze och ”ett antal kamrater med helt olika uppfattningar” närvarande vid mötet i grottan. I Vorosjilovs mer precisa och förmodligen korrekta redogörelse (ibid., sid. 398-99, 950) begränsas antalet till de fem som nämns i texten. Han hävdar vidare att Frunze anlände först två dagar efter mötet. Inte heller finns det någon anledning att ta alltför allvarligt på att Zinovjev tillskrev Bucharin projektet. Om Ordzjonikidzes roll, se ibid., sid. 953.

⁹¹ Ibid., sid. 456. Stalins enda offentliga omnämnande av denna händelse var en ironisk anspelning på ”grottmännen”. (Ibid., sid. 487.) Avsnittet inom parentes i L. Trotsky, *Stalin* (N.Y., 1946), sid. 367-68, härrör inte från Trotskij.

⁹² Vorosjilovs påstående om att Zinovjev vid denna tid erbjöd Trotskij att bilda ett block mot Stalin, och att Trotskij skulle ha avböjt detta, är antagligen en uppblåst version av denna händelse. Som Zinovjev påpekade i sitt svar ägde händelsen rum före brytningen med Trotskij. (*XIV S'ezd Vsesoyuznoi Kommunistitjeskoi Partii(B)* (1926), sid. 399, 457.)

12. Spänningar och slitningar

Partikrisen på hösten 1923 började som ett smärre utbrott av missnöje inom partiets utkanter och lägre nivåer, men kulminerade med öppen splittring bland dess högsta ledare. Bägge stadierna speglade spänningar och slitningar som härrörde från det olösta ekonomiska dilemmat, men visade också på en utbredd oro inför partibyråkratins växande styrka och den tilltagande tendensen att kväva avvikande uppfattningar inom partiet eller driva dem under jorden. När krisen skärptes kom frågor som härrörde ur tillämpningen av ”partidemokratien” att ta överhanden över de ekonomiska problem ur vilka krisen till en början hade uppstått. Missnöjet bland partiets vanliga medlemmar var en fortsättning på, eller ett förnyat utbrott av, det missnöje som under 1921 och 1922 hade kommit till uttryck genom arbetaroppositionen, gruppen kring Mjasnikov, diskussionsklubben i Moskva och ”de 22:s deklaration”¹ — ja, många av de gamla namnen återkom rentav i de nya grupperingarna. Ingenting hade gjorts för att reda ut tvetydigheten i den resolution om partiets enighet som hade antagits på den tionde partikongressen; en resolution som strängeligen förbjöd all slags fraktionsverksamhet samtidigt som den utgav sig för att försvara principen om demokrati inom partiet.

Av de två hemliga grupper man visste var verksamma inom partikretsar vid tiden för den tolfte partikongressen i april 1923, visade sig Mjasnikovs och Kuznetsovs Arbetarnas Grupp vara den mest ihärdiga. Det blev också denna grupp som först utsattes för officiella repressalier. Att Mjasnikov året innan hade uteslutits ur partiet för ’fraktionsverksamhet’ gjorde honom särskilt sårbar. Vid slutet av maj 1923 arresterades han av GPU och Kuznetsov, som hade uteslutits ur partiet några veckor efter Mjasnikov, blev gruppens ledare. Vid det laget drog sig Moisejev, som varit den tredje upphovsmannen till gruppens manifest och hade en fläckfri meritlista inom partiet, ur vidare deltagande i gruppen. I början av juni 1923 höll gruppen ett möte i Moskva och valde en ”Moskvabyrå”. Man inledde vidare överläggningar med personer som hade varit knutna till tidigare oppositionsgrupper, i synnerhet Kollontaj, Sjljapnikov, Medvedev, Lutovinov och Rjazanov, men tydligen utan några påtagliga resultat. Gruppen upprättade också kontakter med grupper av missnöjda industriarbetare i provinsiella centra. Utomlands hoppades man på stöd från KPD:s vänsterledare, Maslow. Gruppen förklarade sig vara partiprogrammet trogen, och dess medlemmar sägs — kanske inspirerade av krisen kring Curzons ultimatum — ha gått ed på att göra motstånd mot ”varje försök att störta Sovjetmakten”.² Med den våg av strejker och oroligheter på industrierna som ägde rum under juli och augusti, började nya utsikter öppna sig. Nu grydde tillfället för att omvandla arbetarnas ekonomiska krav till politiska krav. Ett förslag fördes på tal om att organisera en massdemonstration av arbetare, liknande den vid petitionsöverlämnandet till tsaren den blodiga söndagen, den 9 januari 1905.³ Vid det laget hade dock GPU kommit ”konspirationens” huvuddrag på spåren, och i september 1923 arresterades Kuznetsov och ungefär 20 andra medlemmar ur gruppen. (Av ett sammanlagt beräknat medlemsantal på 200 i Moskva). Av de 28 personer som slutligen hade arresterats var 5 redan uteslutna ur partiet. Ytterligare 9 blev nu uteslutna, medan de återstående 14 kom undan med en tillrättavisning.⁴ Straffen för brott mot partidisciplinen var fortfarande milda. Efter sin arrestering i maj hade Mjasnikov släppts fri och tillåtits resa till Tyskland. Vid sin återkomst på hösten blev han åter arresterad, men både han och Kuznetsov verkar ha släppts efter några månader. Något senare vidtogs liknande

¹ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 220-223, 229-234

² I sitt manifest definierade den sig som ”en grupp inte organisatoriskt förbunden med RKP, men som helt och hållet erkänner dess program och partistadgar”. (*Manifest der Arbeitergruppe der Russischen Kommunistischen Partei* (u. å. [1924]), sid. 27.)

³ Detaljerna ovan kommer från förhören med Kuznetsov efter dennes arrestering, men det finns ingen anledning att tvivla på den huvudsakligen riktigheten i sådana vittnesmål från denna tid. (V. Sorin, *Rabotjaja Gruppya* (1924), sid. 97-100, 109-112.)

⁴ *Ibid.*, sid. 112-114.

repressalier mot gruppen Arbetarnas Sanning, där sju medlemmar av deras ”kollektiv” och sex sympatisörer uteslöts ur partiet.⁵

Ingen av de ledande partimedlemmarna tog Arbetarnas Sanning eller Arbetarnas Grupp på allvar, eller betraktade dem som något annat än ett nytt smärre utbrott av den halv-syndikalistiska avvikelse som från tid till annan hade framträtt inom partiet alltsedan 1917. Dessa grupper var dock ett symptom som riktade uppmärksamheten mot den växande oron på industrierna, samt mot den tilltagande känslan av olust inom partiets led och bland ledarna själva.⁶ Centralkommittén blev orolig. Dzerzjinskij, som tidigare varit GPU:s ordförande och aldrig varit medlem av oppositionen, hävdade nu att ”vårt partis utdöende, förfallet av dess inre liv, nomineringarnas övervikt över valen, detta kan bli till en politisk fara och förlama vårt parti i dess politiska ledning av arbetarklassen”.⁷ Resultatet blev ett beslut, fattat av partiets centralkommitté i september 1923, om att tillsätta tre kommissioner: om saxkrisen, om lönerna och om partiets inre situation.⁸ Dzerzjinskij blev ordförande för den sistnämnda kommissionen. Stalin skämtade senare om det faktum att varken Trotskij eller de som längre fram blev de mest aktiva kritikerna av centralkommitténs politik — Preobrazjenskij och Sapronov — befann sig i Moskva när detta beslut fattades och att kommissionerna tillsattes på majoritetens spontana initiativ.⁹ Trotskij anlände dock i tid för att omintetgöra ett annat förslag som tydligen framlades inför centralkommittén vid samma möte, om att omorganisera det revolutionära militärrådet, där Trotskij hade varit ordförande alltsedan det, då under namnet Högsta Krigsrådet, hade bildats i april 1918. Detta var inte det första försöket från Trotskij:s rivaler att beskära hans dittills obestridda makt över Röda Armén. Vid ett ombildande av det revolutionära militärrådet i juni 1919 — mitt under inbördeskrigets höjdpunkt — hade Smilga och Gusev inträtt i rådet. Bägge var medlemmar av den militära fraktion som var motståndare till Trotskij.¹⁰ Nu föreslog man att rådet skulle förstärkas och förändras genom att också flera medlemmar ur partiets centralkommitté, däribland Stalin, skulle ingå. Trotskij motsatte sig förslaget så kraftigt att det drogs tillbaka. Men två nya utnämningar gjordes vid denna tidpunkt ändå till det revolutionära militärrådet: Lasjevitj och Vorosjilov. Lasjevitj var före detta underofficer i den tsaristiska armén och hade vunnit sina sporrar under de militära förberedelserna för Oktoberkuppen, och Vorosjilov under gerillakriget i Ukraina. I parti-striderna under inbördeskriget hade bägge ådragit sig Trotskij:s fiendskap och betalat tillbaka med samma mynt. Lasjevitj hade uppenbarligen sin skyddspatron Zinovjev att tacka för denna nya utnämning, och Vorosjilov hade Stalin att tacka för samma sak.¹¹

Det centralkommittémöte där dessa viktiga beslut fattades följdes snabbt av Trotskij:s brev-växling i oktober 1923 med centralkommittén, av de 46:s plattform och slutligen av den tyska revolutionens sammanbrott. Tvisten inom partiet gick nu utöver ramarna för de diskussioner om den ekonomiska politiken inom vilka den hade fått sitt första öppna uttryck; den utvecklades till en kamp om makten över partiet. Trotskij:s brev till centralkommittén av den 8

⁵ *Pravda*, 30 december 1923. Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 20 (66), 3 november 1923, sid. 13-14, arresterades 400 medlemmar av Arbetarnas Sanning vid denna tid. Antalet är förmodligen överdrivet; skribenten medger att gruppens inflytande ”för närvarande inte är särskilt stort”.

⁶ Bucharin skrev senare, med uttrycklig hänvisning till Arbetarnas Grupp, att ”sommarens strejker och anti-partigrupperna” under 1923 hade ”riktat all partiets uppmärksamhet mot nödvändigheten av att sänka priserna, av att höja levnadsstandarden och av politisk aktivitet inom vår egen partiorganisation”. (Förord till V. Sorin, a.a., sid. 3.)

⁷ Dzerzjinskij:s utbrott återgavs av Kamenev i hans tal den 11 december 1923 inför Moskvakonferensen för partifunktionärer. (Se början av nästa kapitel nedan.) Talet publicerades i *Pravda*, 13 december 1923.

⁸ Se kaptitel 3 (sid 107 i bokutgåvan)

⁹ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 27-28.

¹⁰ En förvirrad redogörelse för denna förändring återfinns i L. Trotskij, *Stalin*, sid. 276, 313-314.

¹¹ Källan för denna episod är Trotskij:s brev av den 8 oktober 1923 till centralkommittén. (*Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 1924, sid 10.)

oktober 1923, ur vilket de ekonomiska delarna redan har citerats,¹² inledde ett angrepp på partiledningen inifrån själva politbyrån. Dess utgångspunkt var en rekommendation från Dzerzjinskij's kommitté om att partimedlemmar som hade information om grupper inom partiet skulle bli formellt skyldiga att sprida sin kunskap till GPU, till centralkommittén och till kontrollkommissionen. Att det ansågs nödvändigt att högtidligt tillkännage en så elementär skyldighet föreföll Trotskij vara ett tydligt bevis på det ”oriktiga och osunda styre inom partiet” som var ett av brevets huvudteman. ”Väldigt många medlemmar inom partiet, och inte på något sätt de sämsta bland dem”, fortsatte Trotskij, ”kände den största oro inför de kraftmetoder och tillvägagångssätt med vilka den tolfte partikongressen konstituerades”;¹³ och efter den tolfte kongressen hade situationen ytterligare försämrats. Efter att därefter ha behandlat den ekonomiska politikens brister, återkom Trotskij så till partiangelägenheterna och kritiserade Orgbyråns metoder att utse partifunktionärer, i synnerhet till viktiga poster. Dessa utnämningar gjordes inte utifrån meriter utan ”först och främst utifrån i hur hög grad personerna ifråga kan tänkas stödja eller hindra ett bibehållande av det styre inom partiet som, i hemlighet men alltmer effektivt, tillämpas av Orgbyrån och centralkommittén”. I ett par bitande meningar klargjorde Trotskij frågan om nomineringar kontra val till nyckelposter inom partiet: inte ens under inbördeskrigets hårdaste dagar hade bruket av nominering till partiposter använts en tiondel så mycket som idag.¹⁴ En ”uppifrån skapad sekreterarapparat”^{*} hade samlat alla trådar i sin hand och partimassornas deltagande i partiorganisationerna hade blivit ”illusrisk”. Under de senaste 12 eller 18 månaderna hade man bevittnat tillväxten av en ”ordförandepsykologi vars främsta drag är att ordföranden är mäktig att besluta om allting”. Missnöje inom partiet med sekreterarapparaten måste med nödvändighet komma att riktas mot de gamla bolsjevikerna, vilka identifierades med denna apparat. Trotskij protesterade mot de senaste försöken att ingripa i den militära ledningen, och citerade en påstått cynisk kommentar som yttrats till honom av Kujbysjev: ”Vi anser det nödvändigt att föra kamp mot dig men kan inte förklara dig för fiende; det är därför vi måste tillgripa dessa metoder.” Slutligen krävde han att ”sekreterarbyråkratin” skulle ersättas med ”partidemokrati — åtminstone i tillräcklig grad för att hindra att partiet hotas av förstelning och degenerering”. Brevet avslutades med ett hot. Under ett och ett halvt års tid, förklarade Trotskij, hade han slagits mot en ”felaktig politik”, samtidigt som han hade vägrat att föra ut striden utanför centralkommitténs snäva ramar. Denna återhållsamhet hade dock inte givit några resultat och hotade att orsaka ”en sällsynt allvarlig kris”. Därför ansåg han sig nu fri att sprida uppgifterna ”till varje partimedlem jag anser vara tillräckligt skolad, mogen, disciplinerad och därmed kapabel att — utan häftiga fraktions-strider och kaos — hjälpa partiet ut ur dess återvändsgränd”.¹⁵

Denna bomb inom centralkommitténs led följdes exakt en vecka senare av spridandet av de 46:s plattform. Dock finns inget definitivt bevis på hemligt samförstånd mellan Trotskij och upphovsmännen till denna plattform. Den grupp som hade samlats kring Trotskij under tvisten om fackföreningarna 1920-21 var skingrad,¹⁶ och Trotskij själv hade sedan dess med skrupu-

¹² Se sid. 108-09 [kapitel 3 i bokutgåvan].

¹³ Enligt Jaroslavskij talade Trotskij i sitt brev om den ”bedrägliga” sammansättningen av den tolfte partikongressen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 124.) Om brevet verkligen innehöll denna fras, eller någon annan vidareutveckling av denna anklagelse, kan inte längre bevisas.

¹⁴ Trotskij torde ha erinrat sig att han i december 1920 hade försvarat bruket att ”nominera ovanifrån” mot fackföreningarnas angrepp. Han hade då beskrivit det som stående ”i omvänt förhållande till massornas upplysning, till deras kulturella nivå och politiska medvetenhet”. (Trotskij, *Sotjinenija*, xv, 422.)

* ”Sekreterare” syftar här på ”ordförande” dock inte endast på generalsekreteraren och hans post, utan även på ordförandena på lägre nivåer.

¹⁵ För texten till detta brev, se not 48 i kapitel 3.

¹⁶ Av de 7 partimedlemmar som till sist hade anslutit sig till Trotskij's fackföreningsplattform (se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 250—252) hade Andrejev helt gått över till den officiella linjen; Bucharin och Dzerzjinskij skulle, även om de vid denna tid fortfarande var kritiska, snart böja sig för den; Krestinskij och Rakovskij hade diplomatiska poster utomlands; och Preobrazjenskij och Serebrjakov undertecknade utan

lös noggrannhet åtlämnat den tionde partikongressens förbud mot "fraktionella grupperingar". Bland de personer som undertecknat plattformen fanns dock de flesta av dem som, både tidigare och senare, var Trotskijns närmaste politiska bundsförvanter.¹⁷ Det är svårt att tro att dessa inte skulle ha informerat honom om sina avsikter eller inte inbjudit honom att förena sig med gruppen; om han hade accepterat skulle han automatiskt ha blivit deras ledare. Att Trotskij höll sig på avstånd var symptomatiskt för hans ovilja att, så länge som det fortfarande var möjligt att Lenin skulle återhämta sig och komma tillbaka, öppet utmana trojkan. Genom att begränsa sig till isolerad kritik undvek han att beskyllas för "fraktionsverksamhet" och brände inte slutgiltigt sina skepp. I det långa loppet gagnade dock hans återhållsamhet föga. Även om, vilket mycket väl kan ha varit fallet, Trotskijns brev av den 8 oktober 1923 och de 46:s plattform hade skrivits och lämnats ut oberoende av varandra, så var likheterna dem emellan i allmän disposition, i konkret innehåll, och till och med i språkbruk, tillräckliga för att de ängsliga partiledarna skulle misstänka en i hemlighet överenskommen gemensam attack. Det faktum att samma bittra kritik framfördes samtidigt från två av varandra oberoende håll, var dock mer ett slående bevis på den vitt utbredda oron inom partiet. De 46:s plattform fördömde "otillräckligheten hos partiets ledning, både på det ekonomiska området och, i synnerhet, på de interna partiförhållandenas område". Efter tre avsnitt ägnade den ekonomiska och finansiella krisen, gick undertecknarna in på sitt huvudsakliga tema.¹⁸ Dokumentet beskrev "den ständigt växande och nu knappast dolda uppdelningen i partiet mellan en sekretariatets hierarki och 'det tysta folket', mellan professionella partifunktionärer som rekryterats uppifrån och partiets stora massa som inte deltar i partilivet". Vanliga partimedlemmar som ogillade något som gjorts "är rädda att tala om det på partimöten, och är till och med rädda för att ta upp det i vanliga samtal, såvida inte samtalspartnern är fullständigt pålitlig vad gäller 'diskretion'". "Sekretariatets hierarki" utövade alltmer öppet sitt inflytande för att rekrytera deltagare till konferenser och kongresser, "vilka i allt större utsträckning håller på att bli denna hierarkis verkställande församlingar". (Detta var en upprepning av Trotskijns kritik av förberedelserna till den tolfte kongressen.) Tillståndet av "diktatur inom partiet" daterade sig, förklarade man, från den tionde partikongressen år 1921. Några av undertecknarna ansåg att de åtgärder som då hade vidtagits hade varit nödvändiga som "tillfälliga åtgärder", medan andra hade varit "skeptiska eller negativt inställda" redan från början. Alla var de dock nu överens om att "detta styre" vid tiden för den tolfte kongressen i april 1923 "hade överlevt sig självt". Men udden i protesten förtogs av det urskuldande medgivandet att "de nuvarande ledarna inte under några förhållanden skulle kunna undgå att av partiet utses till de främsta posterna under arbetarnas diktatur" (ett medgivande av att det inte fanns något alternativt ledarskap), och av svagheten i den enda konkreta rekommendationen: att omedelbart sammankalla ett möte med centralkommittén och aktiva partifunktionärer för att dryfta vad man skulle göra åt problemen. Några av undertecknarna reserverade sig vad gällde beskrivningen av det aktuella läget, men instämde i dokumentets allmänna innehåll och det avslutande förslaget. Radek, som just bör ha varit på väg att ge sig av till Tyskland, sägs ha skrivit ett eget brev till centralkommittén i tämligen likartade ordalag. Texten till detta brev har dock inte yppats.¹⁹

Ungefär samtidigt som politbyrån utsattes för detta andra angrepp var dess majoritet sysselsatt med att utarbeta sitt svar på Trotskijns brev av den 8 oktober. Detta svar spreds uppenbarligen

reservationer de 46:s plattform.

¹⁷ I sin självbiografi nämner Trotskij Rakovskij, I. N. Smirnov, Sosnovskij och Preobrazjenskij som de personer för vilka han vid denna tid berättade om sitt samtal med Lenin i november eller början av december 1922 om byråkratifaran inom partiet. (L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 215; om detta samtal, se början av föregående kapitel.)

¹⁸ Om de 46:s plattform, se sid. 109 ovan; för själva texten, se sid. 347-53 nedan. En kopia finns i Trotskijarkiven, T. 802. Medan de ekonomiska avsnitten ofta citerades i de efterföljande diskussionerna verkar av det politiska avsnittet endast några meningar ha kommit i tryck.

¹⁹ M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925), sid. 37.

till centralkommittén men publicerades inte; endast ett kort utdrag ur texten har någonsin förekommit i tryck. I detta avsnitt förklarade politbyrån att den ”inte var benägen att godta Trotskijs diktatur vare sig på det ekonomiska eller militära området”. Han anklagades för att inte fullgöra sina uppgifter på de poster han redan innehade — han visade sig aldrig i Sovnarkom eller STO och hade avböjt erbjudandet om att bli vice ordförande för Sovnarkom — och för att handla efter formeln ”allt eller intet”. I ett avsnitt som inte blivit bevarat riktade man tydligen uppmärksamheten mot ett antal tillfällen i det förflutna då Trotskijs åsikter hade varit motsatta Lenins.²⁰ Detta framkallade ett svidande genmäle från Trotskij²¹ där han hänvisade till att Lenin delvis hade bytt åsikt och anslutit sig till hans uppfattningar om planushållningen, och till överenskommelsen mellan Lenin och honom själv, mot de övriga medlemmarna inom politbyrån och centralkommittén, för ett bibehållande av det statliga monopoliet över utrikeshandeln.²² Därefter förde han in kriget i fiendens läger genom att erinra om sin brevväxling med Lenin i den georgiska frågan och Lenins angrepp mot Rabkrin. Han fortsatte: ”Om vi erinrar oss vem som under längst tid har lett Rabkrin, så är det inte svårt att förstå vem denna beskrivning riktar sig mot, liksom vad gäller artikeln om den nationella frågan.” Därefter återgav han vidare den pinsamma scenen i politbyrån då Kujbysjev hade förslagit att man skulle trycka ett falskt nummer av *Pravda* för att blidka Lenin.²³ Skärpan i Trotskijs svar och rädslan för publicitet räckte förmodligen för att för tillfället göra slut på denna personliga strid.²⁴

Detta var det läge i vilket partiets centralkommitté befann sig när den (med Trotskij frånvarande på grund av sjukdom) den 25 oktober 1923 samlades till en gemensam session med den centrala kontrollkommissionen och delegater från tio ledande partiavdelningar. Genom en konstitutionell tånjbarhet hade partiledarna alltid haft möjligheten att genomföra centralkommittémöten (eller, vad gäller regeringsapparaten, möten inom TsIK) med andra organ närvarande, och att behandla sådana gemensamma möten som särskilt högtidliga sammantråden inom det högsta organet. Denna möjlighet blev nu för första gången viktig när man önskade demonstrera partiets solidaritet mot oppositionen. Den centrala kontrollkommissionen var partiloyalitetens väktare och man kunde alltid förlita sig på dess medlemmar för hård behandling av personer med avvikande åsikter. Och de tio inte namngivna partiorganisationerna skulle helt klart inte ha inbjudits om man inte varit säker på deras trohet gentemot partiledningen. Tolv personer som undertecknat de 46:s plattform hade också inbjudits att närvara och ge uttryck för sina uppfattningar, men endast de som var medlemmar av centralkommittén hade rösträtt. Preobrazjenskij framlade å dessa tolv personers vägnar en resolution i sex punkter som tog upp de åtgärder som var nödvändiga ”för att i praktiken genomföra principerna om arbetardemokrati”, så som dessa hade slagits fast i resolutionen från den tionde partikongressen. Denna sexpunktsresolution är den mest koncisa redogörelsen för vad oppositionen vid denna tid menade med arbetardemokrati. Dess huvudpunkter var: en diskussion inom partiets alla nivåer om ”alla de viktigaste frågorna om partiets inre liv, samt om det politiska och ekonomiska livet”; rätt att, enskilt och kollektivt, fritt uttrycka sin uppfattning inom partiet och ett upphävande av diskussionsförbudet, i synnerhet inom partiklubbar och i partipressen; att partiorganen skulle kontrolleras av ”partiets allmänna opinion”; ett slut på utnämningar av ledande partifunktionärer ovanifrån genom nominering och återupprättande av principen om att partiorgan och funktionärer skulle tillsättas genom val; ett slut på bruket att utse partiarbetare inte efter kompetens utan efter hur undergivna de var inför

²⁰ Detta utdrag finns i *Sotsialistitjeskij Vestnik*, No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 11; för kärnpunkten i det andra avsnittet se *ibid.*, sid.8.

²¹ *Ibid.*, sid. 11-12; om detta brev, se också ovan.

²² Se *Ryska Revolutionen*, del 3, sid. 505-508.

²³ Se förra kapitlet

²⁴ Enligt *Sotsialistitjeskij Vestnik* (No. 11 (81), 28 maj 1924, sid. 8), svarade politbyrån också på Trotskijs andra brev; någon text har dock aldrig publicerats.

order; samt en undersökning av de förflyttningar av partiarbetare som utförts på grund av avvikande åsikter.²⁵ Överläggningarna varade tre dagar, men inget protokoll har bevarats. Preobrazjenskij's förslag fick inget stöd och det enda publicerade resultatet från mötet var en kort resolution, "Om partiets inre läge", som antogs med 102 röster mot 2 och 10 nerlagda.²⁶ Resolutionen uppmanade politbyrån att påskynda arbetet inom de tre kommissioner som bildats en månad tidigare och att vidta varje nödvändig åtgärd som deras rapporter skulle kunna föranleda. Vidare beskrev den Trotskij's handlande "vid den ytterst ansvarsfulla tidpunkt som den internationella revolutionen och partiet nu genomlever" som "ett allvarligt politiskt misstag" — detta desto mer som hans handlande hade "tjänat som startsignal för fraktionell sammanslutning (de 46:s deklARATION)". Denna deklARATION "fördömdes bestämt" som "ett steg av fraktionell och söndrande politik", och inordnades således under det förbud mot "fraktionsverksamhet" som uttalats av den tionde partikongressen 1921. Därmed rättfärdigade man centralkommitténs vägran att sprida eller publicera den.²⁷ Resolutionen upprepade samtidigt centralkommitténs anslutning till principen om arbetardemokrati. Den öppna splittringen inom partiet, i frågor som till en början och skenbarligen hade handlat om den ekonomiska politiken, kunde nu inte längre döljas. I en artikel i *Pravda* den 7 november 1923, med titeln "Partiets nya uppgifter", förklarade Zinovjev att det var "absolut nödvändigt att praktiskt tillämpa arbetardemokrati inom partiet". Och i en not till artikeln tillkännagavs att tidningens spalter nu skulle öppnas för en diskussion i vilken partimedlemmar, fackföreningsmedlemmar och icke partianslutna arbetare inbjöds att delta. Detta var en stor händelse i partiets historia.

Under större delen av november 1923 fördes debatten i *Pravdas* spalter i jämförelsevis måttfulla ordalag och inga framträdande personer deltog i den.²⁸ Saxkommittén sammanträdde fortfarande inför lyckta dörrar och strävade efter att nå en gemensam lösning i de ekonomiska frågorna. Den politiska frågan — utmaningen av den befintliga partiledningens principer och metoder — började dock alltmer dominera diskussionen. Den 28 november publicerade *Pravda* en viktig och kompromisslös artikel av Preobrazjenskij, den förste undertecknaren av de 46:s plattform och en av de främsta initiativtagarna till denna. Alltsedan införandet av NEP, skrev Preobrazjenskij, hade partiet följt "en i huvudsak felaktigt linje i den interna partipolitiken". Den tionde partikongressen i mars 1921 hade tillkännagivit en "övergång från militära metoder till partidemokratins metoder". (Han förbigick under tystnad kongressens beslut om partiets enighet och förbudet mot fraktioner.) Vad som hade behövts var "att göra slut på militära metoder inom partiet, att återupprätta partilivet ungefär i enlighet med åren 1917-18". Istället för detta hade den linje som genomförts av centralkommittén endast "stärkt byråkratin, funktionärsväldet, ökat antalet frågor som avgjordes på förhand ovanifrån, skärpt uppdelningen av partiet . . . mellan dem som fattar besluten och bär ansvaret och massan av dem som utfört partiets beslut men inte deltar i att utforma dem". Man hade slagit in på en väg mot "en bra apparat och bra partifunktionärer", men "till priset av ett utplånande av partiets inre liv". Följderna hade blivit "ett utdöende av partilivet" och "en tillväxt av karriärism och servilitet". Dessa svepande angrepp mot byråkratin inom partiet var av ett slag som väckte en vag men utbredd sympati bland de vanliga medlemmarna, och partiledningen var högst känslig för detta hot mot dess auktoritet. Men bristen på sammanhållning och enighet om

²⁵ *Trinadtsataja Konferentisija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjeviov)* (1924), sid. 106-107.

²⁶ *VPK(B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 531-532.

²⁷ Enligt Rykovs tal den 29 december 1923 (*Pravda*, 1 januari 1924) tog kommittén ett formellt beslut att inte sprida deklARATIONEN. Efter detta skulle varje ytterligare försök från dess upphovsmän att sprida den ha behandlats som brott mot partidisciplinen.

²⁸ Stalin skrev senare om denna "första period" att partiets centralkommitté "inte ingrep i diskussionen på *Pravdas* sidor, och gav partimedlemmarna fullständig frihet till kritik", samt att centralkommittén "inte ens ansåg det nödvändigt att besvara orimliga anklagelser". (Stalin, *Sotjinenija*, v, 372.) *Pravdas* spridning sägs ha fördubblats under diskussionen. (*Trinadtsaty S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 62.)

målen bland kritikerna gjorde det möjligt för trojkan att misskreditera och besegra dem i en rad separata uppgörelser. Således hade de 46 hållit sig på avstånd från Arbetarnas Grupp, mot vilken åtgärder faktiskt hade vidtagits redan innan de 46:s plattform utarbetades. Den mer besvärliga uppgiften var nu att hålla Trotskij isolerad från de 46, vilka stod honom mycket närmare, och ivrigt skulle ha välkomnat honom som ledare. Att undvika en öppen sammanstötning med Trotskij, vilken skulle driva honom in i solidaritet med de 46 eller med andra oppositionsgrupper, och att hela den begynnande brytning som resolutionen från den 25 oktober innebar, var vid denna tid trojkans övergripande taktiska målsättning. Och för detta kunde den räkna med aktivt eller tyst stöd inte bara från de övriga medlemmarna inom politbyrån, utan också från majoriteten inom centralkommittén.²⁹

Vid denna punkt inträder nu en underordnad faktor av viss betydelse i historien. Under vintern 1923-24 besvärades Trotskij, enligt vad man vet för första gången under sin bana, av ihållande dålig hälsa. Redan på våren 1923, under de avgörande veckorna före Lenins sista slaganfall i mars, låg Trotskij till sängs i Kreml, drabbad av ryggskott.³⁰ I slutet av oktober 1923 ådrog han sig en allvarlig förkylning då han var ute på andjakt — en händelse som han berättar ganska utförligt om i sin självbiografi, åtföljt av filosofiska reflektioner om slumpens roll i historien.³¹ Följdsjukdomen blev vad han senare kallade ”en envis, mystisk infektion vars karaktär ännu är en gåta för mina läkare”.³² En regelbundet återkommande feber med frossa höll i sig in i januari 1924, då Trotskij lämnade Moskva för att bege sig till Kaukasus. Under denna tid gjorde han inga offentliga framträdanden, men fortsatte dock att arbeta, och åtskilliga artiklar och brev han skrivit publicerades i december. Historikern kan knappast undgå att spekulera över tänkbara psykologiska faktorer i den sjukdom som under denna för Trotskij kritiska tid dömde honom till inaktivitet, eller försåg honom med en anledning till denna inaktivitet.

Det var under dessa förhållanden trojkan nu inledde sina underhandlingar med Trotskij. Det var ingen lätt uppgift. Stalin vittnar om två ”privata diskussioner” mellan Trotskij och hans främsta kolleger — Zinovjev påstår uttryckligen att alla medlemmar i politbyrån var närvarande³³ — under vilka man nådde en bas för överenskommelse om ”alla frågor av ekonomisk eller partikaraktär”. Att göra upp en resolution till politbyrån anförtroddes därefter till en kommittébestående av Stalin, Kamenev och Trotskij, vilken uppenbarligen satte sig över den tredje av de kommittéer som bildats av politbyrån i slutet av september.³⁴ Trotskij har inte lämnat några anteckningar om dessa diskussioner, med undantag för en beskrivning han citerar ur sin frus opublicerade memoarer:

Han var ensam och sjuk och tvungen att bekämpa dem alla. På grund av hans sjukdom

²⁹ Trotskij skrev senare om en ”hemlig politisk byrå” bestående av de sex som, förutom honom själv, var politbyråns fullvärdiga medlemmar, samt av Kujbysjev, ordförande för den centrala kontrollkommissionen. Dessa var ”bundna av ömsesidiga löften” och ”förband sig att inte polemiserade mot varandra, och att samtidigt söka tillfällen att angripa mig”: liknande grupper upprättades i de lokala partiorganisationerna. (L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 240.) Detta är en utan tvekan överdriven och överdramatiserad bild av en faktisk situation.

³⁰ *Ibid.*, 220.

³¹ *Ibid.*, 234-238.

³² L. Trotsky, *Stalin* (1946), sid. 381. En bulletin undertecknad av Semasjko, Foerster, Guétier och tre andra Kreml-läkare, daterad 31 december 1923, beskrev sjukdomen på följande sätt: ”L. D. Trotskij insjuknade den 5 november i år i influensa med tecken på katarr i de övre luftvägarna. Dessa symptom har snabbt försvunnit, men ett febertillstånd inte understigande 38 grader har bestått till dags dato. En yttre undersökning visade viktförlust, blekhet, minskad arbetskapacitet och sänkt aptit. En undersökning av de inre organen visade en förstoring av lymfkörtlarna i bröstet, orsakad av ovan nämnda infektion”. (*Pravda*, 8 januari 1924.) Eftersom syftet med läkarbulletinen var att rättfärdiga Trotskijs avresa från Moskva på sjukledighet, har sjukdomssymptomen sannolikt inte förringats. Å andra sidan stämmer det datum som anges för sjukdomens början inte med Trotskijs eget påstående, eller med hans frånvaro på grund av sjukdom från centralkommitténs möte den 25 oktober 1923.

³³ Tal inför EKKI den 6 januari 1924, återgivet i *Inprekorr*, No. 20, 18 februari 1924, sid. 224.

³⁴ Om politbyråns kommittéer, se början av detta kapitel.

hölls mötena i vår våning; jag satt i det angränsande sovrummet och hörde hans tal. Han talade med hela sin varelse; det verkade som om han efter varje sådant tal förlorade något av sin styrka — han talade med sådan lidelse. Och till svar hörde jag bara kalla, likgiltiga genmälen. Allt hade naturligtvis beslutats på förhand, så varför behöva bli upprörd? Efter vart och ett av dessa möten steg L. D:s temperatur; han kom genomvåt ut ur arbetsrummet, klädde av sig och gick till sängs.³⁵

Problemet var att förena det uttalade behovet av ”partidemokrati” med förbudet mot fraktioner och ”fraktionella grupperingar”. Trotskij försökte utvidga, och trojkan begränsa, oppositionens rätt att samordna sin kampanj mot centralkommittén. Stalin gav efteråt en cynisk redogörelse för den taktik man följde:

Kamrat Kamenev och jag tog beslutsamt upp frågan om grupperingar. Kamrat Trotskij protesterade i form av ett ultimatum, och förklarade att han under sådana förhållanden inte kunde rösta för resolutionen. Vi begränsade oss då till en referens till resolutionen från den tionde partikongressen, som kamrat Trotskij tydligen inte hade läst på den tiden, och i vilken man nämner förbud inte bara mot fraktioner, utan också mot grupperingar.³⁶

Allmänt talat var trojkan redo att gå nästan hur långt som helst i formulerandet av allmänna principer, förutsatt att Trotskij därmed kunde hindras från att ställa sig själv i spetsen för oppositionen och offentligt uttala sig emot centralkommittén Trotskij, som var van vid att meningsskiljaktigheter inom partiet utkämpades och löstes genom att man skrev parti-resolutioner, tillmätte en seger på papperet ett faktiskt värde som den, under de nya ledarförhållandena, inte längre hade.³⁷

Den resolution som nu gjordes upp av Stalin, Kamenev och Trotskij var en av dessa kompromisser som uppnås genom att de stridande parternas mål och beräkningar rör sig på skilda plan. Så kan båda parter tillfredsställas på samma gång, utan uppenbar motsättning. Resolutionen var ett hopkok på välkända tankar, vars betydelse endast låg i hur man lade tonvikten. Och olika uttolkare valde naturligtvis att betona olika punkter. En kort översikt över det ekonomiska läget innehöll inget nytt, och avslutades med att fästa uppmärksamheten vid ”Gosp-lans enastående betydelse, den socialistiska statens ekonomiska ledning”. Därefter behandlade resolutionen de faror för partiet som uppkom ur NEP:s motsättningar, och gjorde upp en lista på ”skadliga tendenser” som omfattade nästan alla de punkter som tagits upp av oppositionen:

Den skarpa differentieringen i partimedlemmarnas materiella situation i samband med skilda uppgifter, och de så kallade ”överdrifterna”; det växande bandet till borgerliga element och de senares ideologiska inflytande; ett inskränkt synsätt bland funktionärerna (något som skall skiljas från nödvändig specialisering) och därav följande försvagning av banden mellan kommunister sysselsatta inom skilda arbetsfält; faran av att förlora det över-

³⁵ L. Trotskij, *Moja Zjizn* ii, 240.

³⁶ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 224. För resolutionen från den tionde kongressen och definitionen på ”fraktionism”, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 221-223 (inklusive not 32, sid. 222.) Resolutionen förbjöd inte ”grupper” eller ”grupperingar” som sådana, utan endast ”grupper som konstituerar sig på basis av en eller annan plattform”. Denna distinktion var hårfin och existerade inte i praktiken. [Lenins ursprungliga utkast till denna resolution finns i Lenin, [Rysslands kommunistiska partis \(bolsjevikerna\) tionde kongress](#)]

³⁷ Påståendena i L. Trotskij, *Stalin* (1946), sid. 371 (ett avsnitt försett med parenteser för att visa att det tillagts Trotskijs manuskript av utgivaren) att ”Trotskij, som hade varit sjuk sedan början av november, fäste sin namnteckning på den tillsammans med alla andra medlemmar ur politbyrå” ger en felaktig bild. Trotskij fäste den allra största vikt vid denna resolution, vilken han betraktade som ett bestyrkande av hans uppfattningar. Och under den följande stridens hetta beskrevs han den som inledningen till en fjärde period i partiets historia; de föregående perioderna var ”pre-Oktober”, ”Oktober” och ”post-Oktober”. (L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 9, i en omtryckt artikel som först publicerades i *Pravda* den 29 december 1923 — se sid. 302-03 nedan.) Sex månader senare ansåg han fortfarande att resolutionen hade givit honom det viktigaste av vad han eftersträvat, och beskrev den på detta sätt inför partiets trettonde kongress. (*Trinadtsaty S'ezd Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 154.)

gripande perspektivet på det socialistiska uppbygget i dess helhet och världsrevolutionen; den av kongressen redan noterade faran av degenerering hos de partiarbetare som under NEP, genom karaktären av sitt arbete, har närmast kontakt med den borgerliga miljön; den byråkratisering som har iakttagits inom partiorgan och det hot som därur uppstår om ett avskiljande av partiet från massorna.

Resolutionen var emellertid mindre kategorisk när den ordinerade botemedel. Den krävde visserligen ”en ordentlig förändring av partiets kurs i riktning mot en verklig och systematisk tillämpning av principerna för arbetardemokrati”. Men på den avgörande frågan om den kontroll som centrum utövade över utnämningarna av lokala partiordförande var resolutionen tvetydig. Den erinrade om att partiets stadgar krävde att sådana utnämningar konfirmerades av partiets högsta instans, men ansåg att ”i ljuset av den erfarenhet vi nu har, i synnerhet i de lägre organisationerna” så hade tiden nu kommit för att ”kontrollera lämpligheten” av denna och liknande begränsningar av de lokala avdelningarnas självständighet. Detta avsnitt i resolutionen slutade: ”Rätten att bekräfta ordförandena kan på inga villkor tillåtas förvandlas till att de i själva verket utnämns.” Det krävdes mycken optimism för att i dessa haltande meningar läsa in en fast beslutsamhet att förändra redan etablerat bruk. Förutom ”partidemokrati” var det andra hjälpmedel som återkom i mer än ett avsnitt i resolutionen, det gamla universalbotemedlet med ”ett inflöde [i partiet] av nya kadrer av industriarbetare”. Övervikten från ”icke-proletära element” måste tyglas genom att dra in fler ”industriarbetare från verkstadsgolvet” i partiet. Detta var en oantastlig partidoktrin, till vilken man hade gjort läpparnas bekännelse under många år. Ingen hade dock ännu besinnat för vilka syften dess genomförande skulle kunna användas.

Förutom dessa tillkännagivanden om principerna för partiets organisation och uppbyggnad, måste man också läsa resolutionen som ett utlåtande i den aktuella partistriden. Även här uttryckte den sig huvudsakligen indirekt. Arbetarnas Sanning och Arbetarnas Grupp fördömdes med namn. De 46:s plattform nämndes inte uttryckligen. Men resolutionen citerade och anslöt sig till den tidigare resolution från centralkommittén av den 25 oktober som godkände ”den inriktning som politbyrån angivit för partiets inre demokrati”. Eftersom ett av huvudsyftena med denna resolution, som hade antagits i Trotskijs frånvaro, hade varit att fördöma de 46, så var slutsatsen klar att också dessa omfattades av det förnyade fördömandet av ”fraktionella grupperingar”. På detta indirekta sätt förmåddes Trotskij att i partiloyalitetens namn döma sina potentiella anhängare. Man kan också hävda att Trotskij, genom att gå med på att med gillande citera den politbyrå-resolution som hade fördömt hans eget brev från den 8 oktober, hade accepterat riktigheten i denna kritik; dvs. att det var han, och inte hans kolleger inom politbyrån, som verkade ha retirerat jämfört med positionerna i oktober. Enigheten bland ledarna hade återupprättats. Och medan Trotskij antog att den hade återupprättats genom att hans kolleger hade godtagit hans uppfattningar, så kunde andra med samma rimlighet tro att Trotskij hade anslutit sig till ropet på partiloyalitet och i allt väsentligt accepterat majoritetens ståndpunkt. Det viktigaste sakförhållandet var dock, i bägge dessa antaganden, att det åter rådde enighet inom politbyrån. Oppositionen hade fördömts och isolerats. Den resolution som formulerats av Trotskij, Stalin och Kamenev antogs enhälligt vid ett sammanträde inom politbyrån, tillsammans med den centrala kontrollkommissionen, den 5 december 1923.³⁸ Trojkans medlemmar kunde dra en lättnadens suck. Faran av en splittring, där Trotskij skulle leda partiets vanliga medlemmar emot dem, hade än en gång avvärjts.

³⁸ Denna resolution publicerades i *Pravda*, 7 december 1923. Med de två första avsnitten bortskurna ur den del som uteslutande behandlade ekonomiska frågor, antogs den som den trettonde partikonferensens resolution om partiets Organisation. (*VKP(B) r Rezoljutsijach* (1941), i, 535-540; för de två utelämnade avsnitten, se *ibid.*, 622-623.) I sin ursprungliga form förekom den än en gång i protokollen från den trettonde partikongressen. (*Trinadatsyi S"ezd Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 733-741.)

13. Kampanjen mot Trotskij

December månad 1923 visade sig bli en vändpunkt i den interna partikrisen. All undangömd bitterhet kom nu upp till ytan och gav partiet den nya form i vilken dess öden skulle formas under hela det kommande årtiondet. Det hela började så sakteliga. Efter att nu ha en överenskommelse med Trotskij inom synhåll, var trojkan försiktig med att göra något nytt drag. Zinovjevs artikel i *Pravda* den 1 december om den tyska revolutionen¹ innehöll ingen antydan till någon som helst lust att inleda ett gräl med Trotskij eller Radek i denna fråga. Samma dag höll Zinovjev ett färglöst och okontroversiellt tal inför en konferens inom Petrogradprovinsens partiavdelning. Konferensen antog en resolution vars nyckelmening endast upprepade den vanliga formeln utan att försöka överbrygga motsättningen i denna: ”Diskussionsfrihet inom partiet i en hel rad frågor är grundläggande: frihet att bilda ‘grupperingar’ och ‘fraktioner’ är utesluten.”² Den 2 december publicerade *Pravda* domarna om uteslutning eller tillrättvisning av dem som varit inblandade i Arbetarnas Grupp.³ Detta beslut var ett tillkännagivande av enigheten bland alla ansvariga partiledare om att fördöma fraktionell opposition och upprätthålla partidisciplinen. Samma dag, det var en söndag, talade Stalin inför ett möte med partimedlemmar i Krasnaja Presnja, ett industriområde i utkanterna av Moskva. Utan att göra anspråk på att tala för centralkommittén, vars i september utsedda kommitté inom kort skulle rapportera om läget i partiet, varnade Stalin försiktigt för att gå för långt vad gällde principerna. Valen av ordförande till provningskommittéer och andra partikommittéer skulle bibehållas, men lika viktigt var att upprätthålla den regel som begränsade valbarheten till sådana partimedlemmar som hade tjänat partiet ett visst antal år. Diskussionen om meningsskiljaktigheter inom partiet skulle vara fri men inte obegränsad; partiets uppgift var inte bara att uttrycka åsikter utan också att genomföra ett handlingsprogram. Här försvarade Stalin Trotskij mot någon som hade tillskrivit denne en beskrivning av partiet som ”en frivillig förening av likasinnade personer”. Han trodde inte att Trotskij hade använt ett sådant uttryck, ty han kände Trotskij som ”en av de medlemmar inom centralkommittén som främst betonar den aktiva sidan av partiets arbete”.⁴ Talet var betecknande endast för Stalins beslutsamhet att inte forcera några frågor och inte visa sina kort för tidigt. Det var fullt av sådana klichéer som, även om de inte spred något nytt ljus, inte heller kunde förnärma någon. Vilka ironiska undertoner som än skulle kunna upptäckas i hans försvar av Trotskij, så var det minnesvärt som det sista tillfälle då han offentligt talade om Trotskij utan öppen fientlighet. Den 5 december publicerade *Pravda* en förvirrad liten notis, tydligen från en provinskorrespondent, som klagade över att ”diskussionen om inre partifrågor har överrumplat provinserna” och att de flesta partimedlemmarna inte visste vad de skulle tycka, ty de ”fruktade en tyst konspiration”. Nästa dags *Pravda* innehöll en artikel av Trotskij med rubriken ”Om alliansen (Mer exakt: Om alliansen och om falska rapporter)”. Artikelns var en framställning av Lenins tankar om ”alliansen” mellan proletariatet och bönderna, och en vederläggning av de gängse rapporterna (bekvämt tillskrivna nepmännen) om meningsskiljaktigheter mellan Lenin och Trotskij i denna fråga. Artikelns upprepade, som allt annat Trotskij skrev under denna tid, hans övertygelse om nödvändigheten av ”ett medvetet beräknat och planerat angreppssätt vad gäller marknaden och ekonomiska uppgifter överhuvudtaget”.⁵ Artikelns framkallade inget genmäle eller någon offentlig kommentar från partikretsar. Följande dag, den 7 december, publicerades den överenskomna politbyråresolutionen från den 5 december i *Pravda*.

¹ Se kapitel 9 som ingår i [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#). Zinovjevs artikel behandlas där på sid. 40

² Talet och resolutionen trycktes i *Pravda*, 7 december 1923

³ Se början av kapitel 12 ovan

⁴ Stalin, *Sotjinenija*, v, 354-70; talet publicerades ursprungligen i *Pravda*, 6 december 1923.

⁵ Artikelns omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924), sid. 93-99. [[Den nya kursen](#)]

Fastän resolutionen från den 5 december 1923 av alla berörda godtogs som ett sätt att avvärja eller uppskjuta den hotande splittringen inom ledningen, fick den direkt motsatt effekt. Den visade sig vara det sista dokument där, oavsett med vilka hemliga reservationer, trojkan och Trotskij undertecknade en gemensam överenskommelse. Exakt vad som framkallade brytningen är än idag inte klart. När någon länge har funderat på och förberett ett slag bestäms det ögonblick då det utdelas ofta av en plötslig rädsla inför följderna om det skulle uppskjutas ännu en tid; detta är antagligen den rimligaste förklaringen till vad som följde. Brytningen inträffade i samband med ett brev från Trotskij den 8 december till ett partimöte. I brevet, som tillsammans med en efterskrift publicerades i *Pravda* den 11 december, ursäktade han sin frånvaro från detta möte. Det var utformat som en kommentar till resolutionen från den 5 december och var en framställning av vad Trotskij menade att resolutionen uttryckte och en vederläggning av alla övriga potentiella tolkningar. Brevet var inte, som man efteråt påstod, ett överlagt angrepp på den överenskomna texten eller på andra medlemmar ur politbyrån eller centralkommittén. De uppfattningar som framställdes var de som Trotskij naivt trodde att han hade övertalat eller tvingat sina kollegor till att dela. Trotskij's enda avsikt med brevet var att fylla i en del små oklarheter i resolutionen och inregistrera sin seger. Resolutionen skulle, trodde Trotskij, endast kritiseras av de ”konservativt sinnade kamrater som är benägna att övervärdera apparatens roll och undervärdera partiets självständighet”. Resolutionens innebörd var att ”den tyngdpunkt som under den gamla inriktningen felaktigt hade skiftats över till apparatens sida, nu med den nya kursen måste läggas om till aktivitetens sida, till den kritiska självständighetens sida, till partiets självförvaltning”. Detta ledde Trotskij till den reflektion som i efterhand kom att tas mest illa upp. Byråkratin, anmärkte han, som naturlig nog var bemannad av ”kamrater med mest erfarenhet och längst tjänstgöring” tyngde allra mest på den uppväxande generationen. Det var därför som ”ungdomen, partiets mest tillförlitliga barometer, reagerar allra skarpast mot partibyråkratin”. Historien hade ofta bevittnat ”förvandlingen av ett ’gammalt garde’”, dvs dess förfall i ”opportunist”: de tyska socialdemokratiska ledarna under perioden före 1914 var ett iögonfallande exempel.⁶ En del ”byråkratiserade representanter för apparaten” förberedde kanske också nu att ”formellt ’iaktta resolutionen’, dvs att *på byråkratiskt sätt förinta den*”. Efter att ha utfärdat denna varning, avslutade Trotskij med att nämna ”fraktionsfaran”. Denna varning modifierades dock av den understrukna anmärkningen att ”*apparatens byråkrati är en av huvudkällorna till fraktionalismen*”, och var långt mindre övertygande än hans angrepp på ”apparaten”. I en efterskrift som publicerades tillsammans med brevet, men som skrivits först efter det att brevet redan hade lästs och diskuterats vid åtskilliga partimöten, försökte han vederlägga anklagelsen om att ha satt den unga generationen mot det ”gamla gardet”. Hänvisningen till socialdemokraterna före 1914, förklarade han nu, syftade inte till att dra någon exakt parallell mellan de två perioderna. Dock var det korrekt att ”rikta uppmärksamheten mot NEP:s faror, vilka är nära förbundna med den internationella revolutionens *utdragna* karaktär”.⁷ Efterskriften lugnade sannolikt inte dem

⁶ Detta exempel var välbekant i partilitteraturen, och Trotskij hade själv använt det för att peka på samma sensmoral innan den aktuella krisen uppstått. I förordet till en nyligen utgiven tysk upplaga av en del av hans artiklar och tal daterat den 4 maj 1923, berördes den snabba degenereringen av de tyska socialdemokraterna när några omedelbara revolutionära utsikter inte längre låg inom synhåll. Förordet fortsatte: ”Denna fara uppstår i viss utsträckning också för vårt parti, i den proletära diktaturens land. Vårt arbete blir med nödvändighet specialiserat och förlorar sig i detaljer ... Den nuvarande perioden gömmer i sig möjligheten av skarpa brott i tempo och djupgående störningar. Vår sansade, försiktiga och överlagda politik måste bevara förmågan till tvära förändringar. I annat fall skulle en ny revolutionär våg kunna ta kommunistpartiet med överraskning och bringa det ur jämvikt. Detta skulle nästan med säkerhet betyda ett nytt nederlag för revolutionen”. (L. Trotskij, *Grundfragen der Revolution* (Hamburg, 1923), förordet.)

⁷ Brevet och efterskriften omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs* (1924). Det sändes uppenbarligen av Trotskij till åtskilliga partimöten, där det lästes upp. Den översättning fanns i *Inprekorr* (No. 8, 21 januari 1924, sid. 69-71), beskrev felaktigt brevet som riktat till ”centralkommitténs utvidgade plenum”. Senare omnämndes det ofta som en artikel med rubriken *Den nya kursen*, en titel Trotskij gav den samling där det senare publicerades. (Trotskij's brev av den 8 december 1923 finns på svenska i Trotskij, *Den nya kursen* (1923), sid. 71-78. Ö. anm.)

som hade oroats av det ursprungliga brevet.

Samtidigt som Trotskijs brev cirkulerade fördubblade oppositionen sina ansträngningar vid partiets möten. Även om man ännu inte gick med på att jämställa Trotskijs uppfattningar med oppositionens, så var de botemedel som oppositionen förespråkade klart tillämpliga på de missförhållanden som Trotskij analyserade. Oppositionens mest aktiva förkämpar var vid denna tid Preobrazjenskij och Saprionov. (Pjatakov återkom tydligen inte från Tyskland förrän vid mitten av december.) En resolution som föreslogs av Preobrazjenskij vid ett partimöte den 8 eller 9 december i ett industriområde i Moskva var karaktäristisk för oppositionens program. Den krävde ”avskaffande av nomineringar som system”; ”införande av val (som regel) till partiorgan och av ansvariga funktionärer inom apparaten”; ”en faktisk ansvarighet för partiorgan inför partiets massor”; ”ett precist formulerande av fraktionsfrågan”; ”att, i första hand, förbehålla particellerna att besluta om disciplinära åtgärder mot partimedlemmar”; samt ”genomförande av val till alla partiorgan som hittills rekryterats genom nominering”.⁸ Dessa krav var, med den vaghet som utmärkte en del av dem, helt klart avsedda att slå an hos partiets vanliga medlemmar. Det övergripande intrycket var dock förvirrat och maningen till demokrati inom partiet hade föga tyngd. Bortsett från de diskriminerande och repressiva åtgärder som partiets ledande organ vidtog, så fortsatte två brister att motverka framgång för oppositionen: brist på ledarskap och ett förlitande på missnöje med den befintliga politiken snarare än på ett positivt reformprogram.

Den 8 eller 9 december underrättades trojkans medlemmar om innehållet i Trotskijs brev.⁹ De visade dock ingen större brådska att besvara det och beslöt inte genast att behandla det som en krigsförklaring mot resolutionen från den 5 december. Ännu vid ett stort möte inom partiets Moskvaavdelning, som hölls i fackföreningshusets pelarsal (före detta adelns hus) den 11 december, samma dag som Trotskijs brev publicerades i *Pravda*, hade trojkan inte någon som helst klar eller överenskommen angreppsplan. Kamenev öppnade förhandlingarna med ett långt och måttfullt formulerat försvar för centralkommittén och ”apparaten” där han refererade till angreppen från Preobrazjenskij, Saprionov och Smirnov men överhuvudtaget inte nämnde Trotskij. Saprionov, som inledde för oppositionen, visade inte samma återhållsamhet och späckade sitt tal med citat från Trotskijs brev. En allmän debatt följde, med ett tämligen jämnt antal talare för centralkommittén respektive oppositionen. Radek, som nyligen hade kommit tillbaka från Tyskland, försökte inta en mellanposition, men tonen i hans tal var fientlig mot ledningen. ”Proletariatet”, anmärkte han sarkastiskt, ”som har gått igenom inbördeskriget och nu har tillbringat tre år med att studera marxism, vill själv diskutera partiets angelägenheter.” Han beklagade Trotskijs jämförelse mellan de gamla bolsjevikerna och de tyska revisionisterna, men framhöll att Preobrazjenskij och Smirnov var överens med Trotskij om Gosplan. Han ansåg att bägge sidor höll på att ”inflammara frågan”. Zinovjev förde upp debatten på ett mer sensationellt plan. Han riktade uppmärksamheten mot det faktum att de flesta av de befintliga oppositionsledarna (bl. a. Preobrazjenskij, Osinskij, Radek, Pjatakov och V. Smirnov) 1918 hade varit vänsterkommunister. Därefter erinrade han om ett färskt (och tydligen inte omrapporterat) tal av Bucharin, där denne hade beskrivit hur en del vänstersocialrevolutionärer under Brest-Litovsk-krisen hade närmat sig vänsterkommunisterna med en plan för att arrestera hela Sovnarkom ”med Lenin i dess ledning”, och hur vänsterkommunisterna allvarligt hade diskuterat personer till ett nytt Sovnarkom ”med Pjatakov i dess ledning”.¹⁰ Hans sätt att behandla Trotskij var långt mer återhållsamt. Dock

⁸ *Pravda*, 12 december 1923; samma nummer rapporterar om två andra, liknande möten, vid vilka den officiella linjen försvarades av Sokolnikov respektive Kamenev. Dessa var antagligen bland de möten vid vilka Trotskijs brev av den 8 december lästes upp.

⁹ Enligt ett uttalande vid den trettonde partikonferensen var Stalin den 8 december, och Zinovjev och Kamenev den 8 december, närvarande vid möten där brevet lästes upp. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 131-32.)

¹⁰ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 208-10.

ansåg han att Trotskijs brev ”bådar inte gott” och ”vi får se hur saken framskrider”. Och han tillade olycksbådande: ”vem som än överträder den överenskommelse vi nått kommer att få svara för det inför hela partiet”. Preobrazjenskij nämnde inte Trotskij men gjorde ett direkt angrepp på den ”ledande trojka” inom politbyrån till vilken Stalin hade refererat vid den tolfte partikongressen.¹¹ Trojkan saknade, naturligtvis, stöd i partiets stadgar. Preobrazjenskij försök att beskriva den som en illegal ”fraktion” var dock ganska ihåligt. Jaroslavskij, som var ordförande inom den centrala kontrollkommissionen och började anses som anhängare till Stalin, gjorde det enda direkta angreppet på Trotskij, vilken han i bittra ordalag anklagade för att försöka förstöra partiets ”apparat”. Protokollet visar dock att detta avsnitt blev illa mottaget och att talaren nästan överröstades av en fientligt stämd församling. Att vid ett partimöte öppet angripa Trotskij var fortfarande en riskabel och impopulär handling.

Kamenev avrundade debatten med ett tal som visade en slug medvetenhet om nödvändigheten av att gå försiktigt fram. Han tog Sapronovs citat från Trotskij till sin utgångspunkt. Det var naturligt att Sapronov skulle deklarerat sig solidarisk med Trotskij.

Det låter bra att säga: ”Jag är överens med Trotskij”. . . . Att Sapronov samtycker till att godta Trotskijs formel för att slå mot centralkommittén tvivlar jag inte på; men huruvida Trotskij är överens med Sapronov, känner jag inte till.

Uppmuntrad av den applåd som hälsade detta avsnitt fortsatte Kamenev med att dela Radeks beklagan över att Trotskij hade ”infört jämförelsen mellan ’vårt partis ledare’ och Bernsteins med fleras degenerering”. Han antydde att Trotskijs artikel hade farliga implikationer och slutade:

Det är uppenbart att Trotskijs artikel behöver kompletteras och förklaras, så att det inom de lägre partifunktionärernas led inte uppstår några farhågor för att Trotskij skulle yrka på att ”apparatmännen” skall avlägsnas.

Därefter antog mötet en deklARATION om förtroende för resolutionen av den 5 december och för partiets enighet. Preobrazjenskij använde sig vid detta tillfälle av taktiken att framlägga en resolution som skiljde sig så litet från den officiella linjen att det verkade svårt att motsätta sig den. Den hyllade resolutionen från den 5 december som ”ett första steg på vägen för att genomföra åtgärder för vilka partiet sedan länge har varit moget” och betecknade den som ”partipolitikens nya kurs”. Trots detta förkastades Preobrazjenskij resolution av en överväldigande majoritet.¹² Vid partikonferensen en månad senare uttryckte Stalin en hycklande förvåning över att denna Preobrazjenskij ofarliga resolution ”av någon anledning” hade förkastats.¹³

Mötet i Moskva den 11 december 1923 förtjänar antagligen att ihågkommas som det sista tillfället av en öppen och fullständigt omrapporerad offentlig debatt, med möjligheter att förändra opinionen inom partiet. Nu förestod en vändpunkt. De följande två eller tre dagarna var trojkans medlemmar uppenbarligen sysselsatta av ängsliga överläggningar. Den 13 december åstadkom Radeks omnämnande av Trotskijs anseende och popularitet inom de utländska kommunistpartierna, som snart skulle följas av brevet från den polska centralkommittén till stöd för Trotskij,¹⁴ ett nytt irritationsmoment och en ny källa till oro. Den 14

¹¹ För Stalins ord, se kapitel 11 ovan (not 74 och motsvarande citat).

¹² Ett stenografiskt, fast utan tvivel förkortat, protokoll från mötet den 11 december publicerades i *Pravda*, 13, 14, 15, 16 och 18 december 1923. Kamenevs inledningsanförande och texten till de två resolutionerna publicerades den 13 december; Sapronovs tal samt Kamenevs avslutande tal den 14 december. Därefter följde de andra talen, förmodligen i den ordning de hade hållits. Stalin talade inte, även om en referens till mötet i *Sotjinenija*, vi, 12, antyder att han var närvarande. Översättningar av Kamenevs och Zinovjev tal publicerades i *Inprekorr*, No. 7, 18 januari 1924, sid. 52-59, 63-68.

¹³ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 12.14

¹⁴ Se kap. 9 (sid 9-19) i [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#).

december publicerades ännu en försiktig ledare i *Pravda* som, utan att nämna Trotskij, kraftigt motsatte sig varje försök att driva in en kil mellan den äldre och den yngre generationen inom partiet.¹⁵ Den 15 december 1923 inleddes så en gemensam offensiv. Denna dag innehöll *Pravda* en artikel av Stalin, som inte hade brutit tystnaden sedan sitt tal den 2 december. Han antydde nu att debatten höll på att sluta med ett totalt nederlag för oppositionen, vilken han beskrev som ”ett förbund mellan en del av ‘vänster’kommunisterna (Preobrazjenskij, Stukov, Pjatakov, etc.) och de så kallade demokratiska centralisterna (Rafail, Saprionov, etc.)”. Han fortsatte med att i detalj kritisera ett tal av Rafail där denna hade jämfört den disciplin som pålades partiet med disciplinen inom en armé, samt artiklar av Preobrazjenskij och Saprionov. I en avslutande del, som mycket väl kan ha tillagts i efterklokhet, gick han plötsligt till skarpt angrepp mot Trotskij, vilken dittills inte alls hade nämnts i artikeln.

Trotskijs brev kunde endast betraktas som ”ett försök att försvaga partiets vilja till enighet i stöd för centralkommittén och dess uppfattning”. Stalin citerade Trotskijs reflektioner om ”förvandlingen” av bolsjevikernas ”gamla garde” och utvecklade med stark ironi något som hädanefter skulle bli ett av hans favoritämnen — ihålligheten i Trotskijs anspråk på att räknas till de gamla bolsjevikerna:

Först av allt måste jag klara ut en möjlig missuppfattning. Som framgår av hans brev räknar sig kamrat Trotskij själv som en i bolsjevikernas gamla garde. Därmed visar han en beredvillighet att själv ta på sig alla tänkbara anklagelser som kan tänkas falla på gardets ledning, om detta garde verkligen genomgår en förvandling. Det måste erkännas att denna villighet att offra sig själv utan tvekan är en hedervärd egenskap. Men jag måste försvara kamrat Trotskij mot kamrat Trotskij, ty av förståeliga skäl varken kan eller bör han bära ansvar för en möjlig förvandling av den grundläggande kadern inom det bolsjevikiska gamla gardet. Att offra sig är naturligtvis en fin sak, men behöver de gamla bolsjevikerna detta offer? Jag tror inte de gör det.

Stalin försvarade de gamla bolsjevikerna mot anklagelsen för degenerering: faran för en förvandling kom helt visst inte från dem utan från ”en del av de mensjeviker som motvilligt inträdde i vårt parti och som ännu inte har gjort sig av med sina gamla opportunistiska vanor”. Slaget mot Trotskij var än en gång försåtligt, men kännbart. Stalin beskrev ”enheten mellan de ‘gamla’ och de ‘unga’ ”, som Trotskij hade försökt underminera, som ”den grundläggande styrkan i vår revolution”. Efter att ha antytt att Trotskijs brev var ”falskt” och ”hycklande” angav han slutligen sitt omdöme i en enda tvär mening:

Kamrat Trotskij står i förbund med de demokratiska centralisterna och en del av ”vänster”-kommunisterna; detta är den politiska innebörden av kamrat Trotskijs handlande.¹⁶

Nästan allt som Stalin under de kommande fyra åren skulle komma att säga eller skriva om Trotskij fanns som embryo i dessa få meningar. Samma nummer av *Pravda* som innehöll Stalins artikel publicerade också en not undertecknad av Stalin i dennes egenskap av sekreterare för centralkommittén. Denna not inbjöd partimedlemmar utanför Moskva ”i varje vrå av SSSR” att organisera diskussioner om partiets situation, dock ”utan att gå så långt som till att bilda grupperingar, vilket har förbjudits av partiets tionde kongress”. Samma nummer innehöll vidare en rapport om en oppositionsresolution vid ett lokalt möte som, enligt en kort redaktionell kommentar till rapporten, ”utgjordes av citat från kamrat Trotskijs brev” och var ”ett exempel på fraktionellt användande av detta brev”. Zinovjev hade utan tvekan uppmuntrats av Stalins villighet att äntligen öppet gå ut mot Trotskij, och på kvällen samma dag

¹⁵ I *Diskussiya 1923 Goda*, ed. K. Popov (1927, sid. 97) tillskrivs denna artikel. utan tvekan helt riktigt, Bucharin — som då var *Pravdas* redaktör.

¹⁶ Stalin, *Sotjinenija*, v, 383-87. [I den version som finns i *Sotjinenija* liksom i den engelska översättningen i *Works* (vol 5, sid 393-97), så har ordet ”kamrat” strukits. Detta har genomförts konsekvent i alla nyutgåvor av gamla tal och artiklar när han nämner sådana som senare hamnat i onåd]

inledde han sin attack inför ett stort möte med partifunktionärer i Petrograd. Zinovjev började stillsamt med att opponera sig mot Preobrazjenskij vad gällde ”fraktionella grupperingar” inom partiet. Han påpekade att 55 medlemmar och kandidater inom centralkommittén stödde majoriteten, medan oppositionen endast stöddes av 3. Därefter gick han till öppet angrepp: ”Det är mig synnerligen obehagligt att diskutera mot kamrat Trotskij i hans frånvaro, men tyvärr kunde kamrat Trotskij inte komma.” Därefter angrep han gruppen ”demokratisk centralism” med välbekanta citat från Lenin. I denna fråga hade Trotskij först ”inte talat klart ut”, men när han såg att centralkommittén var beslutet att ingripa mot ”hans nuvarande allierade från den demokratiska gruppen” hade han ”övergivit sitt förbehåll” och skrivit sitt brev om den ”nya kursen”. Efter att ha gått så långt retirerade Zinovjev något och summerade sin anklagelse i mer hållbara ordalag:

Kamrat Trotskijs inställning är ytterligt oklar; men vi — centralkommitténs majoritet — ser i den inte ett stöd för, utan en motsägelse av, centralkommitténs uppfattning och dess enhälliga resolution.

Därefter kastade sig Zinovjev in på det förflutna. ”Ni känner till att ‘trotskismen’” — det var första gången som detta ord dök upp i den aktuella striden — ”motsvarar en bestämd tendens inom den ryska arbetarrörelsen”. Han berörde endast flyktigt Trotskijs åsidosättande av bönderna — detta tema hade ännu inte blivit ordentligt utarbetat för att desto mer kunna uppehålla sig vid Trotskijs gamla uppfattning av partiet som ”ett konglomerat av enskilda fraktioner och tendenser”. Trotskijs angrepp på partiapparaten och det ”gamla gardet” inspirerades av samma uppfattning, vilken var antitesen till bolsjevism. Som om han var skrämmd över vad han hade gjort, retirerade Zinovjev i avslutningen på sitt tal än en gång till fastare mark: ”Komma vad som komma vill, kamrat Trotskijs samarbete inom politbyrå och andra organ är outhärligt.” Men en försiktig början hade ändå gjorts på arbetet att, sida vid sida med ”leninismens” heliga rättesnöre, konstruera den nya och djävulska läran ”trotskismen”.

Som alltid när den inte underkastades det tryckta ordets hårda granskning visade sig Zinovjevs vältalighet effektiv. Ett långt dokument i form av ett ”brev till partiets alla medlemmar” från Petrograds partiavdelning antogs med endast 5 nejstämmor och 7 nerlagda i en församling på 3.000 personer. Dokumentet anklagade Trotskij för att bryta den enighet inom politbyrå som han endast några dagar tidigare hycklande hade skrivit under.¹⁷ Liknande möten organiserades nu över hela landet. Och från och med den 16 december började *Pravda* publicera rapporter från möten på många centralorter, vilka nästan samtliga uttryckte förtroende för centralkommittén och med överväldigande majoriteter röstade ner motioner till stöd för Trotskij och oppositionen. Detta var den teknik som Stalin hade använt redan tre år tidigare, under tvisten om fackföreningarna.¹⁸ Följande dag antog politbyrå, i Trotskijs frånvaro, en resolution vars försiktiga ordalag rörde den osäkerhet som ännu rådde bland ledarna. Resolutionen förklarade att Trotskijs brev (här omnämnt som en artikel) hade ”använts av oppositionen för att skärpa den interna striden” och med nödvändighet hade givit upphov till protester ”både från partiets centrala organ (*Pravda*) och från enskilda medlemmar inom centralkommittén (artikel av kamrat Stalin)”. Dock var det en ”illvillig lögn” att påstå att det skulle finnas en enda medlem inom centralkommittén eller politbyrå ”som skulle kunna föreställa sig politbyråns, centralkommitténs eller andra statsmaktsorgans arbete utan kamrat Trotskijs aktiva deltagande”. Politbyrå ansåg ”vänskapligt och gemensamt arbete med

¹⁷ Resolutionen publicerades i *Pravda*, 18 december 1923, och Zinovjevs tal i *Pravda*, 20, 21 december. Inget av de andra talen hållna vid detta möte trycktes i *Pravda* — en betecknande skillnad jämfört med den behandling som hade givits Moskva-mötet av den 11 december. Översättningar av Trotskijs brev av den 8 december med dess efterskrift, av Stalins artikel från den 15 december, samt av Zinovjevs tal samma dag, publicerades i *Inprekorr*, No. 8, 21 januari 1924, sid. 69-82.

¹⁸ Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 250-51, not 246.

kamrat Trotskij” som absolut nödvändigt. Av en slump innehöll samma nummer av *Pravda* som publicerade denna resolution¹⁹ också ett brev på en mening från Trotskij där denne avböjde att i tryck besvara de anklagelser som gjorts emot honom.

Den fas i striden då *Pravdas* spalter hade utgjort ett viktigt slagfält för de stridande kom nu emellertid till ett slut. Den nya fasen, som började med att man den 15 december 1923 inledde en direkt kampanj mot Trotskij, åtföljdes av en betydelsefull förändring i partitidningens ledning och policy. Tillkännagivandet den 7 november 1923, då man hade öppnat *Pravdas* spalter på vid gavel för partidiskussionen, hade följts av att man i den avdelning av tidningen som rubricerades ”partilivet” hade publicerat många gentemot centralkommittén kritiska artiklar. Ansvaret för denna avdelning innehades av en ung man på tjugotre år vid namn Konstantinov, partimedlem sedan sex år. Tidigt i december hade Zinovjev, oroad över det stora antalet angrepp,²⁰ krävt att få se högen med opublicerade artiklar och ur denna valt ut fyra som han begärde skulle publiceras. Den beskedlige Bucharin, som var ansvarig utgivare för *Pravda*, hade inget att invända. Men Konstantinov förklarade att detta var en ”påtryckning” som stred mot resolutionen av den 5 december om partidemokratin, och avgick när en av dessa artiklar publicerades. Han ersattes av sin medhjälpare Vigiljanskij, tjugo år gammal.²¹ När emellertid redaktionsstyrelsen beslöt att Vigiljanskij var alltför ung för en så känslig post och placerade en pålitlig partimedlem över honom, lämnade också han tidningen och återkom inte. Dessa händelser, som sammanföll med att den stora kampanjen mot Trotskij och oppositionen inleddes, togs på ena sidan som bevis för att Konstantinov och Vigiljanskij hade ägnat sig åt att göra *Pravda* till ett redskap för oppositionen, och på den andra sidan som bevis på att *Pravda* nu hade släppt alla falska anspråk på opartiskhet.²²

Från och med denna tidpunkt upphörde därför i tysthet den exceptionella rättighet att gälla som hade beviljats genom kungörelsen den 7 november. Efter mitten av december återtog *Pravda* sin normala ställning som centralkommitténs organ. Samtidigt som kampanjen undan för undan blev allt bittrare tilläts nu endast ett fåtal ytterligare artiklar från oppositionen i *Pravdas* spalter — och då endast efter det att särskilda försiktighetsmått hade vidtagits. Rafails replik på Stalins artikel från den 15 december, och en kort not från Saprionov, trycktes visserligen i numren av den 22 och 23 december, men i bägge fallen såväl föregicks som följdes de av artiklar som stödde centralkommittén. Trotskij utvecklade sina ståndpunkter i två artiklar, ”Om grupperingar och fraktionella formeringar” och ”Frågan om partiets generationer”, vilka publicerades den 28 respektive 29 december. Den andra artikeln, som skrevs först,²³ upprepade inte det lovtal till den yngre generationen som hade väckt sådan anstöt i brevet från den 8 december, utan skiftade det fördolda angreppet mot det gamla gardet till en något annorlunda, om än besläktad, grundval: den makt som utövades av partiapparatens. Den senaste krisen hade avslöjat ”i hur hög grad partiet lever på två skilda nivåer: på den övre nivån beslutar man; på den lägre nivån får man reda på de beslut som fattats”. Den äldre generationen hade ”vant sig vid att tänka och besluta för partiet”; och ”somliga kamrater” hade ”inte uppmärksammat den byråkratiska faran, eftersom de själva är bärare av den”. Artikeln ”Om grupperingar och fraktionella formeringar” medgav att ”somliga anhängare av den gamla kursen” hade röstat för resolutionen av den 5 december ”i övertygelse att allting

¹⁹ *Pravda*, 18 december 1923; resolutionen omtrycktes i *Diskussiya 1923 Goda*, ed. K. Popov (1927), sid. 25-26.

²⁰ I efterhand uppgavs att 44 procent av de artiklar som publicerats i *Pravda* härrörde från oppositionen. (Resolution av den 7 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionens presidium, citerad i K. Popov, a. a., sid. 44; vilken period som avses är inte klart.)

²¹ Denne var antagligen upphovsmannen till en artikel som stödde diskussionsfriheten och som publicerades i *Pravda*, 27 november 1923, under signaturen ”N. Vigiljanskij”.

²² Den rapport från den centrala kontrollkommissionen ur vilken dessa detaljer har hämtats, citeras i K. Popov, a. a., 45-46; det kan förmodas att rapporten framställde saken i minst fördelaktiga ljus för de två unga männen.

²³ I en not tillagd till den andra artikeln förklarade Trotskij att denna hade varit avsedd att föregå den som nu kom först, och publiceras den 25 december. Men när dess publicering fördröjdes hade han kastat om ordningsföljden. Den omtrycktes i L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 7-14, 22-31.

kunde förbli som förr”. Men detta var att kringgå problemet: ”att förklara grupperingar och fraktioner för något ont är inte alls något effektivt sätt för att automatiskt göra deras bildande omöjligt”. Artikelns löste inte den inneboende motsättningen mellan försäkrandet om diskussionsfrihet inom partiet och förbudandet av fraktionella grupperingar; inte heller en anspelning på ”faran för *byråkratisk-konservativ fraktionellism*” klargjorde egentligen frågan.

För att motverka den effekt som Trotskijs artiklar kunde tänkas ha på *Pravdas* läsare, åtföljdes de av de två första avsnitten ur en lång osignerad artikel av Bucharin under rubriken ”Ner med fraktionellismen”. Denna artikel beskrevs som ”det centrala organets svar” till kritikerna och löpte genom fem på varandra följande nummer av *Pravda*.²⁴ Artikelns var det första systematiska försöket till det oblyga utnyttjande av Trotskijs gångna meningsskiljaktigheter med Lenin som senare blev ett utmärkande drag i kampanjen mot honom. I sin senaste artikel hade Trotskij väddat till sina kolleger att man skulle ”försöka förstå varandra” innan man ”hetsade upp sig”. Bucharin genmålde skarpt att det var Trotskij som hade gjort sig skyldig till ”fraktionell upphetsning”. För tre år sedan hade Lenin, under den tidens tvist om fackföreningarna, skrivit om Trotskij som ”en medlem bland 19 inom centralkommittén, som kring sig samlar en grupp utanför centralkommittén, framträder med denna grupps ’kollektiva’ ’arbete’ i form av en ’plattform’, och inbjuder kongressen att ’välja mellan två tendenser’ ”.²⁵

Historien upprepade nu sig själv. ”I frågor om partiets interna politik avviker Trotskijs, Sapronovs och Preobrazjenskijns fraktion, vare sig de vill det eller ej, från leninismen.” Det var bolsjevismen som alltid hade stått för strikt partidisciplin, medan mensjevismen lät sig nöja med ”opinionsfrihet”, ”frihet för grupperingar” och ”tendensfrihet”. Denna anspelning på Trotskijs tidigare mensjevikiska tillhörighet utvecklades inte närmare. Någon sådan återhållsamhet visades dock inte när man behandlade partiets historia sedan 1917. Under denna tid, skrev Bucharin, hade partiet genomgått tre större kriser: krisen kring Brest-Litovsk, fackföreningskrisen 1920-21 och den aktuella krisen. Under alla dessa kriser hade Trotskij försökt få partiet med på lösningar som inte svarade mot verkligheten. Under dispyten kring Brest-Litovsk var han förbunden med vänsterkommunisterna, som förespråkade antingen ”revolutionärt krig” eller ”den värdelösa formeln: ingen fred, inget krig”. Under tvisten om fackföreningarna hade han inte förstått den böndernas ”masspsykologi” som krävde ”ett avlägsnande av krigskommunismens bojar”.²⁶ Nu visade han samma ensidiga och utopiska förkärlek för planhushållning och ”industrins diktatur”. Dessa ståndpunkter anfördes som bevis på Trotskijs ”avvikelse från leninismen”. Trotskijs appell till den yngre generationen mot det ”gamla gardets” potentiella degenerering bemöttes mer effektivt genom citat ur ett tal av Trotskij själv från den elfte partikongressen, där han hade sagt att ungdomen saknade ”de erfarenheter från klasskampen som skapade och härdade partiet” och att ”de unga arbetarna bär inte inom sig klasserfarenhetens, kampens. grunder”. Bucharins artikel präglades dock mer av fördomsfulla inslag än av logiskt resonemang.

Vid årsskiftet blev *Pravdas* förändrade hållning föremål för en kraftig utmaning från Trotskij,

²⁴ Upphovsmannaskapet verkar ha varit en offentlig hemlighet; Stalin berörde det i sitt tal vid den trettonde partikonferensen en månad senare (Stalin, *Sotjinenija*, vi, 38). En översättning publicerades i *Inprekorr*, No. 13, 28 januari 1924, sid. 128-38. Denna artikel kan sägas markera Bucharins definitiva anslutning till trojkans linje. Ensam bland politbyråns medlemmar hade han början en oberoende hållning i den georgiska frågan (se sid. 266-67 ovan). I början av diskussionen om demokratin inom partiet hade han vidare hållit ett tal där han klagat över att röstningen på lokala partimöten i Moskva hade blivit en fars, och att ”valen till partiorganisationerna håller på att förvandlas till val inom citationstecken”. Detta tal verkar inte ha publicerats, men det citerades med verkan av Trotskij vid den trettonde partikongressen i maj 1924. (*Trinadsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 155-56.)

²⁵ Detta avsnitt är citerat ur Lenin, *Sotjinenija*, xxvi, 114; några få rader senare fördömdes Bucharin själv som ”medbrottsling i den värsta och mest fördärvliga fraktionellismen”.

²⁶ Dessa förvrängningar av Trotskijs position får ett pikant drag om man erinrar sig Bucharins egna inställning vid dessa båg tillfällen. (Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 249-55; del 3, sid. 48-53.)

Radek och Pjatakov.²⁷ I ett memorandum som talade om ”det tillstånd av lögnar som råder inom *Pravdas* avdelning om partiet”, krävde de suspension av två funktionärer på tidningen, Nazaretjan och Saprnov, samt att politbyrå skulle utse en kommitté för att undersöka deras anklagelser och avge rapport inom tjugofyra timmar.²⁸ Kommittén förefaller ha utsetts. Karaktären av dess rapport kan bedömas från en resolution av den 7 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionens presidium. Denna resolution fördömde Konstantinovs och Vigiljanskis uppträdande och förklarade att ”centralkommitténs organ är skyldigt att föra ut centralkommitténs helt otvetydiga linje”. Denna uppfattning antogs några dagar senare vid ett möte inom hela kontrollkommissionen.²⁹ Och den trettonde partikonferensen gratulerade, med tre avvikande röster, *Pravda* till att ha ”intagit en kämpande bolsjevikisk ståndpunkt och konsekvent försvarat leninismens grundläggande tankar under hela diskussionens förlopp”,³⁰ Partikrisen under november—december 1923 var det sista tillfälle då *Pravda* utgjorde ett forum för kontroversiella uttalanden från stridande grupper inom partiet. Därefter blev tidningen uteslutande centralkommitténs eller politbyråns officiella språkrör.

Historien om den allvarliga partikris som kom till ett avgörande under de sista veckorna av Lenins liv, innehåller fortfarande många dunkla element. De offentliga händelserna är väl dokumenterade. Uppgifter på vilka man kan basera en tillförlitlig bedömning av de krafter som var i spel finns det dock mindre gott om. På hösten 1923, vid ett öppet tillstånd av ekonomisk kris och med partiet ännu desorganiserat av den förvirring och ovisshet som härrörde från Lenins utdragna sjukdom, kunde oppositionen kring sig samla ett hav av mäktigt, om än vagt formulerat, missnöje gentemot en trevande ledning. Oavsett vad partiets vanliga medlemmar i övrigt ville, så skulle de kunna vinnas för det allmänna förslaget att det behövdes en förändring av ledningen i toppen. Utan tvekan var det i det långa loppet en källa till svaghet att Oppositionen huvudsakligen förlitade sig på ett negativt program. Men för tillfället var tecknen tillräckligt oroande för de ledare som var rädda om sina egna höga ställningar. ”Det var en strid”, utbrast Stalin vid en återblick, ”som gällde liv eller död för partiet.”³¹ Rykov sade mer realistiskt att kampen ”förde Moskvaavdelningen till själva randen av en sprängning”.³² Eftersom partipressen tenderade att skjuta fram endast de resultat som var gynnsamma för den officiella linjen, är det svårt att uppskatta hur stor sympati oppositionen hade. Dock finns vittnesbörd om ett stort partimöte i en Moskva-region där Kamenev, som framträdde som centralkommitténs talesman, endast kunde samla 6 röster mot en överväldigande majoritet av anhängare till oppositionen; och Rykov medgav att både Pjatakov och andra talare för oppositionen ”ofta” fick majoritet vid partimöten.³³ Inte heller kan stödet för oppositionen alltid mätas i röstsiffror eftersom rädslan för repressalier, vare sig den var befogad eller ej, säkert verkade som en återhållande faktor, i synnerhet under diskussionens senare stadier. I en situation med en så känslig jämvikt är det inte förvånande att trojkans inställning gentemot Trotskij dominerades av beslutsamhet att förhindra att denne väldige ledare skulle gå till angrepp emot dem.

Resolutionen från den trettonde partikonferensen noterade i efterhand att oppositionens kampanj hade varit särskilt intensiv i particellerna inom armén och inom högre utbildningsinstitutioner.³⁴ Det fanns också grund för att trojkans farhågor var särskilt stora just inom

²⁷ Deras samarbete i denna fråga föregick antagligen deras gemensamma teser till EKKI om KPD:s framtid (se kapitel 9); men den exakta tidsföljden är oviss.

²⁸ Citat från detta memorandum finns i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (Berlin), No. 11,xxx (81), 28 maj 1924, sid. 8; ingen fullständig text har publicerats.

²⁹ Bägge resolutionerna citeras i K. Popov, a. a., sid. 44. Den senare av dem finns också i *Trinadtsataya Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 191.

³⁰ *Ibid.*, 218.

³¹ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 253.

³² *Trinadtsataya Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 91.

³³ *Ibid.*, sid. 108.

³⁴ *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 541.

dessa två områden. Trotskij's anseende som folkkommissarie för krigsväsendet var högt inom Röda armén och inom den militära administrationen. Inte ens av hans bittraste fiender antydde det dock att han skulle försökt utnyttja detta i partistriden. Två av dem som undertecknat de 46:s plattform var dock mindre försiktiga — Antonov-Ovsejenko, chef för Röda Arméns politiska administration,³⁵ och I. N. Smirnov, viktig medlem av administrationen. De anklagelser som framfördes mot Antonov-Ovsejenko var att han organiserade möten med partimedlemmar inom militära utbildningsinstitutioner för politiska diskussioner, utan centralkommitténs kännedom eller godkännande. Vidare att han den 24 december 1923 till particeller inom militära enheter hade sänt ut ett cirkulär om den inre partidemokratin, utan att iaktta partisekretariatets anmodan att varje sådant dokument först skulle underställas centralkommittén. Samt att han, slutligen, när han tillrättavisades för denna uppstudsiga handling skrev ett förolämpande svar i vilket han anklagade centralkommittén för ”skamlösa och oärliga angrepp på en som i de breda massornas ögon är ledaren, organisatören och inspiratören till revolutionens seger”. Föga förvånande återkallades Antonov-Ovsejenko från sin post av Orgbyrån. Detta verkar ha varit det första fallet av öppen disciplinär åtgärd mot någon av de 46. Vad gäller Smirnov anfördes inget mer bestämt än att han hade uppmuntrat fientlighet inom particeller i Röda Armén gentemot centralkommittén och sedan skrutit över att en tredjedel av cellerna stödde oppositionen. Han lämnades för tillfället orörd.³⁶

Det andra mest farliga området var de massor av studenter inom tekniska institutioner och på universitet, vilkas ungdom och entusiasm lätt fick dem att ansluta sig till oppositionen. Den 10 december 1923 rapporterade *Pravda* om en nyligen genomförd serie av möten med 400 unga partimedlemmar från skolor som tillhörde folkkommissariatet för kommunikationsväsendet. Vid dessa möten hade, uppenbarligen med allmänt gillande, sådana påståenden framförts som att Gosplan förde en kapitulationspolitik gentemot nepmännen; att partiet bestod av 40.000 medlemmar med hammare och 400.000 med portföljer; att centralkommittén hade drivit partiet under jorden; samt att ledningen var oduglig eftersom ”politbyrån var splittrad till och med i en sådan fråga som den tyska revolutionen”. Om sådana stämningar var representativa för studenterna i huvudstaden,³⁷ behövs ingen förklaring till den oro som väcktes av Trotskij's plötsliga återopande av den yngre generationen som ”partiets säkraste barometer”, och som garantin mot byråkratins maktmissbruk och det ”gamla gardets” degenerering.

För ungdomen [hade Trotskij skrivit] är det fullständigt otillräckligt att bara upprepa våra formler. Ungdomen måste anta sina revolutionära, kämpande formler, förvandla dem till kött och blod, arbeta fram sina egna uppfattningar, sin egen front, och vara förmögen att kämpa för sina egna uppfattningar med ett mod uppbyggt av allvarlig övertygelse och självständig karaktär. De som visar passiv lydnad, mekanisk underkastelse under order,

³⁵ Antonov-Ovsejenko var en före detta tsaristisk officer som efter 1905 deserterade för att ansluta sig till det Ryska Socialdemokratiska Partiet, då förbunden med dess mensjevikiska flygel. 1915 var han den främste initiativtagaren till den anti-krigstidskrift som publicerades i Paris, *Nasje Slovo*, i vilken Trotskij och Martov medarbetade. 1917 var han, efter att tillsammans med Trotskij ha anslutit sig till Bolsjevikpartiet, medlem av Petrogradsovjetens revolutionära kommitté, och spelade en framstående roll under Oktoberrevolutionen — han förde själv befälet över den truppavdelning som stormade Vinterpalatset. I oktober 1923 undertecknade han de 46:s plattform, och under de följande två åren var han förmodligen, näst efter Rakovskij, Trotskij's närmaste medarbetare.

³⁶ Källorna för dessa anklagelser är en resolution av den 12-13 januari 1924 från den centrala kontrollkommissionen (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 190); samt tal av Jaroslavskij och Stalin vid den trettonde partikonferensen (ibid., 123-24; Stalin, *Sotjinenija*, vi, 42-43).

³⁷ Vid den trettonde partikonferensen medgav Jaroslavskij att en majoritet av Particellerna inom de högre utbildningsinstitutionerna hade röstat för oppositionen. (*Trinadtsataya Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 126.) Samma medgivande gjordes av Zinovjev i en artikel som omtrycktes i *Partija i Vospitanie Smeny* (1942), sid. 10—11.

brist på individualitet, servilitet, karriärism — ut ur partiet med dem.³⁸

I den rådande stämningen kunde dessa ord knappast läsas på annat sätt än som ett eggande av de unga till att trotsa centralkommitténs påbud. Det var inte lätt att hitta vapen att försvara sig med. Den 1 januari 1924 publicerade *Pravda* en artikel av 9 medlemmar ur Komsomols [Det ryska kommunistpartiets ungdomsförbund] och Kommunistiska Ungdomsinternationalens centralkommittéer i vilken Trotskij anklagades för att ”använda sig av ungdomen på ett irrelevant sätt”. Man citerade Lenin för att uttrycka att ”vi får inte smickra de unga” och att ”teoretisk klarhet och fasthet” inte kunde förväntas från de unga. Två dagar senare tillade Krupskaja, i en artikel som betonade nödvändigheten av att rekrytera fler arbetare till partiet, att detta hade glömts bort av Trotskij ”när han uppmanar partiet att följa ungdomen”. Detta var dock inte mycket att komma med, och de nios artikel besvarades av en grupp på 8 medlemmar ur Komsomol (inkluderande 2 medlemmar ur dess exekutivkommitté) i ett uttalande som sändes till Trotskij och publicerades av denne. Uttalandet försvarade Trotskij mot anklagelsen att smickra de unga och angripa det gamla gardet.³⁹ Ordningen återställdes inte förrän en majoritet av medlemmarna i Komsomols centralkommitté — 15 allt som allt — hade entledigats och skickats ut på landet. Missnöjet fortsatte dock för lång tid att störa organisationen, i synnerhet då dess Petrogradavdelning.⁴⁰

Den del av de vanliga partimedlemmarna som oppositionen vid denna tid hade minst framgång med att få över på sin sida var industriarbetarna. Vad gällde det materiella riktade sig oppositionen visserligen till industrin, men till företagsledarna och teknikerna snarare än till industriproletariatet. Dess ideologiska upprop för partidemokrati berörde en västerländsk tradition som var stark endast inom en krympande minoritet av intellektuella i partiet. Vare sig i dess ekonomiska eller politiska plattform fanns något som var ägnat att gripa tag i arbetarnas fantasi eller beröra deras omedelbara materiella intressen; ingenting gjordes för att relatera plattformen till deras aktuella klagomål. Oppositionens främsta medlemmar var sällsynt fria från demagogisk begåvning. Partiledningen hade föga problem med att skapa intrycket att de var orostiftande politiker utan praktiskt program, som endast ville söka gräl med ledningen och som hissade demokratins fana blott av eget missnöje och ärelystnad. ”Arbetarna kommer att fråga mig”, ropade en järnvägsarbetare vid Moskvamötet den 11 december, ”vilka som är era grundläggande meningsskiljaktigheter; för att vara ärlig så vet jag inte hur jag skall svara.”⁴¹ Vid samma tid då en majoritet av studenterna inom partiet röstade för oppositionen kunde den i Moskva endast vinna 67 av industriarbetarnas 346 celler.⁴² Även om det antagligen fanns en viss grund för svaret att arbetarna inte vågade ställa sig på oppositionens sida av rädsla för att förlora sina jobb, så finns det omfattande belegg som stöder Larins påstående att oppositionen huvudsakligen vilade på de icke-proletära elementen inom partiet.⁴³ Vid den trettonde partikongressen fördömdes den officiella lönepolitiken av en oliktankande fackföreningsdelegat, en transportarbetare, men denne anslöt sig icke desto mindre med bitterhet och kraft till angreppet på Trotskij.⁴⁴ Medan oppositionens nederlag helt riktigt tillskrivs Stalins oändligt överlägsna skicklighet vad gäller organisering, så är det samtidigt och i djupare mening sant att oppositionen var dömd att misslyckas eftersom den saknade varje slags bred social och ekonomisk grundval för stöd inom partiet och, mer precist, därför att den inte vågade, och inte kunde, identifiera sig själv med industriproletariatets sak. En del av skulden för misslyckandet kan läggas på Trotskij som, genom sin politik för en militarisering av arbetslivet och ”förstatligande” av fackföreningarna, hade gjort

³⁸ L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 81-82.

³⁹ L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 100-04.

⁴⁰ *XIV S'ezd Vsesojuznoi Kommunistitjeskoi Partii (B)* (1926), sid. 459-60, 526.

⁴¹ *Pravda*, 18 december 1923.

⁴² *Trinadsataja Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 134.

⁴³ *Ibid.*, sid. 67.

⁴⁴ *Trinadsaty S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 172, 174-75.

mer än någon annan för att rättfärdiga anklagelsen att proletariats diktatur hade förvandlats till diktatur över proletariatet. Detta hade också gjort det omöjligt för honom att samla proletariatets krafter bakom sig i partikrisen. Det var denna paradox som gjorde Trotskij, i sin nya roll som förkämpe för partidemokrati, så sårbar för anklagelsen om inkonsekvens.⁴⁵ Misslyckandets verkliga orsaker låg dock djupare än så. Den lilla, kraftfulla och högt klassmedvetna del av proletariatet som hade agerat som revolutionens spjutspets i Petrograd och Moskva hade, i entusiasmens tid, på sina skuldror burit fram den massa av halvt illiterata och halv-proletariserade bönder som fortfarande utgjorde huvuddelen av fabriksarbetarna. Under efterverkningarna av besvikelsen, svälten och desorganiseringen hade proletariatet självt böljat upplösas. Flykten från fabriker och städer samt industrins stagnation medförde mer än ekonomisk katastrof: den förändrade sammansättningen av de sociala och politiska krafter som hade genomfört revolutionen. NEP:s tillkomst hade hejdat och vänt processen av ekonomisk nergång, men hade ännu inte påverkat de politiska konsekvenser som härrörde ur denna. Oppositionens oförmåga att basera sig på proletariatet var ett tecken på svaghet inte bara hos oppositionen utan också hos själva proletariatet. Detta var ännu ett tragiskt exempel på det faktiska dilemmat i försöket att bygga socialism i ett land som ännu saknade både de ekonomiska och politiska förutsättningarna för demokrati.

Från mitten av december 1923 framskred förberedelserna för den allmänna partikonferens som skulle mötas i mitten av januari. Den föregicks av ett antal andra viktiga möten i Moskva, vilka samtliga dominerades av kampen mot oppositionen. Den 6 januari 1924 inledde EKKI:s presidium sitt sammanträde och åhörde ett långt uttalande från Zinovjev om meningsskiljaktigheterna inom det ryska partiet. En stor del av Zinovjevs tal ägnades ett klumpigt försök att förstöra det anseende och den popularitet Trotskij åtnjöt i de utländska kommunistpartierna och som hade blivit föremål för allvarlig oro bland de ryska ledarna. Zinovjev började med att försvara förbudet mot fraktioner som ett grundläggande inslag i bolsjevikisk tradition och hyllade partiapparaten, som obefogat hade attackerats av förkämparna för partidemokrati, som det ”järnhårda redskapet” för att garantera partiets enighet. Han tillbakavisade Trotskijs försök att sätta den unga generationen mot den gamla och dennes beskyllning mot det bolsjevikiska gamla gardet för degenerering. Därefter övergick han till Trotskijs ekonomiska kritik och anspelade på dennes åsidosättande av bönderna:

Han hade ingen känsla för de verkliga ekonomiska förhållandena i Ryssland: det har han aldrig haft. Detta är en psykologisk faktor som måste tas med i beräkningen.

Också Trotskijs förkärlek för planering var ett tecken på borgerliga band; ty Gosplan ”består av 300 professorer och specialister, som tidigare varit aktiva i ekonomiska angelägenheter och vilkas erfarenhet och kunskap är mycket användbar för oss, men vilka icke desto mindre på det hela taget är vanliga borgerliga element”. Trotskijs bana granskades ingående och fientligt. Hans opposition gentemot Lenin före 1914, vid Brest-Litovsk och i kontroversen om fackföreningarna under 1920-21 drogs åter upp. Han ”förbisåg jordbrukets behov”. Han var ”en utpräglad individualist”, och av detta skäl var han ”aldrig förmögen att skapa en solid fraktion”. Zinovjev försäkrade sina åhörare att de bland partiets vanliga medlemmar som stödde centralkommittén i antal var oppositionen så överlägsna som förhållandet 9 till 1; till och med i Moskva, där oppositionen var som starkast, räknade den inte med mer än 20 till 25 procent av medlemmarna. Talet avslutades med ett bittert angrepp på Radek och det polska partiets centralkommitté för dess ”inblandning till förmån för Trotskijs fraktion”.⁴⁶ De följande överläggningarna visade dock att Zinovjev inte hade lyckats förjaga den förtrytelse som hade väckts på många håll inom Komintern genom den behandling Trotskij hade utsatts för.⁴⁷

⁴⁵ Se slutet av detta kapitel

⁴⁶ *Inprekorr*, No. 20, 15 februari 1924, sid. 215-26; om det polska ingripandet, se sid. 242-43 ovan. Det ryska protokollet från detta sammanträde inom EKKI:s presidium verkar inte ha publicerats.

⁴⁷ Se sid. 224-26 ovan.

Nästa tillfälle var en partikonferens inom Moskvaprovinsen, vilken sammanträdde den 10-11 januari 1924 under Kamenevs ordförandeskap. Den visade sin ovillighet att gå till ytterligheter genom att till hedersordförande välja Lenin, Zinovjev, Stalin och Trotskij (i denna ordning), samt genom att skicka hälsningar såväl till Lenin som till Trotskij, vilka bägge var frånvarande på grund av sjukdom. Kamenev lyckades både anklaga Trotskij för opportunistisk och mensjevism, och samtidigt beskriva honom som absolut nödvändig för partiet — en inkonsekvens för vilken Preobrazjenskij hånade honom i oppositionens huvudtal. Detta till trots fick Kamenev 325 röster för en resolution om förtroende för centralkommittén; endast 61 delegater stödde Preobrazjenskijns oppositionsmotion och 9 en underlig resolution från Rjazanov.⁴⁸ Denna lätta framgång i oppositionens starkaste föste måste ha varit lugnande för partiledarna. Den 12-13 januari sammanträdde partiets centrala kontrollkommission och antog en lång resolution. Denna behandlade Antonov-Ovsejenkos uppträdande och snedsprången på *Pravda*,⁴⁹ och gav en tydlig vink till partiet att inte visa någon mjukhet gentemot rebellerna:

Den centrala kontrollkommissionens plenum riktar hela partiets uppmärksamhet mot nödvändigheten av att så snart som möjligt utplåna och övervinna de ömsesidigt förbittrade fraktionella förhållanden som uppstått bland en del av våra partikamrater under diskussionens gång. . . . Det bästa sättet att uppnå detta är dock, enligt den centrala kontrollkommissionens plenums uppfattning, inte att förvisa de meningsskiljaktigheter som har uppstått eller kan komma att uppstå till tystnaden och dunklet, utan att å ena sidan befrämja en sammanhängande och fullständig förklaring av dessa meningsskiljaktigheter, och å andra sidan beslutsamt och aktivt genomföra de resolutioner som antagits av partiet.

Åtskilliga avsnitt ur denna resolution utgjorde basen för partikonferensens slutgiltiga resolution om resultatet av diskussionen. Kommissionen gjorde dock också en rekommendation som inte antogs eller diskuterades av partikonferensen, och som heller inte genomfördes:

Den centrala kontrollkommissionens plenum anser det absolut nödvändigt att upphäva det beslut från centralkommitténs och den centrala kontrollkommissionens sammanträde i oktober som förbjuder spridandet av centralkommitténs brevväxling med kamrat Trotskij och av alla dokument som utgör inledningen till diskussionen — de 46:s appell, etc. Gränserna för spridandet av dessa dokument bör fastställas av den centrala kontrollkommissionens presidium tillsammans med centralkommitténs politbyrå.⁵⁰

Dessa dokument publicerades aldrig och spreds inte till partiet, och inte ens idag är de fullständiga texterna tillgängliga. Den centrala kontrollkommissionens möte följdes omedelbart, den 14-15 januari, av ett möte inom partiets centralkommitté som genomförde de slutliga förberedelserna för partikonferensen. Enligt den korta notis om dess överläggningar som publicerades i *Pravda*, lyssnade mötet till rapporter från ett antal medlemmar som hade arbetat ute i provinserna och som ”skarpt och kategoriskt fördömde oppositionens linje (Trotskij, Radek, Pjatakov, etc.)”, godkände den resolution från politbyrå som fördömde Radek⁵¹, samt fastställde dagordningen för den kommande konferensen.⁵²

Bland de bekymmer som tyngde partiledarna medan de förberedde konferensen måste frågan huruvida Trotskij skulle gå till angrepp mot dem eller ej ha varit av stor betydelse. Svaret på denna fråga gavs den 31 december 1923 i en läkarbulletin undertecknad av sex av Kremls läkare, bland dem av Semasjko, folkskommisarien för hälsovården. Bulletinen publicerades en vecka senare. Efter att ha fastställt Trotskijns hälsotillstånd avslutade läkarna med en rekommendation:

⁴⁸ *Pravda*, 12, 13 och 15 januari 1924.

⁴⁹ Se detta kapitel ovan.

⁵⁰ *Trinadsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 190-92.

⁵¹ Se slutet av kap. 9 i [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#)

⁵² *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 533-34.

Med beaktande av sjukdomens långvarighet, och av att den under de lokala klimatförhållandena kan komma att bli häftigare, anser vi det absolut nödvändigt att ge patienten omedelbar tjänstledighet med befrielse från alla plikter för ett klimatbyte under en tid icke understigande två månader.⁵³

Trotskij böjde sig för rekommendationen och lämnade Moskva i mitten av januari 1924 för att resa till Kaukasus, den tidpunkt då den trettonde partikongressen skulle till att samlas. Strax före hans avresa publicerades en skrift med titeln *Den nya kursen*. Denna innehöll hans brev av den 8 december 1923, hans artiklar som hade publicerats i *Pravda* under samma månad, samt fyra dittills opublicerade artiklar om partidiskussionen. I en av dessa, rubricerad ”Tradition och revolutionär politik”, försökte han ge ett personligt svar på angreppen mot hans partiförflutna.:

Jag anslöt mig till Lenin kämpande, men jag anslöt mig till honom helt och fullständigt. Förutom min verksamhet i partiets tjänst kan jag inte ge några ytterligare försäkringar. Och om frågan skall ställas inom ramen för biografiska granskningar, då skall det också göras ordentligt. I så fall skulle det vara nödvändigt att besvara en del känsliga frågor: Var alla de som var mästaren trogna i det lilla honom trogna också i det stora? Har alla de som visat åttlydnad i läromästarens närvaro därmed garanterat att de kommer att följa detta även i hans frånvaro? Begränsar sig leninismen till åttlydnad? . . .

Bolsjevismens traditioner i deras fulla vidd är oss lika kära som för någon annan. Men må ingen våga jämställa byråkrati med bolsjevism, eller tradition med officiell rutin.⁵⁴

Publicerandet av denna skrift hälsades som ett medgivande av att Trotskij nu hade ställt sig i spetsen för oppositionen, även om han inte var närvarande för att upprätthålla denna roll. Detta gjorde det dubbelt enkelt att behandla honom som det främsta angreppsmålet vid konferensen, trots att han inte själv var där och kunde försvara sig.

Den trettonde partikonferensen inleddes den 16 januari 1924 och varade tre dagar. Konferenserna var mindre och mindre allmänt representativa, liksom mindre auktoritativa, än kongresserna; konferensen i januari 1924 räknade endast 128 delegater med rösträtt. Deltagarna rekryterades dock på samma sätt som till kongresserna. De valdes ut av provinsiella partikonferenser, vilka i sin tur bestod av delegater från distriktskonferenser. Sammansättningen av dessa konferenser var en fråga som, under Stalins expertledning, ständigt hade sysselsatt Partihögkvarteret. Redan i de 46:s plattform hade man framfört anklagelsen att sammansättningen av partiets konferenser och kongresser manipulerades av ”sekretariatets hierarki”.⁵⁵ Och den enda punkt på vilken trojkan hade gjort motstånd mot arbetardemokratins inbrytningar i resolutionen av den 5 december var just i insisterandet på centralkommitténs rätt att nominera ordförande till provinsiella och lokala partikommittéer, vilka spelade en viktig roll i genomförandet av valen till konferenser och kongresser. Inte mycket är känt om vad som hände utanför Moskva i valen av delegater i december 1923 och januari 1924. Oppositionen sägs ha vunnit partiavdelningarna i Rjazan, Penza, Kaluga, Simbirsk och Tjeljabinsk. En talesman för oppositionen hävdade, helt rimligt, att resultatet berodde på det faktum att dessa provinshuvudstäder dominerades av partifunktionärer som förflyttats från centrum som repressalier för sina kätterska uppfattningar.⁵⁶ Men oppositionens kärna fanns ändå i Moskva, och det var här som slaget utkämpades och förlorades. Av alla delegater till konferenserna inom partiets respektive distriktsavdelningar i Moskvaprovinsen, vilka hölls under december 1923, var 36 procent anhängare till oppositionen. Vid konferensen för hela Moskvaprovinsens partiavdelning den 10-11 januari 1924, vilken var det omedelbara förspelet till den

⁵³ *Pravda*, 8 januari 1924; den föregående delen av denna bulletin har citerats ovan, sid. 287, not 32.

⁵⁴ L. Trotskij, *Novyj Kurs*, sid. 48-49. [[Den nya kursen](#)]

⁵⁵ Se sid. föreg. kapitel, sid. 25 ovan.

⁵⁶ *Trinadsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 124, 133.

Allunionella konferensen, tillhörde 18 procent av delegaterna oppositionen. Men både själva valen och de uträkningar som följde på dessa var föremål för ändlösa beskyllningar och motbeskyllningar. I de fall då man tidigare hade haft olika uppfattningar vid lokala partikonferenser, hade det ditintills uppenbarligen varit praxis att välja delegaterna till den högre konferensen i proportion till antalet röster. Nu svallade dock känslorna så högt att majoriteterna på konferenserna i distrikten — vare sig de var för centralkommittén eller för oppositionen — strävade efter att utse delegationer som uteslutande företrädde majoritetens uppfattningar; ibland lyckades man, ibland misslyckades man med detta. Anklagelser om ”påtryckningar från partiapparaten” på urvalet av delegater framfördes i mängd. Det minskande stödet för oppositionen tillskrevs av officiella talesmän den växande insikten om farorna för en sprängning av partiet, medan det av oppositionen tillskrevs rädslan att var och en som öppet gick emot centralkommittén skulle förlora sitt arbete. Partifunktionärer som var kända för att vara för oppositionen hade också all anledning att förvänta sig förflyttning till avlägsna och mindre tilltalande poster. Före den trettonde partikonferensen vidtog man uppenbarligen inte direkta och öppna repressalier mot kritiker av partilinjen, annat än mot dem som formellt fördömdes för ”fraktionell” verksamhet. Indirekt diskriminering användes dock säkert, och rädslan för kommande, mer drastiska, åtgärder var redan en mäktig faktor i formandet av partiopinionen, och än mer för att bestämma urvalet av delegater.⁵⁷

Planerna för konferensen hade gjorts upp med omsorg. Man hade beslutat att Rykov skulle framlägga resolutionen om den ekonomiska politiken, Stalin resolutionen om partifrågor och Zinovjev resolutionen om den internationella situationen. Kamenev satt ordförande. Hans roll begränsades till att formellt inleda och avsluta tal och till ett underordnat tal i den ekonomiska debatten. Anmärkningsvärt var att hans namn nu följde efter Lenins, Zinovjevs och Stalins på den lista över presidiet som antogs vid det inledande sammanträdet.⁵⁸ När konferensen började hade Stalin redan upphört att räknas som juniormedlem av trojkan. Debatten om den ekonomiska politiken var den mest utdragna, förmodligen snarare för att den stod först på dagordningen än för att den betraktades som den viktigaste. Den slutade med att oppositionen, i Pjatakovs person, blev i grunden slagen och jagad på flykten.⁵⁹ Därefter steg Stalin upp för att hålla konferensens känsligaste och viktigaste tal.⁶⁰ Han angav tonen redan i början då han raljerade litet med oppositionens känslighet för angrepp mot Trotskij, som själv aldrig hade varit sen att angripa andra. Därefter tog han resolutionen av den 5 december till stöd och använde en schematisk uppställning som kom att bli karaktäristisk för alla hans större tal. Han räknade upp två villkor för förverkligandet av den inre partidemokratien — tillväxt inom industrin och av industriproletariatet, samt frihet från yttre hot. Vidare tre befintliga hinder för att demokratien skulle kunna förverkligas — de psykologiska följderna av krigskommunismen, statsbyråkratins tryck på partiet och den låga bildningsnivån hos många partifunktionärer. Allt detta rörde sig på det teoretiska planet och var relativt okontroversiellt. Det följdes av en mycket kort återblick på de senaste stadierna av partikrisen som avslutades med en hänvisning till Trotskijs brev av den 8 december. Denna hänvisning ledde så fram till vad som uppenbarligen var talets kärnpunkt — en lista på ”6 allvarliga fel” i Trotskijs handlande.

De 6 felen var alla på ett eller annat sätt relaterade till Trotskijs brev, vilket Stalin nu för

⁵⁷ Bevis för att det gick till på detta sätt kan hittas i Jaroslavskijs tal för centralkommittén, och i Saprnovs tal för oppositionen; bägge vid den trettonde partikonferensen. (*Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), 123-37, 130-31.) Fastän uppenbarligen i viss utsträckning censurerade, är således de officiella protokollen fortfarande avslöjande. Vid den fjortonde partikongressen två år senare framförde Krupskaja det hela rakt på sak: ”Om vi fortsätter att skriva resolutioner om den inre Partidemokratien men samtidigt skapar sådana villkor för varje enskild medlem att han kan förflyttas till en annan post för att öppet ha uttryckt sin åsikt, då kommer alla ens goda avsikter med partidemokratien att stanna på papperet”. (*XIV S’ezd Vsesojuznoi Kommunistitjeskoi Partii (B)* (1926), sid. 572.)

⁵⁸ *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 4.

⁵⁹ Se sid. 127-31 i boken (kap. 4 – ingår ej här)

⁶⁰ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 5-26.

första gången otvetydigt fördömde som ”en ny plattform som står i motsättning till centralkommitténs enhälligt antagna resolution”. Det första felet var att Trotskij genom sitt handlande hade avskiljt sig från centralkommitténs övriga medlemmar och satt sig emot dessa. Därigenom hade han brutit mot den grundläggande partidisciplinen; han hade ”upphöjt sig själv till en övermänniska stående över centralkommittén, över dess lagar, över dess beslut”. Här anspelade Stalin således dunkelt på den allmänt förekommande anklagelsen mot Trotskij om personlig ärelystnad. Det andra felet var att Trotskij hade underlåtit att klart ange huruvida han var för eller emot centralkommittén, för eller emot oppositionen; diskussionerna hade inte varit avsedda att uppmuntra ”slingranden”. Detta var ett listigt angrepp mot Trotskijs svagaste punkt — hans inte klargjorda position, hans mellanställning i partistriden. Men det var Stalin som, genom kompromissresolutionen av den 5 december, hade hjälpt till att fånga honom i denna fälla. Det tredje felet var att Trotskij hade ställt apparaten emot partiet, som om partiarbetet skulle kunna genomföras utan apparaten. Stalin drömde naturligtvis inte, förklarade han älskvärt, om att jämställa Trotskij med mensjevikerna, men icke desto mindre var detta en ”anarko-mensjevikisk uppfattning”. Det fjärde felet var att han hade ställt ungdomen mot det gamla gardet. Stalin insåg det demagogiska värdet i detta åberopande av ungdomen och bemötte det med en del tämligen falskt patos om jämförelsen mellan det bolsjevikiska gamla gardet och de tyska socialdemokraterna. Det femte felet var den betoning som Trotskij gav studenternas och de intellektuellas roll i partiet. Här beväpnade Stalin sig med citat från Lenin och hävdade att Trotskij, genom att upphöja de intellektuella, nedvärderade arbetarnas anspråk och avsåg ”att bryta med bolsjevismens organisatoriska linje”. Det sjätte felet, slutligen, var Trotskijs försök att dra en skiljelinje mellan grupperingar och fraktioner samt att hävda att grupperingar var tillåtna: under NEP:s farliga förhållanden skulle centralkommittén aldrig tolerera grupperingar. Bomben sparade Stalin till slutet, då han inför konferensen läste upp den hemliga ”punkt 7” från den tionde kongressens resolution om de förhållanden under vilka disciplinära åtgärder kunde vidtas gentemot medlemmar ur centralkommittén.⁶¹ Han föreslog att denna punkt skulle tas med i konferensens resolution och offentliggöras. Det gick inte att ta miste på denna varning till högt uppsatta medlemmar av oppositionen.

Preobrazjenskij svarade å oppositionens vägnar på Stalins tal. Han ägnade mycket tid åt kontroversens historia och målade upp en konservativ och sömnig centralkommitté som av trycket från oppositionen drivits till att gå till handling i oktober och till att godta resolutionen av den 5 december. Han var ensam bland oppositionens talesmän om att ha modet att angripa centralkommittén för dess behandling av Trotskij som ”en utböling i vår bolsjevikiska familj”, och protesterade mot att man återuppväckte gamla gräl i syfte att brännmärka oppositionen som ”mensjeviker” samt att man använde termen ”leninism” för att rättfärdiga byråkratin. Hans tal fick dock ett kallt mottagande av den väldisciplinerade församlingen. Därefter urartade debatten snabbt. Lominadze och Jaroslavskij, som bägge var ivriga att vinna sina sporrar som Stalins män, såg ingen anledning att ta efter sin läromästares utstuderade återhållsamhet och hängav sig åt mycket grövre smädelser av oppositionen och uppmanade till drastiska åtgärder. Jaroslavskij läste upp brev som påstods varit riktade till Trotskij från medlemmar ur gruppen Arbetarnas Sanning och som skulle ha snappats upp av den centrala kontrollkommissionen. På så sätt försökte han dra in Trotskij som medbrottsling inte bara till de 46, utan också till en tidigare och mycket mindre ansedd oppositionsgrupp. Anmärkningsvärt var att när Lasjevitj som hittills hade räknats som anhängare till Zinovjev, i förbigående nämnde trojkans medlemmar vid namn så placerade han Stalin först — detta var antagligen första gången som denne förekom på denna plats. Två eller tre medlemmar ur oppositionen, däribland Radek, talade förgäves och utsattes för viss häckling. ”Kanske har vi bara ett par timmar kvar av fullständig demokrati”, ropade Vratjev, en av oppositionens talare, till dem som avbröt honom; ”tillåt oss använda dessa timmar.” Vid slutet av Vratjevs tal, när han

⁶¹ För texten, se *Ryska Revolutionen*, del I, sid. 222-23.

spekulerade över vad generalsekreteraren skulle komma att rapportera vid nästkommande partikongress, ropade Lominadze rått från sin bänk: ”Du kommer inte att vara där och få höra det.” Preobrazjenskij och Stalin avrundade debatten. Preobrazjenskij försökte, inte helt framgångsrikt, vederlägga anklagelsen att oppositionen inte hade någon positiv politik.⁶² Stalins avslutande tal var nästan lika långt som hans första men mycket lösare konstruerat och famnade vitt och brett.⁶³ Han förklarade sig ha blivit löst från sin tidigare återhållsamhet genom Preobrazjenskij's utsvävningar i partihistorien och kastade sig huvudstupa in i kampanjen att misskreditera oppositionens medlemmar genom att gräva upp deras förflutna. Han talade öppet om ”den av Trotskij ledda oppositionen” och pekade hånfullt finger mot Trotskij som ”byråkraternas patriark” vilken nu förklarade att ”han inte kan leva utan demokrati” — samme Trotskij som tidigare hade krävt ”en omruskning” av fackföreningarna ovanifrån.⁶⁴ Preobrazjenskij hade varit emot Lenin i Brest-Litovskdebatten, Saprnov vid den tionde partikongressen; ändå hävdade de nu att Lenin var deras läromästare. Radek var en av dessa människor som ”är sin tungas tjänare och styrs av den”. Oppositionen, konkluderade han, ”företräder tendenserna och strävandena hos de icke-proletära elementen inom och utanför partiet”.

Vid slutet av debatten om partikrisen tillkännagavs att konferensen genast skulle inbjudas att stadfästa politbyråns resolution av den 5 december 1923, och att en ytterligare resolution senare skulle framläggas som resultat av diskussionen. På den första punkten inträffade en smärre motgång. En delegat från Kazachstan lämnade in ett tilläggsförslag till resolutionen av den 5 december som underströk vikten av ”arbetardemokrati” inom partiet och i synnerhet inom de lokala organisationerna. Förslaget behandlade också ”den absoluta nödvändigheten av att än mer dra in kamrat Trotskij i arbetet att leda partiet och landet”. Ordföranden tillkännagav att ett ändringsförslag hade mottagits men förklarade det, utan att yppa dess innehåll, för oacceptabelt. Resolutionen ställdes sedan till röstning och antogs enhälligt. Ingen protest mot detta förfaringsätt finns i protokollen. Det faktum att texten till det avvisade tilläggsförslaget lästes upp vid kvällssammanträdet visar dock, fastän ingen talade för förslaget, att inflytelserika protester hade framförts mot att det hade undertryckts.⁶⁵ Partiets konferenser och kongresser var det sista fästet för traditionen av fri yttranderätt inom partiet.

Den tredje punkten på dagordningen var den internationella situationen. Denna förvisades till konferensens sista kväll och överläggningarna begränsades till två tal av Zinovjev och ett kort uttalande av Radek.⁶⁶ Zinovjev började med att under allmän munterhet i detalj berätta om de rykten om den ryska partikrisen som var vanligt förekommande i den utländska pressen — att Trotskij hade blivit arresterad, att Trotskij hade tagit sin tillflykt till ett pansartåg, att den sovjetiske ambassadören i Berlin, Krestinskij, var en av oppositionens ledare, och att Sovjetunionen stod inför en 'politisk NEP'. Han talade om de snara utsikterna till att Sovjetunionen skulle komma att erkännas av Storbritannien, Frankrike och Italien. Han hånade oppositionen för att den var oförmögen att bestämma sig för om den, som Krasin, ville intensifiera NEP genom ytterligare eftergifter åt utländskt kapital, eller om den ville återvända till krigskommunismen. Huvuddelen av hans tal ägnades dock de nyligen inträffade händelserna i Tyskland. Och också här tog han sin blygsamma del i arbetet att misskreditera Trotskij och, alldeles särskilt, Radek. Därefter antog man en passande resolution.⁶⁷ Både debatten och

⁶² Debatten återges i *Trinadsataja Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 104-48.

⁶³ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 27-45.

⁶⁴ Se *Ryska Revolutionen*, del 2, sid. 249. För Trotskij's försvar av byråkratin vid tiden för debatten om fackföreningarna, se sid. 92 ovan.

⁶⁵ *Trinadsataja Konferentsija Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 156, 180.

⁶⁶ *Ibid.*, sid. 158-80

⁶⁷ För denna del av Zinovjev's tal, liksom för Radek's uttalande samt resolutionen, se [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#), sid 45 (bokkapitel 9).

resolutionen var dock konferensens kortaste. De beslut som berörde KPD togs inom EKKI. Och det bidrag som de internationella frågorna kunde ge för att tillfoga oppositionen ett nederlag var fortfarande litet och av underordnad betydelse.

Då den internationella debatten var över återstod för konferensen endast att formellt anta resolutionerna om den ekonomiska politiken och om diskussionen om partikrisen. Den ekonomiska resolutionen antogs med smärre förändringar. Resolutionen om partiet var mer besvärlig. Centralkommitténs förslag konfronterades med ett alternativt förslag framlagt av Preobrazjenskij. Detta förslag beklagade djupt det faktum att kritik, vare sig den gällde byråkrati inom partiet eller en osystematisk ekonomisk politik, hade fördömts som försök att förstöra centralkommitténs auktoritet, samt att försvaret av byråkratin jämfördes med försvar av bolsjevismens principer. Slutsatsen var dock endast en vag rekommendation om "ett styrelseskick med aktivitet från partimassornas sida".⁶⁸ Preobrazjenskij säkrade endast tre röster och återstoden gick till centralkommitténs förslag. Detta var en lång och detaljerad historieskrivning om striden avsedd att otvetydigt knyta samman Trotskij med oppositionen och fastslå hans fördärliga roll som dess ledare och som källan till den eventuella auktoritet oppositionen kunde ha. Trotskij gjordes nu öppet ansvarig inte bara för de 46:s plattform, utan också för hela den efterföljande kampanjen mot ledarna. Stridens öppna stadium hade inletts genom hans "fraktionella manifest" av den 8 december. Oppositionen beskrevs som "inte bara ett försök att revidera bolsjevismen, inte bara ett direkt avsteg från leninismen, utan också en klart uttalad småborgerlig avvikelse"; etiketten "mensjevism" undveks dock. Slutsatserna lades fram i 15 punkter. Dessa var i korthet: (1) att ta in inte färre än 100.000 "arbetare från verkstadsgolvet" som nya medlemmar i partiet och under tiden blockera tillträdet för alla icke-proletära element; (2) att ta in icke partianslutna arbetare i alla sovjeter och sovjetorgan; (3) att genomföra "det mest omsorgsfulla förklarande arbete" i celler vilkas lojalitet gentemot partilinjen hade varit tveksam; (4) att skära ner antalet studenter inom partiet men samtidigt förbättra deras materiella ställning och "höja kvaliteten på arbetet inom de högre utbildningsinstitutionerna"; (5) att förbättra studiet av partihistorien, "särskilt av grundläggande fakta i bolsjevismens strid mot mensjevismen, de olika tendensernas och fraktionernas roll vid tiden för denna strid, och i synnerhet av de eklektiska fraktioner som försökte 'försona' bolsjevismen med mensjevismen" (detta var de enda omnämnandena av mensjevism i resolutionen); (6) att i alla partiorganisationer införa "cirklar för studier av leninismen"; (7) att förstärka *Pravda* för att göra den kapabel att "systematiskt förklara bolsjevismens grunder och föra en kampanj mot alla avvikelser från den"; (8) att förflytta den nuvarande diskussionen från *Pravdas* spalter till ett separat "diskussionsblad" (detta var förmodligen ett taktfullt sätt att få slut på publicerandet av avvikande uppfattningar, ty inga ytterligare "diskussionsblad" verkar ha givits ut); (9) att hålla diskussionsfriheten inom partidisciplinens gränser; (10) att belägga spridandet av "obekräftade rykten" eller förbjudna dokument med stränga straff "upp till uteslutning ur partiet"; (11) att förbättra spridningen av partilitteratur; (12) att "med särskild stränghet bestraffa" försök att införa fraktionell verksamhet inom Röda armén; (13) att bestyrka den tionde partikongressens förbud mot fraktionella grupperingar; (14) att publicera den hemliga "punkt 7" från den tionde kongressens resolution; samt, (15) att vidta de mest bestämda åtgärder, "upp till uteslutning ur partiet", gentemot dem som hade organiserat en "fraktionell gruppering" i Moskva. Resolutionen slutade med en deklaration om att diskussionen nu var avslutad samt en appell om enighet.⁶⁹

När centralkommitténs förslag hade antagits av konferensen antogs eller förkastades några smärre ändringsförslag genom handuppräckning. Två av dessa var av visst intresse. På förslag av Ordzjonikidze utelämnades en fras från originaltexten som noterade att till oppositionen

⁶⁸ *Trinadtsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 180-84.

⁶⁹ *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 540-45.

hade slutit sig ”ett antal kamrater som har kommit in i partiet ur mensjevikernas och SR:s led”.^{*} Avsikten var antagligen att ge en försäkran om att före detta mensjeviker och SR-medlemmar som nu var lojala gentemot partilinjen inte skulle få sitt förflutna vänt emot sig. Det andra förslaget ville att de 100.000 som skulle tas in i partiet skulle innefatta inte bara arbetare från verkstadsgolvet, utan också ”fattigbönder och jordbruksarbetare”. Stalin motsatte sig denna förändring med skälet att det, fastän det i princip var oklanderligt, skulle försena den brådskande uppgiften att ”dra in industriproletariatet i partiet”.

I enlighet därmed förkastades förslaget.⁷⁰ Stalin delade vid denna tid ingenting av Zinovjevs entusiasm för bönderna. Anklagelsen för att undervärdera bönderna var ett av de få inslag i den senare blandningen av ”trotskism” som inte förekom i Stalins anklagelseakt mot Trotskij vid konferensen.

Trots dess formellt sett underordnade status blev den trettonde partikonferensen i januari 1924 en mer avgörande händelse i partihistorien än den tolfte kongressen som hade föregått den i april 1923, och även än den trettonde kongressen som följde i maj 1924. Den gjorde slut på den bittra diskussion som under mer än tre månader hade skakat partiet, och säkrade åter trojkans auktoritet gentemot oppositionens utmaning. Den hade emellertid ett nytt och oroande kännetecken. Det var den första representativa partiförsamling där man tydligt kunde se att det snarare gällde personer än principer. Partiledarnas främsta intresse var att misskreditera oppositionen, inte att säkra ett antagande eller förkastande av en politik. Maktkampen hade antagit naken form. Men konferensen markerade också ett nytt och avgörande stadium i denna kamp. Fram till mitten av december 1923 hade ledarna varit ängsligt sysselsatta med att driva in en kil mellan Trotskij och oppositionen och minimera omfattningen av deras gemensamma grund. På denna punkt hade man också iakttagit en viss försiktighet även efter inledandet av den direkta angreppskampanjen mot Trotskij. Vid den trettonde konferensen kastades denna försiktighet för vinden som inte längre nödvändig. Den tidigare taktiken blev nu omvänd och man gjorde allt för att jämställa Trotskij med oppositionen i varje detalj. Detta var tecken på en ny tilltro som ledarna, särskilt Stalin, kände vad gällde deras styrka. Det var inte längre nödvändigt för dem att manövrera för att splittra sina fiender. Såväl Trotskij som hela oppositionen hade försvagats och avväpnats så mycket att deras ställningar nu kunde tas genom direkt stormanfall.

^{*} SR = Socialrevolutionärerna (Socialistrevolutionärerna); Socialrevolutionära partiet, bildat 1902. Ett parti som under tsartiden uteslutande kämpade för böndernas intressen; dess huvudkrav var kravet på jordreform. (Med någon slags kompensation till jordägarna.) Genom en utbrytning 1917 bildades Vänstersocialrevolutionära partiet, som ibland samarbetade med bolsjeviker. Moderpartiet, SR, samarbetade med mensjeviker.

⁷⁰ *Trinadsataja Konferentsija Rossijskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 184-85.

14. Lenins död

Efter slaganfallet den 9 mars 1923 blev Lenin aldrig förmögen att yttra mer än några enstaviga, osammanhängande ord. Hans högra sida var för en tid totalt förlamad, och även hans vänstra sida var delvis drabbad. När han den 15 maj flyttades till lantgården vid Gorkij, var de medicinska utsikterna ”mycket dystra”.¹ Miljöombytet medförde en viss lindring av symptomen. En smärre kris i juni följdes av en markerad och successiv förbättring under de följande tre eller fyra månaderna, vilket än en gång gjorde det möjligt att hoppas på en partiell återhämtning. Under hela denna tid kommunicerade Lenin fullt begripligt, om än med smärta, genom tecken. Den hängivna Krupskaja läste tidningar för honom och försökte, dock tydligen utan framgång, lära honom skriva med vänster hand. Efter slaganfallet i december 1922 träffade han förmodligen aldrig mer någon av sina politiska kolleger. Under de följande tre månaderna kommunicerade han endast med dem i skrift eller genom Krupskaja. Efter slaganfallet den 9 mars 1923 finns särskilt upptecknat att ”han bestämt sade nej till alla möten med de otåliga politiska ledarna”.² Å andra sidan tog han då och då emot delegationer av bönder och arbetare, förmodligen från de omgivande distrikten, vilkas hälsningar han besvarade med ”vänliga gester”. Han kördes regelbundet ut i bil, och återfick för en kort tid förmåga att använda det förlamade högra benet tillräckligt mycket för att kunna gå omkring utan hjälp. Vid ett tillfälle, den 21 oktober 1923,³ visade han en stark önskan att bli körd in till Moskva, och övertalade sina motvilliga vårdare till detta. Han förmådde kliva upp för trapporna till sitt gamla arbetsrum i Kreml och tillbringade några minuter där, såg sig omkring och plockade planlöst med en del böcker i hyllorna. Därefter kördes han tillbaka till Gorkij, som han sedan aldrig mer lämnade. På senhösten inträdde en ”ny och slutgiltig försämring”. Sista gången han förmådde ta emot en arbetardelegation var den 2 november.⁴ Inga uttryckliga tecken på kollaps var dock synliga förrän den 19 januari 1924, då han föreföll ytterst utmattad och visade tecken på att synen var drabbad. Måndagen den 21 januari, klockan sex på kvällen, fick han ytterligare ett allvarligt slaganfall och dog femtio minuter senare.

Under hela denna tid hade omvärlden endast fått föga information om Lenins tillstånd.⁵ Mot slutet av april 1923 hade bulletinerna i pressen upphört, och de som i maj och juni hade tillgång till de hemliga medicinska rapporterna måste haft skäl att misstänka att Lenin aldrig skulle återvända till arbetet. I somliga öron lät det antagligen olycksbådande när partiets centralkommitté, på begäran från en partikonferens i Moskva, beslutade att upprätta ett Lenininstitut där Lenins manuskript och dokument relaterade till honom skulle samlas, och utfärdade en not undertecknad av Stalin och Kamenev om att allt sådant material skulle sändas till Kamenev,⁶ eller när en ”Leninhörna” till åminnelse av Lenins liv och partiets historia inrättades i det ”centrala bondehuset” vid jordbruksutställningen.⁷ Den 30 augusti

¹ Den utförligaste och uppenbarligen mest tillförlitliga redogörelsen för Lenins sista månader gavs tre år senare av Osipov, en av de läkare som vårdade honom hela tiden från maj 1923 till hans död. (*Krasnaja Letopis*, No. 2 (23), 1927, sid. 237-46.) Medicinska rapporter publicerade omedelbart efter hans död (*Pravda*, 24 och 31 januari 1924; *Proletarskaja Revoljutsija*, No. 3 (26), mars 1924, sid. 16-23) är mer konventionella till tonen och, så vitt kan bedömas, mindre exakta i detaljerna.

² *Krasnaja Letopis'*, No. 2 (23), 1927, sid. 243. Trotskij, *The Real Situation in Russia* (u. å. [1928], sid. 304-05), och Tjtjerin i *Izvestija*, 30 januari 1924, nämner uttryckligen att de träffade Lenin för sista gången före slaganfallet i december 1922; ingen annan politisk ledare har sagt sig haft ett senare möte. Zinovjev återgav ett tillfälle då han, Kamenev och Bucharin var vid lantgården i Gorkij och från ett fönster iakttog hur Lenin togs ut för en tur (*Izvestija*, 30 januari 1924); det står dock klart att de inte träffade honom. Det uttalande av Zinovjev som återgavs i *Izvestija*, 30 augusti 1923, att han två dagar tidigare hade ”sett” Lenin, hänför sig uppenbarligen till detta eller ett liknande tillfälle.

³ L. A. Fotieva, *Poslednyi God Zjizni i Deyatel'nosti V. I. Lenina* (1947), sid. 23, anger datumet till 19 oktober.

⁴ *Ibid.*, sid. 23-24

⁵ För de första läkarbulletinerna från mars—april, se kapitel 11 ovan.

⁶ *Ekonomitjeskaja Zjizn*, 8 juli 1923.

⁷ *Izvestija*, 28, 30 augusti 1923.

1923, som uppmärksammades som årsdagen av försöket att mörda Lenin fem år tidigare, återgav *Izvestija* tal av Zinovjev och Kamenev som beskrev en nyligen inträffad förbättring i Lenins hälsotillstånd. Den 9 oktober publicerade pressen ett detaljerat uttalande som gjorts två dagar tidigare av Molotov inför en utbildningskurs för partisekreterare. Molotov rapporterade att Lenins tillstånd under sommaren hade varit mycket allvarligt och givit upphov till intensiv oro; under de senaste två månaderna hade hans hälsa emellertid genomgått en stor förbättring och den huvudsakliga svårigheten var nu att återfå talförmågan. Uttalandet slutade med att uttrycka förhoppningar om att Lenin snart och fullständigt skulle återhämta sig. Några dagar senare gjorde Semasjko, folkskommisarien för hälsovården, ett liknande uttalande vid en fest på jordbruksutställningen:

Alltsedan början av augusti har en sådan markerad förbättring inträffat i V. I. Lenins hälsotillstånd att de läkare som vårdar honom blivit överraskade. Vladimir Iljitj mår i huvudsak bra, läser tidningarna och intresserar sig för åtskilliga frågor, inklusive denna utställning. Men naturligtvis måste han genomgå en kur och vila innan han åter kan börja arbeta.⁸

Vid ungefär samma tid talade Zinovjev inför ett Komsomolmöte om en ”oavbruten förbättring” av Lenins hälsotillstånd under de gångna två månaderna. Han tillade den karaktäristiskt överdrivna kommentaren att ”det är inte läkarna som leder behandlingen av den store ledaren, utan han själv som leder behandlingen förlopp”.⁹ Tomskij följde hans exempel och förklarade att ”läkarna är förvånade över den förändring som har inträffat och försäkrar oss att tillståndet nu snabbt kommer att förbättras”.¹⁰ Före slutet av oktober upphörde denna flod av lugnande uttalanden. Därefter bröts inte tystnaden av någon officiell rapport. Men stämningen av ivrig optimism fortsatte att råda. Vid ett järnvägsmannamöte i Brjansk i mitten av december 1923, där Lezjava talade, ropade en röst: ”Vi vill veta om Lenins tillstånd.” Lezjava svarade att Lenins hälsa förbättrades och att ”den tid är inte avlägsen då han, om han än inte helt kommer att ta över rodret i administrationen, dock kommer att kunna ge oss direktiv och råd”.¹¹

Slutet inträdde på kvällen den 21 januari 1924, innan några nyheter Lenins omedelbart kritiska tillstånd hade nått Moskva. Den andra Allunionella kongressen av sovjeter och den elfte Allryska kongressen av sovjeter satt i sammanträde, och tidigare på dagen hade Zinovjev just avslutat det utdragna mötet inom EKKI:s presidium.¹² Tidningsupplagorna för den 22 januari hade redan gått i tryck, varför extrablad som tillkännagav Lenins död gavs ut. Sent samma kväll körde de ledande bolsjevikerna ut till Gorkij i slädar. Sällskapet bestod av Zinovjev, Bucharin, Tomskij, Kalinin, Stalin och Kamenev; Rykov hindrades från att ansluta sig till dem på grund av sjukdom.¹³ Zinovjev har beskrivit scenen i Gorkij. Det var en iskall natt med månsken. Lenins kropp hade placerats på ett bord omgiven av blommor och granris i ett rum som vätte mot den terrass där, erinrade sig Zinovjev, ledarna hade träffats på sommaren 1920 för att diskutera närmandet till Warszawa. Efter att ha betygat den döde ledaren sin vördnad återvände de till Moskva för att närvara vid ett högtidligt möte inom partiets centralkommitté, som hade sammankallats till klockan 2 på natten, och till vilket de anlände en timme för sent. Obduktionen genomfördes nästa morgon, och det tillkännagavs att dödsorsaken hade varit ”utbredd arterioskleros i hjärnans blodkärl”.¹⁴

⁸ *Trud*, 14 oktober 1923.

⁹ *Ibid.*, 18 oktober 1923.

¹⁰ *Ibid.*, 23 oktober 1923.

¹¹ *Pravda*, 16 december 1923.

¹² Se slutet av kapitel 9 i [Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#).

¹³ En lång redogörelse för denna resa gavs av Zinovjev i *Pravda*, 30 januari 1924. I den översättning av artikeln som publicerades i *Inprekorr*, No. 17, 7 februari 1924, sid. 179-81, utelämnades Stalins namn från listan. Detta utelämnande kan knappast ha varit annat än en tillfällighet.

¹⁴ *Proletarskaja Revoljutsija*, No. 3 (26), mars 1924, sid. 17; läkarkommunikén publicerades i *Pravda*, 24 januari 1924.

Samma dag, den 22 januari, publicerade centralkommittén en sista hyllning, riktad ”Till partiet, till alla arbetande”. Innan den gick in på Lenins bedrifter som Oktoberrevolutionens ledare, beskrev den honom (inte helt sanningsenligt, men Trotskij var inte närvarande och kunde inte protestera, även om han så skulle velat) som ”den man under vilkens ledning bolsjevikernas oövervinneliga led kämpade år 1905”. Den angav Lenins främsta bidrag till den marxistiska teorin: ”hans utarbetande av läran om den proletära diktaturen, om alliansen mellan arbetarna och bönderna, om de nationella och koloniala frågornas fullständiga betydelse för det kämpande proletariatet, och slutligen hans lära om partiets roll och karaktär.” Hyllningen talade om ”hela vår kommunistiska familj” som ”det kollektiva förkroppsligandet av Lenin”, och slutade med ett stolt anspråk på överlägsenhet:

I de europeiska ruinerna är vi det enda land som återföds under arbetarnas välde och som oförväget gläds över sin framtid.¹⁵

Den 23 januari kom tidningarna inte ut, och *Pravdas* utgåva den 24 januari ägnades helt åt hyllningar och åminnelseartiklar.

De följande högtidligheterna var uttryck för en djup och vida omfattad folklig känsla. De var också den revolutionära regimen's första erfarenhet i organiserandet av officiell pompa och ståt. På onsdagen den 23 januari gav sig centralkommitténs medlemmar iväg till Gorkij och eskorterade sedan kistan på den korta järnvägsresan in till Moskva. Vid ankomsten dit anslöt sig delegater från den andra Allunionella kongressen av sovjeter och den elfte Allryska kongressen av sovjeter till processionen. Denna gick till fackföreningarnas hus, där Lenins kropp låg på lit de parade fram till begravningen, omgiven av hedersvakter ur de ledande bolsjevikernas led. Trotskij's frånvaro var iögonfallande. Han hade lämnat Moskva några dagar tidigare för att resa till Kaukasus, och mottog nyheten om Lenins död i Tiflis på kvällen den 21 januari. Nästa dag telegraferade han, enligt vad han själv berättat, till Moskva för att förhöra sig om begravningen och informerades av Stalin att den hade fastställts till lördagen den 26 januari, vilket inte skulle ha givit honom tid nog för den fyra dagar långa järnvägsresan från Tiflis till Moskva. (I själva verket ägde begravningen rum söndagen den 27 januari.) Trotskij fortsatte då på sin resa till Suchum.¹⁶ Efter det utlåtande som den trettonde partikonferensen hade avgivit om Trotskij tre dagar före Lenins död, kan Trotskij's frånvaro från högtidligheterna knappast varit annat än en lättnad för hans kollegor. Stalin hade för sin del under det gångna året lärt sig vikten av att uppträda i rollen som Lenins anspråkslösa och mest trogne lärjunge. Nu erbjöd sig ett tillfälle att omsätta denna lärdom i praktiken, och det var föga sannolikt att han skulle missa detta tillfälle. Dock företog han inget särskilt förrän dagen innan begravningen. Den dagen, den 26 januari, höll den andra Allunionella kongressen av sovjeter ett högtidligt sammanträde vid vilket framstående bolsjeviker talade för att hylla sin döde ledare. Stalin talade som fjärde man, efter Kalinin, Krupskaja och Zinovjev. Medan de andra talarna klädde sina lovtal i bolsjevismens traditionella ordalag, så var Stalins bidrag unikt både till innehåll och form. Dess innehåll beskrev partiets relation till Lenin som förhållandet mellan ödmjuka lärjungar som vördade och lydde grundläggaren, deras lagstiftare, deras ledare, hoppet för alla egendomslösa och föraktade över hela världen. Den kalla analysen av Marx hade givit plats för ett andaktsfullt upprop. Till form och språk hämtade talet, som var lika noga övertänkt som allt som någonsin kom från Stalins penna, sin liturgiska inspiration från hans tidiga prästutbildning. Dess språk var bibliskt, dess uppbyggnad var växelsångens — framförandet av vart och ett av Lenins ”budord” följdes av ett likalydande svar å tillbedjarnas vägnar. Dokumentets utmärkande ton framgår av det inledande avsnittet och raden av ”körsångssvar”:

¹⁵ *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 557-58.

¹⁶ Denna berättelse finns i L. Trotskij, *Moja Zjizn*, ii, 250, och upprepas med nästan samma ord i L. Trotskij, Stalin, sid. 381-82. Huruvida uppgiften om datumet var avsiktligt felaktig är tveksamt; förändringen av dag från den 26 till 27 januari tillkännagavs först i *Petrogradskaja Pravda*, 24 januari 1924.

Kamrater! Vi kommunister är folk av en särskild karaktär. Vi är gjorda av ett särskilt material. Vi är de som bildar den store proletäre generalens armé, kamrat Lenins armé. Det finns ingenting högre än äran av att tillhöra denna armé. Det finns ingenting högre än kallelsen hos en medlem av detta parti vars grundare och ledare är kamrat Lenin. Det är inte var man givet att vara medlem av ett sådant parti. Det är inte var man givet att kunna utstå de vedermödor och stormar som följer av medlemskapet i ett sådant parti. Söner ur arbetarklassen, nödens och stridens söner, de exempellösa umbärandenas och de hjältemodiga ansträngningarnas söner — sådana är de män som, först och främst, är skickade att bli medlemmar av ett sådant parti. Det är därför som detta parti av leninister, detta parti av kommunister, också kallas arbetarklassens parti.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att hög och ren hålla den stora kallelsen av medlemskap i partiet. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofullt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att som vår ögonsten vårda enigheten i vårt parti. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att ärofullt uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att vårda och stärka den proletära diktaturen. Vi svär inför dig, kamrat Lenin, att vi inte skall spara några krafter för att ärofullt uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att av all vår kraft stärka förbundet mellan arbetarna och bönderna. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofullt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin att stärka och utvidga republikernas samgående. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi ärofullt skall uppfylla detta Ditt påbud.

Lämnande oss föreskrev oss kamrat Lenin trohet gentemot den Kommunistiska Internationalens principer. Vi svär inför Dig, kamrat Lenin, att vi inte skall spara våra liv för att stärka och utvidga detta förbund av hela världens arbetare — den Kommunistiska Internationalen.¹⁷

För många bolsjeviker som uppfostrats i västerländsk tradition måste ett sådant förhållande av ledaren låtit lika främmande som det skulle verkat för Lenin själv. Men för dem som hade vuxit upp i en rysk miljö utan kännedom om västvärlden kan det mycket väl ha slagit an någon välbekant, halvt bortglömd känsloträng och givit deras sorg en känsla av värme och färg som saknades i marxismens sträva intellektuella klimat.

Samma kongressmöte som lyssnade till dessa tal antog också ett antal förslag till hedrandet av Lenins minne. Det första var att ändra Petrograds namn, revolutionens stad, till Leningrad.¹⁸ Detta förslag framlades av Kalinin i ett formellt tal å TsIK:s vägnar och antogs utan diskussion. Timmen var nu sen och de återstående förslagen antogs i klump utan vidare formaliteter. Man beslöt att göra den 21 januari, Lenins dödsdag, till nationell sorgedag, att resa monument över Lenin i landets största städer och att publicera en samlad utgåva av hans verk. Det sista beslutet var:

¹⁷ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 46-51. Det liturgiska intrycket förhöjs i den samlade utgåvan av Stalins verk genom att "körsvaren" där genomgående tryckts med stora bokstäver. Detta har dock inget stöd i *Pravda*, 30 januari 1924, där talet ursprungligen trycktes, eller i de officiella protokollen från kongressen. [Hela talet i svensk översättning: [Till Lenins död](#).]

¹⁸ Detta var den första stad efter revolutionen som blev omdöpt som hedersbevis. Nästa stad blev Jekaterinburg, som den 7 november 1924 blev till Sverdlovsk. (*Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, i (1944), 407.) Kort därefter (datumet finns inte angivet, *ibid.*, xxvii, (1933), 51) ändrades Jelizavetgrad till Zinovjevsk — den första stad som döptes efter en ännu levande bolsjevikedare. Den 10 april 1925 (*ibid.*, iii (1947), 625) blev Tsaritsyn till Stalingrad.

- (1) att bevara Vladimir Iljitj Lenins kropp i ett mausoleum tillgängligt för besökare;
- (2) att bygga detta mausoleum under Kremlmuren bland hedersgravarna för Oktoberrevolutionens kämpar.¹⁹

Ingenting är känt om vem som ursprungligen var upphovsman till dessa olika förslag eller om den diskussion om den som förmodligen ägde rum inom politbyrån eller bland ledarna. I stundens stämning antogs varje projekt för att hedra Lenins minne, när det en gång väl hade framlagts, i det närmaste automatiskt med acklamation.²⁰

Begravningen på söndagen den 27 januari genomfördes med traditionell högtidlighet. Klockan nio bars kistan från fackföreningarnas hus av Stalin, Zinovjev och sex arbetare. Därefter övertogs den av Kalinin, Kamenev, Kurskij, samt fyra arbetare och en bonde, och bars i procession över Röda Torget. Här stod folkmassorna timme efter timme under hela dagen i den stränga kölden, medan oräkneliga delegater och representativa personer lade ner kransar och höll tal till den dödes ära. Inte förrän klockan fyra lyfte Stalin, Zinovjev, Kamenev, Molotov, Bucharin, Rudzutak, Tomskij och Dzerzjinskij åter kistan och sänkte därefter ner den i det skyndsamt konstruerade gravvalvet i framsidan på Kremlmuren — som snart skulle ersättas av det mer permanenta mausoléet.²¹ Under de följande dagarna och veckorna innehöll alla sovjetiska tidningar och tidskrifter artiklar som hyllade Lenin och där artikelförfattarna berättade sina upplevelser och intryck från möten med honom. Av alla dessa minnesskribenter var Zinovjev den mest ordrike och värtalige. Hans umgänge med Lenin i Schweiz under hela kriget gav honom en unik plats i partiets historia. Han hade återvänt till Petrograd i april 1917 i det förseglade tåget* som ledarens oumbärlige och erkänt närmaste man. Och när partiet under ”Julidagarna” hade beslutat att dess ledare till varje pris måste undvika att bli arresterad, var det Zinovjev som följde Lenin till hans gömställe. Hans opposition mot gripandet av makten och Lenins upptuktelse av honom vid denna tid var knappast känd utom för de få ståndaktiga partikämparna inom centralkommittén. När Lenin dog var det lätt för Zinovjev att åt sig bygga upp en i det närmaste obestridd ställning som Lenins närmaste följeslagare och överstepräst för den nya tros läran leninismen.

¹⁹ Endast beslutet att ändra Petrograds namn togs med i de officiella kongresshandlingarna. (*Vtoroi S'ezd Sovetov Sojuza Sovetskich Sotsialistitjjeskich Respublik* (1924), sid. 54-55.) De övriga besluten, som faktiskt inte hade diskuterats på kongressen, publicerades i *2' S'ezd Sovetov Sojuza Sovetskij Sotsialistitjjeskich Respublik: Postanovlenija* (1924), sid. 7-9.

²⁰ Den traditionella berättelsen inom partiet om att Krupskaja skulle varit motståndare till många av dessa åminnelseceremonier, inklusive balsameringen av Lenins kropp, saknar belägg i dokumenten. Den får dock viss bekräftelse i Krupskajas tackbrev för kondoleanserna, som publicerades i *Pravda*, 30 januari 1924: ”Jag har en stor önskan till er: låt inte ert sörjande av Iljitj ta formen av yttre vördnadsbetygelser för hans person. Uppför inte minnesmärken för honom, praktfulla byggnader döpta efter honom, högtidliga festligheter till hans åminnelse, etc. Han fäste så liten vikt vid allt detta under sitt liv, allt detta hade han så svårt för. Minns hur mycken fattigdom och försummade områden det fortfarande finns i vårt land. Om ni önskar hedra Vladimir Iljitjs namn - bygg barnkrubbor, lekskolor, hus, skolor, bibliotek, läkarvårdscentra, sjukhus, hem för de handikappade, etc, och, framför allt, låt oss omsätta hans föreskrifter i praktiken.”

²¹ Uppställningen av namnen i rapporten från begravningen i *Pravda*, 30 januari 1924, kan inte ha varit slumpmässigt gjord; det är betecknande att Stalin nämns först i partiets dagstidning om ceremonins inledning och avslutning. Dock finns inget annat tecken på att han eller hans ämbete skulle givits någon särskild vikt. *Trud*, 30 januari 1924, nämnde ”Zinovjev, Tomskij, Kamenev, Stalin och andra” som de vilka bar kistan till graven. Efterföljande redogörelser (t. ex. kronologin i Stalin, *Sotjinenija*, vi, 418-19) som gjorde Stalin till den mest bemärkte personen under hela ceremonin, bestyrks inte av samtida vittnesbörd.

* När (den borgerliga) revolutionen bröt ut i Ryssland i mars 1917 befann sig Lenin fortfarande i exil i Schweiz. De tyska myndigheterna vägrade först att släppa honom över gränsen. Efter mer än en månads förhandlingar och väntan nådde man dock en överenskommelse. Lenin och en grupp på ungefär tjugo bolsjeviker tilläts nu resa genom Tyskland till Sverige i en järnvägsvagn avstängd från kommunikation med världen utanför. (Det ”förseglade” eller ”plomberade” tåget.) Man nådde Petrograd den 3 april 1917.

Lenin är död, [lydde avslutningen på hans långa minnesartikel i *Pravda* den 30 januari] men leninismen lever. Den lever i vårt mäktiga parti, i Komintern och i den revolutionära rörelsen över hela världen. När den proletära revolutionen segrar över hela världen, då kommer det först och främst att vara leninismens seger.

Stalin, som inte hade mycket att skryta över vad gällde personliga förbindelser med den döde ledaren, uppträdde med självutplånande anspråkslöshet. Men hans tal inför den All-unionella kongressen av sovjeter följdes dagen efter begravningen av ett tal till studeranden vid partiets militärskola, i Kreml. Innan han gick in på det vanliga lovprisandet av den revolutionära ledaren och geniet, berättade han här historien om sina egna tidiga möten med Lenin i Tammerfors, i Stockholm och i London. Han inledde berättelsen med en ny episod till vilken det inte finns någon annan källa förutom detta hans egna och enda, omnämmande. Han berättade hur han, när han hade läst de första numren av *Iskra* och andra tidiga partiskrifter, hade blivit imponerad av hur vida överlägsen Lenin var alla övriga bolsjevik; han var som en "kungsörn". Han hade skrivit om detta sitt intryck till en icke namngiven vän, som visade brevet för Lenin. Vid slutet av 1903 hade så Stalin, som då befann sig i exil i Sibirien, fått "ett enkelt men djupt betydelsefullt brev" från Lenin, vilket han "med den gamle underjordiske partiarbetarens vana" omedelbart hade bränt.²² Stränga kritiker har förvisat denna berättelse till kategorin historisk dikt. Men vare sig den nu är sann eller falsk, så var dess funktion i det samtida sammanhanget klar; den stärkte tilltron till Stalin som en gammal bolsjevik, vilken så tidigt i partiets historia hade dragit till sig den framtida ledarens uppmärksamhet. Trotskij hade träffat Lenin först 1902 i London.

Det formella efterträdan av Lenin på hans officiella poster vållade inga problem, och var inte någon stor fråga. Rykov blev ordförande för SSSR:s Sovnarkom och kombinerade denna post med ordförandeskapet också för RSFSR:s Sovnarkom. Som ordförande för Vesencha efterträddes Rykov av Dzerzjinskij. Kamenev tog Lenins plats som ordförande för STO, och Tsjurupa efterträdde Krzjizjanovskij som ordförande för Gosplan: dessa två blev också vice ordföranden för Sovnarkom. Lenin hade varit såväl partiets ledare som chef för den statliga verkställande myndigheten. Ut-nämningarna ovan, som bekräftades av TsIK den 2 februari 1924,²³ visade att det hädanefter skulle råda en uppdelning av funktionerna, och att tyngdpunkten låg i partiet. Några dagar efter Lenins begravning sammanträdde partiets centralkommitté för att stadfästa den trettonde partikonferensens resolutioner. Ty som konferens saknade dess beslut laga myndighet tills de i den regerande kongressens namn hade antagits av centralkommittén. Sensmoralen i konferensens resolution "Om diskussionens resultat" betonades genom ett påpekande om att det, "nu när kamrat Lenin har fallit ifrån", var än mer nödvändigt med enighet inom partiet.²⁴ Den viktigaste uppgiften var att vidta åtgärder för att till partiet rekrytera "arbetare från verkstadsgolvet", vilket hade beslutats vid konferensen. Centralkommittén förklarade nu att Lenins död hade ökat trycket från arbetarna om att bli upptagna i partiet, och kungjorde en tre månaders rekryteringskampanj. De regler som gällde för inträde mildrades till den grad att arbetare som ansökte om inträde skulle sättas i förbindelse med sådana som redan var medlemmar, om möjligt arbetare på samma fabrik, och som kunde intyga deras pålitlighet. Allmänna arbetarmöten kunde också sammankallas i detta syfte, men inträde i partiet förutsatte "förberedande noggrann granskning av varje enskild ansökan", och särskilda försiktighetsåtgärder måste vidtas för före detta medlemmar av andra partier. Slutligen måste undervisningen i partiets skolor av medlemmar och kandidater till medlemskap ses över i syfte att garantera "att tyngdpunkten i dessa *politgramota*-skolor* förläggs till partiets historia och den exklusiva roll som i denna spelas av kamrat Lenins

²² Stalin, *Sotjinenija*, vi, 52-54; talet publicerades ursprungligen i *Pravda*, 12 februari 1924.

²³ *Pervaja Sessija Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta Sojuza Sovetskich Sotsialistitjesskich Respublik* (1924), sid. 5-6, 8.

²⁴ *VKP (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 559.

* Skolor för elementär politisk utbildning.

ledande tankar”.²⁵

Beslutet att utöka partiets led genom en stor rekrytering av ”arbetare från verkstadsgolvet” hade inte väckt någon större uppmärksamhet vid konferensen i januari, och verkade mer vara en konventionell gest åt tesen om partidemokrati än någon verklig nyhet. Det visade sig dock bli högst betydelsefullt både med avseende på antalet medlemmar och för partiets sammansättning. Från att ha varit litet till en början hade partiet stadigt växt sedan februarirevolutionen 1917, och än mer efter erövrandet av makten i oktober. Före den första stora utrensningen under 1921 hade medlemsantalet varit drygt 650.000. Utrensningen vände på ett dramatiskt sätt denna tillväxtprocess. Den inte bara minskade medlemskapet till under 500.000 i ett enda slag,²⁶ utan utgjorde också prejudikat för stränga periodiska granskningar av medlemmar, något som vid början av 1924 ytterligare hade reducerat det totala antalet till 350.000, jämte 120.000 kandidater.²⁷ Dessa beslut återspeglade Lenins med eftertryck framförda åsikter. 1919 hade han skrutit över att ”den revolutionära arbetarklassens parti” var ”det enda parti vid makten som inte intresserar sig för att öka sitt medlemsantal, utan för att förbättra kvaliteten på medlemmarna”.²⁸ Och alldeles innan den elfte partikongressen 1922, den sista vid vilken han var närvarande, tryckte han fortfarande på om strängare begränsningar för medlemskap i partiet:

Om vi i partiet har 300.000 till 400.000 medlemmar, så är även detta ett överdrivet antal, ty dessa fakta pekar avgjort på en otillräcklig skolningsnivå bland partiets medlemmar.²⁹

Beslutet vid den trettonde partikonferensen i januari 1924, som fattades medan Lenin låg på dödsbädden, vände denna process och föreskrev en ökning av partiets led som automatiskt skulle svara mot kravet på mer ”partidemokrati”. Från denna stund och framåt, kastade sig partiet in i en tillväxt som fortsatte utan avbrott rakt igenom alla dess senare förändringar.

Beslutet att begränsa den nya rekryteringen till ”arbetare från verkstadsgolvet” visade sig lika betydelsefull, men utgjorde inget nytt i partiets doktrin. Det proletära inslagets litenhet inom partiet hade varit ett stående klagomål från de allra första åren av dess existens: vid den tredje partikongressen 1905 hade Lenin krävt att partiets kommittéer skulle innehålla åtta arbetare för varje två intellektuella.³⁰ Den snabba tillväxten av partiets storlek efter Oktoberrevolutionen innebar nya problem genom att den till partiet förde ett stort antal nya medlemmar som ”ansluter sig till det styrande partiet bara för att det är det styrande partiet”. Bland dem som anslöt sig av karriärstiska skäl var icke-proletärerna om inte flest så åtminstone de mest iögonfallande; och det var rimligt att anta att faran kunde motverkas genom att begränsa andelen icke-proletära medlemmar. Lenin avslutade sin analys av detta problem vid slutet av 1919 med att rekommendera partiet ”att, förutom från arbetarklassen, från andra klasser endast släppa in sådana som partiet kan underkasta de svåraste prövningar”.³¹ Det färskaste uttryckliga partiuttalandet i denna fråga var ett beslut från den nionde partikonferensen i september 1920 om att reglera tillträdet till partiet på ett sätt ägnat ”att minska alla formaliteter för arbetare och proletära element bland bönderna, och till maximum öka hindren för icke-proletära elements inträde i partiet”.³² I detta avseende överensstämde beslutet från konferensen i januari fullständigt med Lenins och alla andra ansvariga partiledares

²⁵ VKP (B) v Rezoljutsijach (1941), i, 561-62.

²⁶ Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 227-29.

²⁷ A. Bubnov, VKP (B) (1931), sid. 613. Systemet med ”kandidater” fastställdes först i den reviderade stadga som antogs av partikonferensen i december 1919: kandidater till inträde i partiet hade en provotid på inte under två månader när det gällde arbetare och bönder, och inte under sex månader när det gällde övriga. (A. a., sid. 612.)

²⁸ Lenin, *Sotjinenija*, xxiv, 484.

²⁹ Ibid., xxvii, 209.

³⁰ Ibid., vii, 282; jfr Krupskaja, *Memories of Lenin* [i] (engelsk översättning, 1930), sid. 140. [svenska: [Lenin](#)]

³¹ Lenin, *Sotjinenija*, xxiv, 571-72.

³² VKP (B) v Rezoljutsijach (1941), i, 350-51.

uppfattningar.

Under hela februari, mars och april 1924 fortsatte det som i partihistorien kom att bli känt som ”Leninuppbådet”. Inträdesreglerna hade fastställts med en sådan vaghet att de gav de lokala partifunktionärerna nästan obegränsad handlingsfrihet; därmed fick den effektiva partiapparat som skapats av Stalins sekretariat ett tillfälle att visa vad den gick för. När centralkommittén sammanträdde i slutet av mars för att förbereda den trettonde partikongressen, beslöts att kandidater till medlemskap inom partiet (vilket förmodligen avsåg de som hade registrerats som sådana av de lokala partiorganen) skulle ges samma rösträtt som medlemmar vid valen av delegater till kongressen.³³ Detta säkerställde att de nyrekryterade skulle få full tyngd vid kongressen även om det inte fanns tillräckligt med tid för att avsluta inträdesproceduren. Då kongressen samlades i slutet av maj 1924 tillkännagavs att 128.000 medlemmar hade beviljats inträde fram till den 1 maj. Därmed ökade partiets totala medlemsantal till 600.000 och till slutet av maj hoppades man ha höjt antalet nya medlemmar till 200.000.³⁴ Kongressens resolution tillkännagav som en målsättning för partiet att ”inom nästa år mer än hälften av partiet skall utgöras av arbetare från verkstadsgolvet”.³⁵ Den redan tunga övervikten för det storryska inslaget ökade också, ty storryssar utgjorde alltså den överväldigande majoriteten av industriarbetarna.³⁶

Den viktigaste förändring som Leninuppbådet medförde gällde dock den politiska innebörden av medlemskap i partiet. I och med att det hade uppnått makten hade partiet självt ändrat karaktär. Och inte ens Lenins ansträngningar kunde hålla vid liv uppfattningen av partiet som en homogen grupp hängivna revolutionärer, under förhållanden då denna uppfattning inte längre var tillämpbar. Efter 1917, och ännu klarare efter 1921, var partiet inte längre en förening av djärva äventyrare som slutit sig samman för att vinna frihet genom att störta orättvisans och förtryckets styre: omärkligt förvandlades det till en politisk apparat inriktad på att leda och övervaka ett stort lands angelägenheter. Partiets äldre medlemmar var entusiastiska intellektuella eller grundligt klassmedvetna arbetare som hade anslutit sig för att genomföra revolutionen. Men vid år 1923 fanns endast 10.000 av dessa ”gamla bolsjeviker” kvar, och inte alla av dessa var fortfarande aktiva.³⁷ Av dem som hade inträtt i partiet sedan 1917 hade många — i synnerhet kanske de unga — drivits av uppriktig revolutionär glöd, offrat sig under inbördeskrigets vådliga strider och utan att spara sig arbetat för att bygga upp det nya socialistiska samhället. Men allteftersom tiden gick utgjordes ett stigande antal av de nya medlemmarna av personer som under stormarnas och påfrestningarnas tid hade förblivit utanför partiet, och som nu gick in i det inte för att störta ett gammalt styre eller för att kräva nya rättigheter, utan för att bevara en etablerad organisation och åtnjuta privilegierna från att delta i denna. Fram till tiden för Lenins död hade egoisterna inom partiet förmodligen huvudsakligen funnits bland de medlemmar som rekryterades från den tidigare borgarklassen — dess intellektuella och företagsledare. Vad dessa sökte i partiboken var lika mycket en väg till inflytande och makt som till materiellt avancemang. Visserligen hade de begränsningar som fortfarande var i kraft vad gällde partimedlemmarnas inkomster ofta inneburit att en partimedlem anställd i den ekonomiska förvaltningen fick mindre ersättning i pengar än hans kollega som inte var medlem av partiet. Men Leninuppbådet gav nu nya egoistiska lockelser till en större klass. Detta var den första rekrytering i stor skala som var planerad och

³³ Ibid., i, 563. Detta beslut, som var en överträdelse av partistadgan, erfordrade och erhöll senare bekräftelse av själva kongressen. (*Trinadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 12-13)

³⁴ Ibid., sid. 122; senare tillkännagavs en sammanlagd siffra på 203.000. (A. Bubnov, a. a. sid. 613.)

³⁵ *VKP (B) v Rezoljutsiach* (1941), i, 570.

³⁶ Enligt Molotov, hade en partikonferens i Ukraina angivit 65-70 procent som sitt mål för andelen arbetare inom partiet, vid en tid när det redan innehöll mer än 70 procent arbetare. (*Trinadtsatyi S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1934), sid. 535.) Den höga andelen arbetare i det ukrainska partiet var utan tvekan förbunden med storrysk dominans i det. (Se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 316.)

³⁷ *Dvenadtsarji S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 134.

organiserad i ett medvetet och bestämt syfte. Partiets medlemmar hade alltid sett sig själva som i besittning av särskilda privilegier och plikter. För första gången började dock privilegierna nu anta en övervägande materiell form — i tider av arbetslöshet var partimedlemmarna de första som anställdes och de sista som avskedades. Och bland de plikter vars noggranna verkställande garanterade att man fick åtnjuta privilegierna, räknades nu plikten att vara lojal gentemot styrande organ högre än någonsin tidigare. Leninuppståndet genomfördes under inflytande från striden med oppositionen, och verkade vara såväl ett firande av den seger man just hade uppnått som en garanti mot varje återupptagande av denna strid. Partiets enighet och trohet gentemot dess ledare förkunnades klarare än någonsin som det högsta idealet. ”Partiets framtida utveckling”, förklarade Molotov, ”kommer utan tvekan att basera sig på detta Leninuppstånd”.³⁸

Framskridandet av Leninuppståndet åtföljdes av en motsvarande utrensning. Inget formellt partibeslut om att sätta utrensningsmaskineriet i rörelse finns upptecknat, och vad som gjordes skilde sig antagligen inte från de periodiska granskningar av medlemmarna som från tid till annan hade genomförts alltsedan den första utrensningen 1921. Detta var inte första gången som oegentligheter hade förekommit vid genomförandet av utrensningar. Kort före sitt sista slaganfall hade Lenin eftertryckligen klagat över att de lokala partikommissioner som ansvarade för utrensningen även använde denna till att ge igen för gamla gräl.³⁹ Denna process drabbade nu med nödvändighet oppositionens anhängare hårdast. De anklagelser om diskriminering mot dem som framfördes av Preobrazjenskij, såväl privat som vid den trettonde partikongressen, kan ha varit överdrivna, men var sannolikt inte ogrundade. Det skulle ha varit bättre, klagade Preobrazjenskij, om medlemmarna öppet hade uteslutits på grund av sitt stöd till oppositionen, istället för med förevändningar som lämnade dem ”politiskt och moraliskt vanhedrade”. Enligt officiella talesmän begränsades utrensningen i första hand till de fyra städerna Moskva, Leningrad, Odessa och Penza, och var riktad mot ”icke-proletära element” som ”själva hade anslutit sig till partiet”. Den omfattade också ”karaktärlösa personer som till och med röstat för centralkommittén”. Man medgav dock att ”misstag” hade begåtts.⁴⁰ Eftersom utrensningen kom vid denna tidpunkt, kunde den inte undgå att upplevas som ett nytt vapen i händerna på en partiledning som var beslutet att genomdriva disciplinerad åttlydnad av dess beslut. Utrensningen var visserligen ett mindre diskret vapen är kontrollen över inträde i partiet, men var mer omedelbart och skoningslöst effektiv. En händelse under denna tid som fick publicitet i *Pravda* — utan tvekan som en varning till andra var dock ett bättre kännetecken på partiorganens beredvillighet att vidta disciplinära åtgärder. Två unga partimedlemmar förklarades skyldiga till ”spridande av hemliga dokument, trots vetskap om att de var hemliga och att partiet inte tillät att de publicerades”. Brottet erkändes, och försvårades allvarligt av att de anklagade vägrade ge centralkommittén namnen på dem från vilka de hade fått dokumenten. Detta beskrevs i kommissionens rapport som en ”principfråga”: i en av sina sista artiklar hade Lenin beskrivit det som den centrala kontrollkommissionens plikt att säkerställa att ”ingen myndighet skulle hindra den från att utföra en undersökning, verifiera dokument och erhåll, ovillkorlig information”. De två syndarna uteslöt ur partiet med tillåtelse att inom en tid av sex månader ansöka om återinträde — förmodligen på villkor att de avslöjade de begärda namnen.⁴¹

Medan Leninuppståndet framskred upprepade Stalin i större skala sin gest från den föregående våren, då han innan den tolfte partikongressen hade givit två föreläsningar inför en arbetarförening och på Sverdlovuniversitetet; något som då hade visat honom som en uppriktig

³⁸ *Trinadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 515.

³⁹ Lenin, *Sotjinenija*, xxvii, 300.

⁴⁰ *Trinadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 202-03, 208, 234-35, 283-85.

⁴¹ *Pravda*, 22 februari 1924; för Lenins uttalande, se *Sotjinenija*, xxvii, 405.

studerande av och lärjunge till Lenin som revolutionär teoretiker.⁴² Ett år senare antrade han nu, strax före den trettonde kongressen, än en gång partidoktrinen område med en serie föreläsningar vid Sverdlovuniversitetet. Dessa publicerades i april och maj 1924 i *Pravda* under titeln *Leninismens grunder*. Hans framställning av leninismen, som han definierade som ”marxismen under imperialismens och den proletära revolutionens epok”, var metodisk och högst schematisk. Den gjorde klokt nog inget anspråk på originalitet eller djupsinnighet, utan visade än en gång sin upphovsman i rollen av en tålmodig och trogen lärjunge. Endast ett par punkter föreföll betydelsefulla. I avsnittet om teorin angrep han, utan att nämna Trotskij vid namn, förkämparna för ”den permanenta revolutionen”, och bemödade sig att förklara hur Lenins lära (också Lenin hade, liksom Marx, använt detta uttryck) skiljde sig från deras:

Lenin förespråkade att ”uttömma” böndernas revolutionära krafter, att tömma böndernas revolutionära kraft till botten för att fullständigt göra slut på tsarismen och få till stånd övergången till den proletära revolutionen. Förespråkarna för den ”permanent revolutionen” förstod inte böndernas vägande roll i den ryska revolutionen. De undervärderade styrkan av böndernas revolutionära kraft, undervärderade det ryska proletariats styrka och förmåga att dra bönderna med sig, och försvårade således böndernas frigörelse från borgarklassens inflytande, försvårade grupperandet av bönderna kring proletariatet . . . Lenin föresatte sig att revolutionens arbete skulle fulländas genom överförandet av makten till proletariatet, medan förespråkarna för den ”permanent” revolutionen tänkte sig att börja arbetet direkt med proletariatets välde.⁴³

Genom att beskylla Trotskij för att stödja en icke-leninistisk doktrin, för att åsidosätta bönderna och (mer subtilt) för att vara oförmögen att förstå de särskilda ryska förhållandena, försökte Stalin således att ogiltigförklara Trotskijns anspråk på att vara en Lenins anhängare. Trots detta fortsatte dock Stalin, i ett avsnitt där utelämnningar och förändringar gjordes i senare upplagor, med att åter framställa den traditionella uppfattningen att socialismen endast kunde genomföras på internationell grundval:

Att störta borgarklassens välde och upprätta proletariatets välde innebär dock ännu inte socialismens fullständiga seger. Socialismens främsta uppgift att organisera den socialistiska produktionen — återstår ännu att genomföra. Kan denna uppgift fullbordas, kan socialismens slutliga seger uppnås i ett land, utan gemensamma ansträngningar från proletärerna i flera avancerade länder? Nej, det kan den inte. För att störta borgarklassen är ett lands ansträngningar tillräckliga, detta bevisas av vår revolutions historia. Men för socialismens slutliga seger, för att organisera en socialistisk produktion är ett lands, och i synnerhet ett bondelands som Ryssland, ansträngningar otillräckliga; för detta krävs ansträngningar från proletärerna i åtskilliga avancerade länder.⁴⁴

I ett avsnitt längre fram om bönderna garderade sig Stalin mot den motsatta ytterlighetens entusiasm för bönderna, som man inom vissa partikretsar bekände sig till. Det var, förklarade han, ”helt oriktigt” att behandla bondefrågan som ”leninismens grundläggande fråga”. Den grundläggande frågan var proletariatets diktatur: leninismen var en lära ”som betraktar böndernas arbetande massa som en proletariatets reserv”. Även vid denna tid höll Stalin således försiktigt en mellankurs. I hans alldagliga uttalanden fanns ingenting som drog till sig de andra ledarnas uppmärksamhet, vare sig fördelaktigt eller ofördelaktigt sådan. Inte heller verkar någon ha fäst någon särskild vikt vid att han framträdde på ett område där han ditintills

⁴² Se sid. 25-26 ovan.

⁴³ Stalin, *Sotjinenija*, vi, 103. För Lenins och Trotskijns uppfattningar om den Permanenta revolutionen före 1917, se *Ryska Revolutionen*, del 1, sid. 71-75.

⁴⁴ Detta avsnitt publicerades i *Pravda*, 30 april 1924, och i *Oh Osnovach Leninizma* (1924), sid. 60. Det citerades av Stalin själv i en pamflett, *K Voprosam Leninizma*, från januari 1926, där han förklarade att det utgjorde en ”ofullständig och därför oriktig” formulering, och att den hade modifierats i de upplagor av pamfletten som följde efter december 1924. (Stalin, *Sotjinenija*, viii, 61-62.)

hade visat föga ambition att briljera.

Strax före den trettonde partikongressen i maj 1924 utspelade sig en pinsam scen. Genom dess högst personliga karaktär verkade Lenins ”testamente” ämnat snarare för hans direkta partikollegor än för partiet i dess helhet. Men å andra sidan önskade Krupskaja, som måste ha känt till Lenins önsknings och avsikter, att det skulle läsas upp inför den kommande kongressen, vilken sedan kunde fälla utslag och skrida till handling i enlighet med detta. Det finns ingen vittnesbörd om vid vilken tidpunkt partiledarna fick vetskap om testamentets innehåll och ordagranna text. Men den bestörtning med vilken testamentet måste ha mottagits är lätt att föreställa sig. Zinovjev och Kamenev påminnes skarpt om att deras felaktiga handlande vid revolutionens kritiska tidpunkt ”inte var någon tillfällighet”. Vidare beskrevs Trotskij, även om han kritiserades för sina brister, som ”den mest kompetente personen i den nuvarande centralkommittén”. Och Stalin, som i själva testamentet behandlades med en omsorgsfullt avvägd blandning lovord och kritik, var i efterskriften måltavla för ett direkt angrepp som rekommenderade att han skulle avlägsnas från sin post som partiets generalsekreterare.⁴⁵ Både frågan om de åtgärder som skulle vidtas på grundval av testamentet, och frågan om vilken publicitet det skulle ges, var högst känslig. Med eventuellt undantag för Trotskij hade ingen av ledarna något att vinna på att det publicerades. Och Stalin hade mer att förlora på det än de övriga. Än en gång enades trojkan av ett gemensamt intresse mot Trotskij.

Den 22 maj 1924 hölls ett partimöte för att behandla frågan.⁴⁶ Testamentet lästes av Kamenev som satt ordförande vid överläggningarna. Därefter talade Zinovjev i ordalag som har upptecknats ur minnet av en av de närvarande:

Kamrater, Iljitjs sista önskan, varje ord från Iljitj, är utan tvekan lag i våra ögon. Mer än en gång har vi svurit att uppfylla allt som den döende Iljitj tillrådde oss att göra. Ni vet mycket väl att vi skall hålla detta löfte ... Men vi är glada över att kunna säga att på en punkt har Lenins farhågor inte visat sig välgrundade. Jag avser punkten om vår generalsekreterare. Ni har alla varit vittne till vårt arbete tillsammans under de senaste månaderna, och liksom jag har ni glatts över att kunna bekräfta att Iljitjs farhågor inte har besannats.

Därefter följde Kamenev, som stödde inlägget om att inte genomföra uppmaningen om att avsätta Stalin. Ingen verkar ha tagit upp anklagelsen mot honom. Många av de närvarande kan mycket väl ha delat Lenins tvivel, men var inte mer kapabla än han att föreslå ett konkret alternativ. Trotskij förblev tyst under överläggningarna. Och om Stalin (och med honom den befintliga ledningen) skulle kvarstå, så kunde det inte vara till annat än skada att sprida Lenins tankar och farhågor inför omvärlden. Med en majoritet på ungefär 30 röster mot 10 beslöt man, trots motstånd från Krupskajas sida, att inte läsa upp testamentet inför kongressen. Däremot skulle dess innehåll konfidentiellt förmedlas till ledarna för de delegationer som närvarar vid kongressen.⁴⁷ Detta beslut avvärjde ett slag som skulle kunnat göra slut på Stalins bana inom partiet. Visserligen stärkte det inte heller hans ställning. Men trots Lenins inträngande analys av Stalins egenskaper och förmåga hade partiet ännu inte lärt att se

⁴⁵ För denna text, se: Lenin, [Brev till kongressen m m](#)

⁴⁶ Alla redogörelser överensstämmer i att behandla detta som ett möte inom partiets centralkommitté, förutom L. Trotskij, *The Suppressed Testament of Lenin* (N.Y., 1935), sid. 11-12 [svensk översättning av Trotskijs text: [Om Lenins testamente](#)], som beskriver det som ett ”seniorernas råd”, till vilket frågan hade remitterats på grund av oenighet inom centralkommittén. Trotskijs redogörelse skrevs inte förrän 1932, men det är osannolikt att han skulle tagit fel på denna formella punkt som övriga skribenter väl kan ha glömt eller betraktat som irrelevant: distinktionen hade i praktiken ingen betydelse.

⁴⁷ Den fullständigaste rapporten från detta möte finns i B. Bazjanov, Stalin (tysk översättning från franskan, 1931), sid. 32-34. Den är skriven med Bazjanovs färgade stil, och den kommentar som tillskrivs Zinovjev kan inte göra anspråk på ordagrann riktighet. I huvudsak är dock redogörelsen förmodligen korrekt. Ytterligare detaljer finns i M. Eastman, *Since Lenin Died* (1925, sid. 28), och i L. Trotskij, *The Suppressed Testament of Lenin* N.Y., 1935, sid. 13) []; referensen i L. Trotskij, *Stalin* (N.Y., 1946, sid. 376), ger det felaktiga intrycket att mötet ägde rum medan Lenin fortfarande levde.

honom som sin framtida ledare.

Den 23 maj 1924 samlades partiets trettonde kongress. Inledningsdagen präglades av en ceremoni som vittnade om den snabba tillväxten av kulten av Lenins minne. Unga ”pionjärer” organiserade av det kommunistiska ungdomsförbundet höll en uppvisning vid Lenins grav på Röda Torget. Vid denna parad gavs de högtidligen beteckningen ”leninister” och man antog en förändrad form av pionjärernas ed, under vilken de lovade att ”orubbligt iaktta de unga pionjärernas lagar och regler samt Iljitjs påbud”. Bland dem som vid detta tillfälle talade till pionjärerna, fanns Kamenev, Bucharin, Trotskij och Clara Zetkin.⁴⁸ Fastän kongressen inte inledde något nytt drag i någondera riktningen, så tjänade den ändå till att befästa oppositionens nederlag. Till en början gjordes vissa förespeglningar om att man skulle undvika stridigheter och låta såren läkas. Zinovjev, som liksom vid den tolfte kongressen framförde huvudrapporten, begränsade sin polemik till ett kort avsnitt i slutet av talet. Han riktade uppmärksamheten mot faran av ”tillväxten av en ny borgarklass” under NEP och, därmed, av en ”ny mensjevism” — vad han kallade ”mensjevismens brittsommar”. Han avhöll sig dock från att öppet förbinda denna fara med partioppositionen, och nämnde inte Trotskijs namn någonstans i hela sitt tal. Den avslutande passagen hänförde sig till stridigheterna inom partiet under det gångna året, och slutade med en retorisk vädjan:

Det klokaste steg, och det steg som är mest värdigt en bolsjevik, som oppositionen skulle kunna ta är det som en bolsjevik tar när han råkar ha gjort ett eller annat misstag — att från partikongressens talarstol träda fram inför partiet och säga: ”Jag gjorde ett misstag, och partiet hade rätt” . . . Det finns bara ett sätt att verkligen undanröja stridigheterna och en gång för alla göra slut på dem — att komma fram till denna talarstol och säga: ”Partiet hade rätt, och de hade fel som sade att vi stod på ruinens brant.”

Det föreföll som om talaren slog an en försonande ton, vilket hälsades med ”stormiga och långa applåder”. Men i själva verket uppställde han för första gången i partiets historia det ödesdigra prejudikatet att av en opposition kräva inte bara lojal underkastelse under majoritetens vilja, utan också att den skulle ta tillbaka sina åsikter. Få delegater på kongressen tog dock intryck av denna nyhet, eller anade dess betydelse för framtiden — minst av alla Zinovjev själv. Därefter följde Stalins rapport om partiorganisationen. Stalin nöjde sig med att göra en faktisk genomgång av årets arbete och nämnde överhuvudtaget inte oppositionen. Hans anseende för väl överlagd återhållsamhet i stridigheter och för att inte göra sig själv bemärkt, kom honom fortfarande väl till pass.

Trotskij fann sig vara i klämma. Det var otänkbart att han skulle vara närvarande vid en partikongress utan att tala. Men det var likaledes otänkbart att han skulle tala utan att bry sig om Zinovjevs mycket applåderade avslutning. Han kunde inte slåss mot partiets beslut: ställd inför äkta ”gamla bolsjeviker” som Zinovjev och Stalin, befann sig Trotskij alltid i den svaga positionen hos den som nyligen kommit till en troslära och måste kompensera sin senfärdiga omvändelse med dubbelt ivriga bedyranden av sin trohet. Den ”alltför stora självsäkerhet” som Lenin hade noterat som utmärkande för Trotskijs karaktär, tillät honom inte att tro sig själv om att ha fel; och han var oförmögen till taktisk förställning. I ett tal som var mycket kortare än de som partikongresserna hade vant sig att höra från honom, underströk han åter farorna av byråkrati inom partiet och stödde sig därvid på ett citat från Bucharin. Vidare upprepade han ännu en gång de tvetydiga fraserna ur resolutionen av den 5 december 1923 om frågan om fraktioner och grupperingar inom partiet, samt framförde sin vanliga plädering för mer och bättre planering. Men den verkliga lidelsefullhet han kände i sin situation kom till uttryck i de förvridna meningar i den avslutande passagen, där han försökte sig på en direkt replik till Zinovjevs maning:

⁴⁸ Ceremonierna återgavs i pressen följande dag, och talen finns i *Trinadtsaty S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 629-33

Kamrater, en inbjudan har här framförts till alla de som har felat att öppet förklara att de har tagit miste. Ingenting är enklare, moraliskt och politiskt lättare, än att bekänna det ena eller andra misstaget inför sitt egna parti. För detta tror jag inte det krävs något stort moraliskt hjältemod.

Men resolutionen av den 5 december utgjorde ett medgivande från centralkommittén om att den hade begått misstag, och om att en ny kurs nu skulle bestämmas. Därför kunde inte de, vilkas varningar hade drivit fram denna resolution, nu förklara sig ha haft fel.

Kamrater, [fortsatte Trotskij] ingen av oss önskar ha rätt, eller kan ha rätt, gentemot sitt parti. Partiet har i sista hand alltid rätt, ty partiet är det unika historiska redskap som givits proletarietet för att det skall fullgöra sina grundläggande uppgifter. Jag har redan sagt att ingenting är lättare än att inför partiet säga: ”All denna kritik, alla dessa deklARATIONER, varningar och protester var helt enkelt ett rent misstag”. Men, kamrater, jag kan inte säga detta, för jag anser inte det. Jag vet att man inte kan ha rätt genom partiet. Man kan ha rätt endast med partiet och genom partiet, ty historien har inte skapat några andra vägar för förståelsen av vad som är rätt. Engelsmännen har ett historiskt ordspråk: ”My country, right or wrong.” Med långt större historisk rätt kan vi säga: ”Vare sig det har rätt eller inte rätt i enskilda, konkreta frågor, så är det ändå mitt parti.”

Han kunde dock inte rösta för den resolution från den trettonde partikonferensen som hade fördömt honom, ty:

Inte bara den enskilde partimedlemmen, utan också partiet självt kan göra enskilda misstag, sådana som de särskilda resolutionerna från den sista konferensen, vilka jag i vissa delar anser vara oriktiga och obefogade. Men partiet kan inte fatta något beslut, hur riktigt och obefogat det än må vara, som det ringaste skulle kunna rubba vår gränslösa hängivenhet för partiets sak, för villigheten hos var och en av oss att under alla förhållanden bära partidisciplinen på våra axlar. Och om partiet fattar ett beslut som den ene eller andre av oss anser vara ett riktigt beslut, så skall jag säga: ”Rätt eller orätt, men detta är mitt parti och jag bär konsekvenserna av dess beslut intill slutet.”⁴⁹

Fler än en av dem som nu lyssnade till dessa ord skulle senare komma att avge liknande deklARATIONER, kompromissande med sitt samvete, i situationer långt värre än den Trotskij nu befann sig i.

Under den efterföljande debatten angreps Trotskij av mindre figurer inom partiet — Uglanov, Zacharov och Rudzutak. Preobrazjenskij inskränkte sig till ett försvar för oppositionens ekonomiska politik. Uglanov försökte misskreditera oppositionen med argumentet att den stödde sig på intellektuella och före detta borgerliga element; något som redan hade antytt vid konferensen i januari. Han berättade att vid Sormovoverken, där han hade varit då Trotskijs ”brev” hade publicerats, hade arbetarna, både medlemmar och icke-medlemmar, stött centralkommittén medan ingenjörerna hade försvarat Trotskij. ”Där”, utbrast Uglanov triumferande, ”där har ni klasskaraktären av de olika skiktens inställning till kamrat Trotskijs uttalanden”.⁵⁰ Kamenev besvarade såväl Trotskij som Preobrazjenskij och stod fast vid januarikonferensens utlåtande om att oppositionen utgjorde en ”småborgerlig avvikelse”. Krupskaja försökte förtvivlat förhindra en ytterligare vidgning av sprickan. Livet självt, förklarade hon, visade till sist alltid huruvida partiet hade rätt eller inte; Stalin och Zinovjev hade gjort rätt i att basera sina argument på det faktum att livet hade rättfärdigat centralkommitténs linje. Men det viktiga nu var att gripa sig an de nya uppgifterna som väntade, och inte ”upprepa diskussionen från det förgångna”. Zinovjev hade gjort fel som uppmanat

⁴⁹ Ibid., sid. 153-68.

⁵⁰ Ibid., sid. 169; vid ett senare stadium på kongressen hävdade Molotov att författarna till de 46:s plattform ”speglade det negativa inflytandet från Proletariatet främmande skikt” (ibid., sid. 523).

oppositionen att från talarstolen bekänna sina misstag: ”psykologiskt är det omöjligt”. Det räckte att oppositionen var villig att arbeta med partiet. Trotskij hade godtagit detta när han i sitt tal uttalade sig mot fraktioner och grupperingar. Vad som nu var nödvändigt var ”att få slut på ytterligare diskussion och först och främst koncentrera sig på de frågor som livet ställer partiet inför”.⁵¹ För sista gången åhörde en partikongress Lenins vädjan, nu framförd av hans änka, till stridande fraktioner inom partiet om att arbeta tillsammans för den gemensamma saken.

Men det var för sent att komma med råd om försoning — något som också klart visades av de farhågor som uttryckts av Lenin själv i hans testamente. När Stalin dagen efter Krupskajas vädjan talade till kongressen, genmälde han att också han var emot att ”upprepa debatterna om meningsskiljaktigheterna”, och att han av detta skäl inte hade tagit upp dessa meningssmötningar i sitt första tal. Men när nu Trotskij och Preobrazjenskij hade givit sin version av det hela, då skulle det vara ”otänkbart” och ”brottsligt” att förbli tyst. Därefter kastade sig Stalin in i ännu ett angrepp mot Trotskij för dennes trotsande av resolutionen från den 5 december genom hans brev och artiklar om den ”nya kursen”, och för hans vägran att godkänna den trettonde partikonferensens utlåtande om dessa händelser. Zinovjev följde efter i samma stil, fast klumpigare och ordrikare.⁵² Kongressens huvudresolution befäste januari-konferensens dom om oppositionens ”småborgerliga avvikelser” och prisade centralkommittén för dess ”fasthet och bolsjevikiska orubblighet . . . i försvaret av leninismens grundvalar mot småborgerliga avvikelser”.⁵³ Trotskij var bland dem som av kongressen valdes till partiets centralkommitté. Det antal röster som varje kandidat hade fått tillkännagavs inte längre offentligt, men enligt samtida rykten kom Trotskij på 51:a plats bland de 52 kandidater som blev valda.⁵⁴

Den trettonde partikongressen i maj 1924, fyra månader efter Lenins död, markerade kulmen och slutet på den period av tvekan och förvirring i partiangelägenheter som daterade sig från Lenins slutliga tillbakadragande från aktivt arbete i december 1922. Under denna tid hade trojkans medlemmar hållit hårt ihop, förenade av den fasta beslutsamheten att utesluta Trotskij ur ledningen. Medvetna om sitt beroende av varandra hade de beslutat sig för att föra en avvaktande politik och med varandra, eller med andra inom partiet, ingå alla de kompromisser som kunde behövas för att de skulle kunna upprätthålla sin makt. Tack vare det goda skörderesultatet hade det varit möjligt att upprätthålla ekonomin med endast ett minimum av förändring av NEP:s skrangliga struktur, samt vinna en iögonfallande seger i genomförandet av valutareformen. Oppositionen hade skickligt splittrats och dess angrepp slagits ner. Trotskij, som var isolerad och ovillig att slåss, hade vid partikonferensen i januari besegrats i sin frånvaro. Hans närvaro vid den trettonde partikonferensen återställde inte jämvikten, tvärtom bekräftade den bara nederlaget för hans ståndpunkter och hans minskade auktoritet inom partiet. Trotskijs nedgång löste dock snabbt upp det kitt som hade hållit trojkan samman. Vid den trettonde partikongressen framträdde Zinovjev — interregnumperiodens typiske figur — för andra och sista gången i den roll som partiets provisoriske ledare vilken han hade lagt beslag på vid den tolfte kongressen i april 1923. Kamenev hade klart accepterat att förpassas till en andrahandsroll. Stalin fortsatte att framträda som självutplånande, förslagen och med ett oändligt tålmod. Efter att ha rest sig ur den svåra prövningen med Lenins testamente, och efter att genom Lenin-uppbådet på ett omärkligt sätt ha stärkt sin kontroll ofantligt över partiets vanliga medlemmar, inväntade han nu endast tillfället för att lägga korten på bordet och visa den fulla omfattningen av sin makt och ärelystnad. Det osäkra jämviktsförhållandet, som präglats av en kompromissande och avvaktande politik, skulle inte

⁵¹ Ibid., sid. 220-21, 235-37.

⁵² Stalin, *Sotjinenija*, vi, 220-23; *Trinadtsyti S"ezd Rossiiskoi Kommunistitjeskoi Partii (Bolsjevikov)* (1924), sid. 259-67.

⁵³ *VPK (B) v Rezoljutsijach* (1941), i, 566.

⁵⁴ *Sotsialititjeskij Vestnik* (Berlin), No. 15 (85), 24 juli 1924, sid. 13.

komma att överleva sommaren 1924. Tronledighetens tid var över.